

वृषाली जोशी

लिकॉकबरोबर हसा

स्टीफन लिकॉक

लिकॉकबरोबर हसा

मूळ लेखक – स्टीफन लिकॉक

मराठी अनुवाद – वृषाली जोशी

© वृषाली जोशी

सर्व हक्क अनुवादिकेच्या स्वाधीन. या अनुवादातील कोणताही भाग कोणत्याही माध्यमातून प्रसिद्ध करण्यासाठी अनुवादिकेची पूर्व परवानगी घेण्याची आवश्यकता आहे.

दूरभाष ९९२१७४६२४५

लिकॉकबरोबर हसा

हे पुस्तक विनामूल्य आहे

पण फुकट नाही

या मागे अनेकांचे कष्ट व पैसे आहेत .

म्हणून हे वाचल्यावर **खर्च** करा ३ मिनिट

१ मिनिट : लेखकांना फ़ोन करून हे पुस्तक कसे वाटले ते कळवा

१ मिनिट: ई साहित्य प्रतिष्ठानला मेल करून हे पुस्तक कसे वाटले ते कळवा.

१ मिनिट : आपले मित्र व ओळखीच्या सर्व मराठी लोकांना या पुस्तकाबद्दल
अणि ई साहित्यबद्दल सांगा.

असे न केल्यास यापुढे आपल्याला **पुस्तके मिळणे बंद** होऊ शकते.

दाम नाही मागत. मागत आहे दाद.

साद आहे आमची. हवा प्रतिसाद.

दाद म्हणजे स्तुतीय असावी असे नाही. प्रांजळ मत, सूचना, टीका, विरोधी मत यांचे स्वागत आहे. प्रामाणिक मत असावे. ज्यामुळे लेखकाला प्रगती करण्यासाठी दिशा ठरवण्यात मदत होते. मराठीत अधिक कसदार लेखन व्हावे आणि त्यातून वाचक अधिकाधिक प्रगल्भ व्हावा, आणि संपूर्ण समाज सतत एका नव्या प्रबुद्ध उंचीवर जात रहावा.

लिकॉकबरोबर हसा

लेखक : स्टीफन लिकॉक

अनुवादिका : वृषाली जोशी

चलभाष : ९९२१७४६२४५

इमेल – vrishalisjoshi@gmail.com

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क अनुवादिकेकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी अनुवादिकेची परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई केली जाईल.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

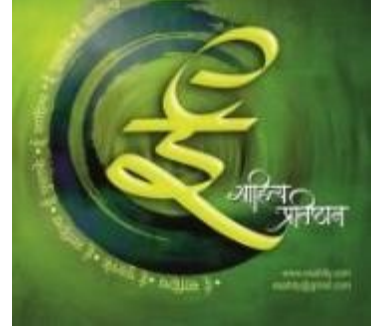
प्रकाशन : ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com

esahity@gmail.com

प्रकाशन : २१ ऑक्टोबर २०२०

©esahity Pratishtan®2020

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध .
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फॉरवर्ड करू शकता .
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

कथानुक्रम

- १ समुद्रकिनाऱ्यावरील क्षोभनाट्य
- २ थोर गुप्तहेर
- ३ मला दिसलेले ऑक्सफर्ड
- ४ बगॅम शेतघर
- ५ आम्ही मातृदिन कसा साजरा केला
- ६ माझी आर्थिक कारकीर्द
- ७ मिस्टर बटना होणारे भास
- ८ मुलांसाठी गोष्टी थोड्या मवाळ करणे

स्टीफन लिकॉक

स्टीफन लिकॉक हा १८६९ साली इंग्लंडमध्ये जन्मला. कॅनडातील प्राध्यापक व विनोदी लेखक म्हणून तो प्रसिद्ध आहे. लोकांच्या मूर्खपणावर त्याने केलेले भाष्य व त्याची नर्म विनोदी शैली यामुळे १९१५ ते १९२५ या दशकात तो इंग्लिश विनोदी लेखनाबद्दल, जगात सर्वात जास्त प्रसिद्ध होता. १९४४ साली तो कॅनडात मृत्यू पावला. स्टीफन लिकॉकचे

गाजलेले पुस्तक, 'लिकॉकबरोबर हसा' (Laugh with Leacock) यातील आठ गोष्टींचे भाषांतर या पुस्तकात केले आहे. 'समुद्रकिनाऱ्यावरील क्षोभनाट्य' हे क्षोभनाट्याचे विडंबन आपल्या डोळ्यासमोर खरेखुरे नाट्य उभे करते. तर 'थोर गुप्तहेर' ही गोष्ट सरळसरळ शेरलॉक होम्सचे विडंबन वाटते. तिसरी गोष्ट विनोदी नसून, हे ऑक्सफर्ड विद्यापीठाचे अभ्यासू परीक्षण आहे. चौथ्या गोष्टीत नेहमीच्या झपाटलेल्या घराची थरारक पण वेगळी गोष्ट आहे. पाचव्या कथेत आईलाच कामाला जुंपून मातृदिन साजरा केल्याचा आव आणला आहे. सहावी गोष्ट लेखकाचा स्वतःचा बँकेतील पहिला अनुभव असावा. तर सातव्या गोष्टीत दुसऱ्यांना मदत करण्याच्या नावाखाली, खरे तर त्यांना त्रास देणारे मिस्टर बट, उभे केले आहेत. शेवटची व सातवी गोष्ट मुलांच्या गोष्टींसंबंधी भाष्य करते.

Cast Up by the Sea

A Sea Coast Melodrama (As Thrown up for 30 cents)

Period, 1880

समुद्रकिनाऱ्यावरील क्षोभनाट्य

(३०सेंटमध्ये)

(बऱ्याच वर्षांपूर्वी मी ‘मेलोसस मेलोसस मेलोड्रामा’ या नावाचे मुकुंद टांकसाळेलिखित मेलोड्रामाचे उर्फ क्षोभनाट्याचे, छान विडंबन वाचले होते. तसेच हे क्षोभनाट्याचे विडंबन आहे.)

मध्यमवय पार केलेला प्रत्येकजण, मागील वर्षामधील समुद्रातील वादळातून बचावलेल्या क्षोभनाट्याच्या प्रेमळ आठवणी काढतो. कदाचित त्याचे नाव दुसरे काही असेल. मरणाच्या दारातून परत येणे, वाऱ्याने उन्मळून पडणे, बर्फात जिवंत गाडले जाणे किंवा त्या प्रकारचे अजून काही. माझा विश्वास आहे, की ते पन्नास वेगवेगळ्या प्रकारे, चाळीस वेगवेगळ्या नावाने केले जाते. पण ते न्यू इंग्लंडच्या किनाऱ्यावरील शेतघर व समुद्रापर्यंत जाणाऱ्या पिवळ्या शेतांचे व त्याच्या शेवटी असणाऱ्या दीपगृहाचे, खडक व त्यापलीकडील समुद्राचे, तेच त्रासदायक क्षोभनाट्य असते.

मनुष्याच्या मेंदूतून, सिनेमातंत्र वा रेडिओ प्रक्षेपण निघण्यापूर्वी, तुम्ही कुठल्याही शनिवारी अमेरिकेतील कुठल्याही शहरातील समुद्रकिनाऱ्यावरील नाट्य, फक्त तीस सेंटमध्ये पाहू शकत होता. त्यापासून मिळणारा थरार, तुम्हाला पुढील वीस वर्षे पुरला असता. तीस सेंटमध्ये, तुम्हाला तळमजल्यावरील नृत्यनाट्याचे तिकीट मिळून, तुम्ही तिथे आरामात बसून शेंगदाणे खात खात, त्याच्या आधीच्या

कार्यक्रमाचा अभ्यास देखील, करू शकला असता. तो कार्यक्रम एकदा सुरु झाला, की तुम्हाला काही खाणे शक्य नाही. कारण तुम्ही फारच उद्दीपित होऊन जाता.

प्रत्येकजण कार्यक्रम बघण्यापूर्वी, पहिल्याप्रथम काय अभ्यासत असेल, तर दोन अंकांमध्ये किती वर्षे गेली. त्या काळात तसे करणे, हवा मिळवण्यासाठी शहाणपणाचे होते. जितकी जास्त वर्षे जातील, तितके जास्त अंक होतील व लोकांना जास्त हवा मिळेल. काही क्षोभनाट्यांना दहा अंक असतील आणि लोक नऊ वेळा बाहेर पडले असतील. अलीकडे हे सर्व बदलले आहे. आता लोक नाट्याच्या एकात्मकतेबद्दल बोलतात. हल्लीच्या काही नाटकांमध्ये अशी घोषणा मुद्दाम केली जाते, की 'अंक दोन व तीन यामध्ये, कार्यक्रमाचा पडदा पडून लगेच परत उघडला जाईल'. १८८० मध्ये असे नव्हते. आमच्या दोन अंकांमध्ये दोन वर्षेही जात. आम्हाला त्याचा उपयोग होत असे.

मी म्हटल्याप्रमाणे, कार्यक्रमाचा अभ्यास करणे गरजेचे असते. 'नाटकात पात्रे येण्याचा क्रम' नोंदवायच्या पद्धतीचा शोध लागला नव्हता. नाटक सुरु होण्यापूर्वी,

तुम्हाला 'चुका आणि शिका' या पद्धतीने, नाटकाचा साकल्याने विचार करावा लागे. खरे तर ते शक्य नसे. पण तुम्ही पुरेसे जबाबदारीने सुरु करता. शेतकरी हिराम हेक्रॉफ्ट, त्याची बायको मार्था, त्यांची मुलगी होप, मदतनीस मुलगी फोब, शेतमजूर झेक व रुब --- एवढी फटावळ सांगितल्यावर तुम्ही शेतकऱ्याचे नाव विसरलेले असता. त्यासाठी परत मागे बघतांना त्यानंतर लगेच ---

पडदा रुबाबात गुंडाळत गुंडाळत, वर जातो. दोन बाजूची माणसे दोरी व चक्राच्या सहाय्याने ते करत असतात. आणि मग तुम्हाला समुद्राच्या कडेच्या शेतघराचे दृष्य दिसते.

जुन्या काळची सुरवात किती झटपट, सोपी व आकर्षक होती, पहा. एक मिनिट तुम्ही शेंगदाणे खाताना, कार्यक्रमाचा अभ्यास करत आहात आणि दुसऱ्या मिनिटाला नाटक सुरु होते. आजच्यासारख्या दुःखदायक हलणाऱ्या चित्रांचा भरणा तेथे अजिबात नाही. 'न्यूयॉर्क राज्याच्या नियंत्रण (सेन्सॉर) मंडळाच्या अधिकारातील' अशी पाटी तेथे नाही. १८८० मध्ये जग आणि न्यूयॉर्कसुद्धा इतके चांगले होते, की त्यांनी सेन्सॉर हा शब्ददेखील ऐकला नव्हता. पुढील

आठवड्यात 'आयुष्यावर आघात करणारे महान नाटक' येत आहे, अशी घोषणाही केली जात नव्हती.

जर हलणारी चित्रे माणसाच्या कव्हात असती, तर त्यांनी अशी घोषणा व जाहिरात केली असती: 'शेत आणि दीपगृह' --- ज्यात समुद्राच्या फेसाळ लाटा आणि उडणारे पाण्याचे तुषार मनाला भिडतात आणि खऱ्या प्रेमासाठी वाऱ्याशी लढाई खेळली जाते, असे हृदये काबीज करणारे नाटक!

पण जर १८८० मधील प्रेक्षकांवर त्यांनी याचा प्रयोग केला असता, तर तो काही पेय घ्यायला, बाहेर गेला असता आणि पुढच्या गुरुवारपर्यंत, कधीच परत आला नसता.

त्यामुळे नाटक लगेच सुरु झाले. रंगमंचाच्या उजव्या बाजूला तिथे शेतघर होते. किंवा निदान आत शिरायची जागा आणि दार तरी होते. तिथे पूर्ण प्रकाश होता. (पिवळा गॅस) गवताचा तुकडा होता, मध्यभागी रस्ता होता, डावीकडे पिवळा गहू होता आणि (त्याचा अगदी लहानसा गड्डा होता.) शेत मागील पडद्यापर्यंत गेले होते. पडद्यावर समुद्र, खडक आणि दीपगृह रंगवलेले होते. पडद्यावरचे दीपगृह पहाणाऱ्यांना माहिती होते, की ते खरे नाही. असे सर्व काही

ठीक चालले होते. जेव्हा त्यांनी कार्यक्रमपत्रिका पाहिली, तेव्हा चौथा अंक 'दिपगृहाच्या मनोऱ्यात --- मध्यरात्री' असा होता. त्याने त्यांच्या अंगावर काटा आला. 'पुढच्या मंगळवारी, गुरुवारी आणि शनिवारी हृदय विदीर्ण करणारे नाटक होणार आहे' अशा नुसत्या घोषणेने तो आला नसता.

नक्कीच दिपगृहाशी संबंधित काही घडणार होते. नायिकेला त्यातून फेकून दिले गेले असते किंवा नायकाला त्यावर आदळले गेले असते --- काहीतरी प्रेक्षणीय घडणार होते.

पण क्षणभरासाठी समुद्रकाठावरील शेतात, सर्वत्र उजेड व शांतता होती. रंगमंचावर डावीकडे दोन माणसे सोडून कुणीच नव्हते. ते अर्थातच शेतमजूर, झेक आणि रुब होते. त्यांच्याकडील कुदळीने ते, रंगमंचाच्या कडेचा गव्हाच्या शेताच्या लहानशा भागाची कापणी करत होते. कल्पना करा. खऱ्याखऱ्या गव्हाची खरीखुरी कापणी! १८८० मधील रंगमंचाच्या वरील त्या दृष्याचा परिणाम, मी सांगतो आहे, तसा अफलातून होता. हे काम करणाऱ्या लोकांनी, हे इतके श्रमपूर्वक केले, की १८८० मध्ये झेक आणि रुबला

रंगमंचाच्या डाव्या बाजूला खरा गहू कापतांना बघणे, हा एक सुंदर अनुभव होता.

मग ते बोलतात. काय बोलतात, ते खरे तर ऐकू येत नाही --- पण ते साधारण असे वाटते:

झेक म्हणतो, “मी बदक, लपक झपक. अरेच्छ्या, याक याक”

आणि रुब उत्तरतो, “मी बदक, अरेच्छ्या, याक याक”

आणि ते दोघे हसतात.

या शब्दांना बहुधा अर्थ असावा, पण तो तुम्हाला कळण्याची गरज नाही. अजून लोक खुर्च्यांमध्ये स्थानापन्न होत आहेत आणि आता कुठे नाटकाला सुरवात होते आहे. हे फक्त प्रतीकात्मक आहे. ही न्यू इंग्लंडची बोली भाषा आहे, शेतावरील आयुष्य आहे, ती दाखवण्याचा पात्रांचा प्रामाणिक प्रयत्न आहे. आता रुब नीट बोलायला शिकला आहे. तो कापणी सोडून म्हणतो,

“म्हणजे मिस होप आज सकाळी परत येते आहे.”

“हो सर, ती येते आहे. गेले पूर्ण वर्षभर ती निवासी शाळेत होती.”

आणि रुब म्हणतो,

“गेले पूर्ण वर्ष, अरेच्छ्या, याक याक”

झेक आणि रुबकडे त्यांची स्वतःची भाषा आहे.

“आता ती प्रतिष्ठित स्त्री होऊन येईल.”

“हो सर, सुरईसारखी सुंदर, तिला बघून मी आश्चर्याने मूक होईन.”

त्यांनी जोराने आवाज करत, कुदळीला धार केली आणि उजवीकडील पोर्चमधून शेतकऱ्याची बायको मार्था व मदतनीस मुलगी फोब बाहेर आल्या. त्यांच्याबरोबर सूर्याच्या उन्हाने चेहऱ्यावर लहान विटकरी डाग असलेला, शेतकरी कुटुंबातील सर्वात लहान मुलगा आला. हा मुलगा म्हणजे भावनामय व नाटकी मुलगा आहे. त्याच्या इच्छेने त्याचे कान, सहज चौकसपणे उघडे असत. तो कायदा मोडे. पत्र पेटीत टाकायला विसरे. आणि सर्व बेत ओम फस् करून टाके.

“रुब, तुला गाडी दिसते आहे का? झेक, तुला ते येतांना दिसत आहेत का?” झेक आणि रुबने डोळ्यांवर हात घेऊन, उड्या मारून रस्ता निरखायचे हावभाव सुरु केले.

ते म्हणाले, “मिसेस, अजून तरी नाही. पण यायच्या वाटेवर असतील.”

फोब ओरडली, “ते बघा. खड्डयामधून येत आहेत.”

लगेच तिथे गडबड सुरु झाली. मार्था रडू लागली. “भूमाते, ती होप असेल, तर ठीक असू दे .”

मुलाचे कान टक्कारले गेले. बाकीचे मागे पुढे धावत बोलू लागले, “ते इकडे येत आहेत.” हे ऐकून प्रेक्षक उद्दीपित झाले. आणि खर म्हणजे घोड्यांच्या टापांचा आवाज येऊ लागला. पुढच्याच क्षणी, घोडा आणि उघडी गाडी, खरी घोडागाडी रंगमंचावर आली. १८८० मध्ये रंगमंचावर आवाज करत घोडागाडी येणे, प्रेक्षकांच्या मनावर जोरदार परिणाम करते. गाडीला जुंपलेला खरा घोडा, आणि तो रंगमंचावर काही वेडेवाकडे वागेल का, ही काळजी सगळ्यांच्या मनात भीती उत्पन्न करते.

तिथे जोरदार आवाज येऊ लागतात, “कोण आले आहे?
--- त्यामुळे घोडे उत्तेजित होतात. गाडी थांबते. यावेळी जर ते
ओरडत नसते, तर घोडे उदास झाल्यासारखे शांत झाले
असते. ते नाटकासाठी योग्य ठरले नसते.

त्यामुळे घोडागाडीतून, चांगले कपडे घालून, डोक्यावर
उतरती, काळी टोपी चढवून शेतकरी आला. त्याच्या शेजारी
त्याची नुकतीच निवासी शाळा संपवून घरी परतलेली मुलगी,
होप बसलेली आहे. न्यू इंग्लंडमधील मुलींच्या उन्हाच्या
टोपीत ती किती सुंदर आणि ताजीतवानी दिसते आहे! मला
माहिती नाही, की १८८० मध्ये निवासी शाळेतील मुलींना ते
काय करत असत. त्यांना इतके ताजेतवाने दिसण्यासाठी
कदाचित --- बीजगणिताची काही ओळ असेल ---
त्यांच्यासारखे आता कुणीच नव्हते.

होप एक उडी मारून खाली उतरली आणि आईजवळ
जात तिचे चुंबन घेतले. “आई कशी आहेस! फोब, कशी
आहेस! झेक आणि रोब, तुम्ही बरे आहात? ते उड्या मारत,
नाचत, गोल गोल फिरत बोलले, “मिस होप, तुमचे स्वागत
आहे. आम्ही कधी नाही, इतके आनंदी आहोत.” मग

अचानक तिथे पिवळ्या शेतांवर आणि पोर्चशेजारील लाल मोठ्या फुलाच्या झाडावर, उन पडते. सर्वत्र उजेड आणि आनंद भरून राहिला आहे.

जुने शेतघर सुखाच्या पाण्याने काठोकाठ भरून गेले आहे, असा विचार तुम्ही कराल, नाही का? आणि ते तसेच आहे. पण थोडे थांबा. लगेचच त्यांचे त्रास सुरु होतील. सर्व प्रेक्षकांना आधीच माहिती आहे, की मालकाकडे शेत परत करावे लागेल. शेतकरी खलास होईल व होपला घरातून हाकलले जाईल --- ओहो, खूप संकटे चालून येणार आहेत. त्रासदायकपणा, हे तर क्षोभनाट्याचे मुख्य अंग असते. तर आता ते सर्वजण, एकमेकांचे अभिनंदन करत आहेत आणि होप सर्वांना मिठी मारते आहे. शेतकऱ्याची बायको बोस्टनच्या विस्ताराबद्दल, दोन विनोद सांगते आहे. चेहऱ्यावर लहान विटकरी डाग असलेल्या मुलाला, होपला तपकिरी गाय दाखवायला न्यायचे आहे. शेतकरी व त्याच्या बायकोशिवाय सर्वजण रंगमंचावरून निघून जातात.

आणि लगेच नाटकाचा सूर, असाच आपला बदलून जातो.

शेतकरी त्याच्या बायकोबरोबर एकटाच उभा आहे.

मार्था, त्याची बायको, येऊन घाबरत तिचे हात त्याच्या खांद्यावर ठेवते. तिच्या चेहऱ्यावरून आनंद निघून चालला आहे.

ती म्हणते, “हिराम, एलवूड वकिलाचा माणूस आज सकाळी आला होता.”

शेतकरी रागारागाने खांद्यात वाकतो.

तो गुरगुरत म्हणतो, “काय?”

“आणि एलवूड वकिलाला त्याचे पैसे परत हवे आहेत.”

“काय, त्याला त्याचे पैसे परत हवे आहेत? त्याला शिव्या दे.”

शेतकऱ्याची मूठ वळली जाते आणि चेहरा रागीट दिसू लागतो.

“तो म्हणतो आहे, की त्याला उद्यापर्यंत पैसे पाहिजेत. ओहो, हिराम, आपल्याला कधीच ते देणे शक्य नाही,”

मार्था तिचा अॅप्रन तोंडापर्यंत वर करून, डोळे पुसत हुंदके देते.

शेतकरी वळतो आणि त्याची बंद मूठ डावीकडील लांबच्या दृष्यावर उगारतो.

तो किंचाळतो, “त्याला शाप द्या. त्याच्यामुळे गेली तीन वर्षे आपल्या आयुष्यावर, सावट पडले आहे.”

मार्था हुंदके देत म्हणते, “हिराम, एके काळी तो तुझा मित्र होता. खूप वर्षांपूर्वी, तो जेव्हा शहरात गेला, तेव्हा तुमची मैत्री होती.”

शेतकरी वेड्यासारखे बोलला, “मित्र! मला त्याच्या पैशाच्या व फायद्याच्या योजनांमध्ये ओढणारा मित्र! तो म्हणाला “माझे नशीब बनवू --- उज्वल भविष्य --- ते गाळात गेले --- गाळात --- मी याच्यावर व त्याच्यावर सह्या करत सुटलो. त्याच्या विचारांप्रमाणे, त्याने मला कायदेशीरपणे त्याच्या हातात अडकवून पुरते लुटले. मार्था, माझ्यासमोर आता तो माणूस असेल, तर देवाशपथ, मी त्याचा गळाच दाबेन.”

हिरामने इतके भयानक आणि तरीही भावनापूर्ण हावभाव केले, की वरील गॅलरीत बसलेल्या प्रेक्षकांना एक आशा

आहे, की एलवूड वकील आताच तिथे येईल आणि त्याचा गळा दाबला जाईल.

मार्था तिचे डोळे पुसायचा प्रयत्न करते.

“नाही. हिराम तू असे बोलता काम नयेस. ते पापी विचार आहेत. ती देवाची इच्छा आहे. हिराम, त्याचे बरोबर असले पाहिजे. पण आपण ते कधीच परत करू शकणार नाही.”

हिराम ओरडतो, “परत करू शकणार नाही. कोण म्हणते, मी परत करू शकणार नाही? मी पैसे देऊ शकतो. उद्या तो माणूस येईल, तेव्हा मी त्याच्या तोंडावर ते फेकेन. बघ मार्था, ते इथे आहेत.”

हिराम हेक्रॉफ्ट त्याच्या खिशातून, मोठे पाकीट काढतो आणि त्याच्या तळहातावर ते आपटतो.

“दोन हजार डॉलर्स, त्या शापित कर्जाचा प्रत्येक सेंट! मार्था, याचा अर्थ आपली सुबत्ता जाऊन, गरिबी आणि कठीण दिवस चालू होणार. पण मी देवाचे आभार मानतो. आपण कर्ज फेडू शकतो.”

“कसे काय? हिराम!

“मी ते जमवले आहेत. मारुथल, मी सर्व काही विकले आहे. मी ते गमावून बसलो आहे आणि मी शपथ घेतली आहे, आपले छप्पर सोडून, सर्व काही मी विकले आहे. पण हे शापित कर्ज परत करता येईल.”

“ओहो, हिराम!”

“याचा अर्थ परत कठीण काळ येणार. कटू दिवस!”

“मी त्याला घाबरत नाही, हिराम.” --- एवढे बोलून मारुथल नवऱ्याच्या मानेवर हात टाकते --- आपण यापूर्वीदेखील असे दिवस काढले आहेत आणि यापुढेही परत असेच सहन करू --- ओहो! पण हिराम, आपला मुलगा जॅक, आपल्याला परत मिळायला हवा.”

मारुथल रडू लागते. तो शेतकरी म्हणतो, “मारुथल, रडू नकोस. तू हे इतके मनावर घेऊ नकोस. समुद्राने त्याला नेले आहे. या समुद्रमातेने अशी अनेक शूर मुले यापूर्वी नेली आहेत --- “

मारुथल सुस्कारा टाकत म्हणते, “समुद्र, समुद्र --- सूर्यप्रकाशात, मला तो इतका तेजस्वी आणि शांत दिसतो आहे. पण तो मला, माझा मुलगा परत देईल का? आजपासून तीन वर्षांपूर्वी, तो आपल्याला सोडून गेला, हिराम. मला

अजून माझ्या गालावरील त्याचा निरोपाचा पापा आठवतो. आणि तेव्हापासून सर्व सामसूम, कधीच एखादा शब्दही नाही.”

हिराम सांत्वन करण्यासाठी बायकोला जवळ ओढतो.

“ये होपची आई, घरात ये. होप घरी आलेली असतांना, आपले चेहरे दुःखी नकोत --- ये”

उजवीकडील फुलांमधील लाकडी पोर्चने ते घरात शिरतात. प्रेक्षक उदास व हबकलेले रहातात. तो नालायक वकील! पण १८८० मध्ये ते सगळे, तसेच होते. त्यांना छान प्रकाशित शेत आणि सुखी कुटुंब दाखवा. ते बघून लगेच ते त्यावर वकीलपत्र चढवतील. शेतकरी हेक्रॉफ्ट व त्याच्या बायकोने त्यांच्या एकुलत्या एक मुलाला समुद्रात गमावले आहे --- त्यावर सूर्यप्रकाश पडणारा, मागील पडद्यावरील तो निळा शांत समुद्र.

खरे तर आता नाटक फार दुःखी होत चालले आहे. त्यातून त्याची सुटका करून, रुब आणि फोबला रंगमंचावर आणले पाहिजे. त्यांच्या खेडवळ प्रेमळ दृष्याने,

क्षोभनाट्यातील ताण थोडा कमी होईल. रुब झोपाळूपणे खरे तर फोबचे चुंबन घ्यायच्या इराद्याने, तिच्याजवळ जात, म्हणतो, “फोब, आज सकाळी तू माझ्याकरता काहीच आणले नाहीस का?

आणि फोब म्हणते,

“ए ढोल्या, चल चालू लाग. मी तुझ्यासाठी हे आणले आहे.” आणि एक फूल त्याच्या चेहऱ्यावर मारते. प्रेक्षकवर्ग हास्यात बुडतो. ताण कमी होतो. रुब तिचा पाठलाग करतांना फोब अदृष्य होते.

“काय ग आई --- तू कुठे आहेस? --- मी होप तुला हाका मारते आहे.”

पोर्चमधून बाहेर येत मार्था म्हणते, “मुली, मी इथे आहे.”

तिच्याकडे लाडीकपणे येत, होप म्हणते, “आई, मी तुला सगळीकडे शोधत होते. मला फक्त तुझ्या एकटीशी खूप बोलायचे आहे.”

“ओहो, आणि मला वाटते, तुला काय सांगायचे आहे, याचा मला अंदाज आला आहे.” मार्था तिचा हात हातात घेऊन, तो थोपटते. होप जमिनीकडे बघत, न्यू इंग्लंडमधील

नाटके प्रेमाचा प्रस्ताव नेहमी ज्या तऱ्हेने मांडतात, तशी एका पायावर झुलते आहे.

शेतकऱ्याची बायको म्हणते, “होप, आता मला त्याबद्दल सर्व काही सांग.”

“आई, तुला आठवते का, मी तुला लिहिले होते आणि सांगितलेही होते, माझे एक गुपित आहे --- “

“हो, लाडके, तू म्हणाली होतीस, मोठे गुपित --- “

“प्रिय आई, मी पहिल्यांदा तुला सांगेपर्यंत, मला ते कागदावर उतरवायचे नाही वा कुणाला सांगायचेही नाही.”

तिला एकसारखे खांद्यावर थोपटणाऱ्या आईच्या जवळ होप आरामदायकपणे सरकते.

आई बोलते, “शेवटी एकदाचे मोठे गुपित, ते काय आहे, ते --- मला वाटते थोडा तर्क करू शकते --- मला वाटते, त्याचा अर्थ असा आहे, की कुणीतरी आहे --- आणि माझी छोटीशी मुलगी --- “

ती होपच्या कानात कुजबुजते.

होप म्हणते, “ते त्यापेक्षाही मोठे आहे. आई, इकडे बघ, माझ्या हातात काय आहे.”

होप तिचा हात उघडते. तिचा चेहरा खाली वळलेला आहे. आणि फक्त तिची आईच नव्हे तर गॅलरीतील मुलीनाही तिच्या बोट्यातील सोन्याची अंगठी दिसते. प्रेक्षकांमधील पुरुषवर्गाला ती दिसत नाही पण महिला व मुली त्यांना त्याबद्दल स्पष्टीकरण देतात.

मार्था थरथरत म्हणते, “काय ग, होप लाडके, याचा अर्थ काय?”

“ आईच्या मिठीत शिरत होप म्हणते, “आई, असे का विचारतेस? याचा अर्थ --- याचा अर्थ, मी लग्न केले आहे.”

“लग्न?”

“हो आई, मागील शनिवारी, बोस्टनमध्ये सकाळी अकरा वाजता, मी लग्न केले आहे.”

“लग्न केले, माझ्या लहानशा मुलीने लग्न केले!”

इथे मार्थाला खूप दचकावे लागते. म्हणजे प्रेक्षकवर्गाही त्या मनस्थितीत जातो. तिची शाळा संपली त्याच

दिवशी तिने लग्न केले, त्याचे एवढे काही नाही. १८८० मध्ये लग्न करायचा, तो आवडता मार्ग होता. पण तिने आईलाही सांगितले नाही, हे जास्त होते. त्यामुळे मार्था परतपरत बोलत रहाते,

“लग्न केले, माझ्या लहानशा मुलीने लग्न केले!”

“अग आई, खूपच घाई झाली --- मला तुला सांगता आले नाही. ते सर्व अचानक झाले --- “

होप अर्धवट रडते आहे. अर्धवट हसते आहे.

“पण मी रडता कामा नये. कारण मी इतकी आनंदी आहे --- “

“ते बरोबर आहे, लाडके. आता मला त्याबद्दल सर्व काही सांग.”

“आई, मागील शनिवारी बोस्टनला आम्ही लग्न केले. आणि हो. मला तू तेव्हा तिथे असायला हवी होतीस पण तसे झाले नाही. इतकी घाई झाली --- कारण नेडला एकविसाव्या वर्षी जहाजावर, कप्तान म्हणून नोकरी मिळाली.”

मार्था हेक्रॉफ्ट अर्थातच रागावून म्हणाली, “लाडके, खलाशी म्हणून नव्हे ना? तुझा नवरा खलाशी असल्याचे मला सांगू नकोस.”

“का आई, नेड पंधरा वर्षांचा असल्यापासून समुद्रावर आहे.”

शेतकऱ्याची बायको दुःखाने म्हणाली, “मला सूर्यप्रकाशात ते जहाज उडताना दिसते आहे. हिवाळ्यातील वाऱ्यात ते गर्जना करतांना मला ऐकू येते आहे. माझा मुलगा मला परत कधी मिळेल?”

“आई, तू रडू नकोस. ते अनेक वर्षांपूर्वी झाले. देवाची तशी मर्जी होती. आणि आई, आता अजून थोडेच दिवस नेड समुद्रावर असेल --- त्याच्या नवीन जहाजावर, त्याची फक्त एवढीच सफर आहे. आणि आई, ऐक. नेडचे नवीन जहाज --- आई, ते शिडाचे जहाज आहे. ते त्याच्या वडिलांचे आहे. त्याचे नाव चांगली आशा (good hope) असे आहे. ते माझ्या नावावरून ठेवले आहे. --- आज संध्याकाळी ते किनाऱ्यापासून सुटेल. जर त्याला जमले, तर तो किनाऱ्यावर येईल आणि आपल्या सर्वांना भेटेल. त्याचे

वडील --- मी त्यांना कधी पाहिले नसले तरी --- नेडबरोबर असतील. नेड शेतकरी म्हणून समुद्राशेजारील शेतावर स्थायिक होणार आहे. त्याचे वडील बोस्टनमधील श्रीमंत वकील आहेत. आई, नेड म्हणतो, की या आपल्या शेतासारख्याच एका शेताचे वकीलपत्र त्यांच्याकडे आहे. आणि एवढ्या एका सफरीनंतर --- “

“वकील? श्रीमंत वकील?”

“हो आई, बोस्टनमधील श्रीमंत वकील, पण अनेक वर्षांपूर्वी कधीतरी ते इथून जवळ असलेल्या कुठल्यातरी गावी रहात असत.”

“त्यांचे नाव काय?”

“आई, त्यांचे नाव एलवूड आहे. वकील इफ्रेम एलवूड.” मार्था एकदम चमकून, तिच्या मुलीपासून दूर होते..

“नाही. नाही. होप, त्यांचे नाव, ते असल्याचे सांगू नकोस. ते असू शकत नाही. ते नसेल.”

“का आई, का? हे सर्व काय आहे?”

होप (डोळ्यात पाणी येऊन) बाबा. मला माहिती नाही. मी आईला माझे गुपित सांगायला सुरवात केली होती --
- “

“ठीक आहे, मुली.”

“ की मी --- म्हणजे आम्ही --- बाबा, मी लग्न केले आहे.”

“लग्न, माझ्या लहानशा मुलीने लग्न केले आहे! ते शक्य वाटत नाही. पण आईला काय झाले? माझ्या लहानशा मुलीला पळवणारा, नशीबवान माणूस कोण आहे?”

हिराम जवळ येऊन प्रेमाने मुलीचे दोन्ही हात हातात घेतो.

तो म्हणतो, “लग्न कालच झालेले दिसते आहे. माझ्या मांडीवर मी तुला बसवायचो, त्या छोट्या मुलीचे लग्न झाले.”

सगळा प्रेक्षकवर्ग त्यांची चैन होण्याची अपेक्षा करतो आहे. त्यांना माहिती आहे, की त्या शेतकऱ्याला चांगलाच धक्का बसणार आहे.

मग त्याला तो बसतो.

“बाबा, तो बोस्टनच्या श्रीमंत वकिलाचा मुलगा आहे. त्या वकिलाकडे एका शेताचे वकीलपत्र आहे --- “

तो शेतकरी होपचा हात सोडून देतो. त्याचा चेहरा काळा पडतो. “आणि नेडला ते शेत मिळणार आहे --- बाबा, नेड एलवूड, असे त्याचे नाव आहे. बाबा, हे कागद बघा.”

होप घाबरत घाबरत तिच्या ड्रेसमधून, कागद बाहेर काढते.

“हे बघा माझे लग्नाचे प्रमाणपत्र.”

पण शेतकऱ्याला काही ऐकू येत नाही. तो क्षणभर उभा रहातो. त्याच्या मुठी वळल्या गेल्या आहेत. मग तो रानटी रागाने बोलतो,

“एलवूड, वकील एलवूड. माझी मुलगी त्या माणसाच्या मुलाशी लग्न करते आहे. अरे देवा, होप, अशा माणसाच्या मुलाशी तुझे लग्न होतांना बघण्यापेक्षा, मी तुला माझ्या मुलाशेजारी समुद्राच्या तळाशी झोपलेले बघणे पसंत करेन. देव मला असे बोलतांना ऐकत असेल आणि तो तसेच करो!”

आणि जसा हिराम हेक्रॉफ्ट त्याच्या ओठांवर त्याच्या नशीबाची कहाणी घेऊन उभा आहे, तोच चेहऱ्यावर सूर्याने भाजल्याच्या खुणा असणारा मुलगा धावत येऊन, विचारतो,

“होप, मला सांग तू तपकिरी गाय बघायला, कधीच येणार नाही आहेस का?”

त्यानंतर हळूहळू पडदा पडून पहिला अंक संपतो.

यात काही नवल नाही की पडदा पडल्यावर, प्रेक्षागृहात भयंकर उदासीचे व काळजीचे वातावरण तयार झाले आहे. पडदा पडण्यापूर्वीच १८८० मधील काही प्रेक्षक उठून, नाट्यगृहाबाहेर पडत आहेत. त्यांना नाटकातील ताण सहन होत नाही आहे --- न्यू इंग्लंडमधील जुने, सुंदर शेतघर असे दुःखाने भरलेले बघणे, त्यांच्यावर दबाव आणते आहे. त्यांना मोकळ्या हवेची जरूरी आहे. त्यामुळे ते नाट्यगृहाबाहेर पडत आहेत. जरी अंक एक व दोन यामध्ये फक्त दहा तास जाणार आहेत, (१८८० च्या मानाने हे लवकरच आहे.) तरी ते संधी घेत आहेत.

त्यामुळे, फक्त शारीरिक दृष्ट्या तंदुरुस्त प्रेक्षक, लहान मुलांना, वयस्क मंडळींना व स्त्रियांना, आतच ठेवून बाहेर जात आहेत. (त्या काळात स्त्रिया काही पेय घेत नसत.) आता सर्व लोक उदास आहेत. कारण त्यांना अनुभवाने हे माहिती आहे की एकदा जुन्या शेतघरावर संकटे येऊ लागली, की ती वाढतच जातात. आता जरी 'अरे माझ्या फुला, या संधीप्रकाशात' हे गाणे वाजत असले तरी त्याचा फार उपयोग होत नाही आहे.

तर आता माणसे परत आत आली आहेत. गाणे थांबले आहे. पडदा उघडला आहे. आणि आता अंक दोन सुरु ---

अंक दोन

तीच संध्याकाळ, हेक्रॉफ्ट शेतघराचे स्वयंपाकघर

“तुम्हाला आम्ही साधे लोक असल्याचे कळेल, साधे लोक! पण जर तुम्हाला बरे वाटत असेल, तर साधे लोक तुमचे मनापासून स्वागत करू शकतात. तर मग फोब, ही खुर्ची या सभ्य गृहस्थांसाठी इथे ठेव. शेकोटीत अजून एकदोन काटक्या घाल. रुब, या नोव्हेंबरमधील शेवटच्या दिवसामध्ये ही थंडीची रात्र आहे.

परका माणूस वेगळ्याच आवाजात म्हणतो, “ओहो, ही थंडीची रात्र आहे.”

शेतघराच्या स्वयंपाकघरातील दृष्य आहे. १८८० मधील भले मोठे जुने रंगमंचभरून स्वयंपाकघर! तिथे स्वयंपाक शिजवायचा स्टोव्ह आहे --- रंगमंचाच्या मध्यभागी दहा फूट बाय सहा फूट जागेवर, शेकोटी व त्यावरील कट्टा एका बाजूला दिसतो आहे. दारे आणि खिडक्या या गरजेच्याच आहेत. आणि अपशकून दर्शवणारे एक छोटे

पिस्तुल दोन हुकांवरून लोंबत असलेले! मागे एक मोठे टेबल आहे. त्यावर निदान डझनभर पाहुणे बसलेले आहेत. फोबने केलेल्या उत्तम पदार्थांच्या ताटल्या सगळीकडे पसरलेल्या आहेत. मार्था हेक्रॉफ्ट तिच्या सर्वात चांगल्या ड्रेसमध्ये (चुरचुरीत काळ्या सॅटीनमध्ये) स्टोव्ह वर काही शिजवत असलेली. शेतमजुरांना त्यांच्या त्यातल्या त्यात बऱ्या ड्रेसमध्ये बघणे, नेहमीच एक विनोदी आव आणते. रुबने फक्त कोटाच्या खालील बाजूस व कॉलरवर, कॉंग्रेसमनसारखे असणारे कपडे घातले आहेत.

तो आजूबाजूच्या लोकांना बोलावेल असे शेतकऱ्याने म्हटलेले, ते हे रात्रीचे जेवण आहे.

क्षणभरासाठी प्रेक्षकांचे डोळे परक्या इसमावर खिळले आहेत. त्याच्या डोक्यावर सरळसोट पांढऱ्या केसांचे जंगल आहे. (बहुधा केसांचा टोप आहे.) पांढरी दाढी आहे - -- अर्थात खोटी --- तो काठी घेऊन, थोडासा वाकून चालतो आहे. तो सर्व खोलीभर व त्याच्या आजूबाजूला अशा विचित्र नजरेने बघतो आहे, की जसे काही तो ही जागा ओळखतो.

लगेच प्रेक्षकांच्या लक्षात येते, की हा कुणीतरी वेष बदलून आलेला आहे. अशा प्रकारच्या नाटकात, असे दुसरेच कुणीतरी असणारे हवेच.

शेतकरी म्हणतो, “आजची रात्र खराब आहे. वारा भेसूरपणे वाहतो आहे. सर, आज रात्री समुद्रावर वादळ येणार असल्याची चिन्हे आहेत --- “

शेतकऱ्याचा अंदाज खरा दिसतो आहे --- तो म्हणतो आहे तसा जंगली, भीषण वारा कुणीतरी रंगमंचाच्या मागून, सोडते आहे. पण तसे फार वेळ तसे केले जात नाही. फक्त प्रेक्षकांना समजण्यापुरतेच केले जाते.

शेतकरी त्याचे बोलणे पुढे चालू ठेवतो, “सर, मी आताच समुद्रकिनारी होतो. मी शेतावर प्रकाश पडेल अशी दीपगृहाच्या प्रकाशाची दिशा करून आलो. आज रात्री समुद्र खवळणार, असे दिसते आहे.”

परका इसम तेच परत म्हणतो, “समुद्रावरील लोकांसाठी आजची रात्र वाईट आहे.”

परत वारा घोंघावू लागतो. मार्था स्वयंपाक करतांना थांबते. खिडकीकडे पाहून गुणगुणते, “समुद्र, समुद्र!”

शेतकऱ्याची बायको, मारुथी हिला, कधी विनोदी भूमिका बजावावी लागते, तर कधी उदास व दयाद्र. हे करणे कठीण आहे. पण प्रेक्षक समजून घेतात. त्यामुळे ती तिच्या सागराने गिळलेल्या मुलाच्या आठवणीने व्याकूळ होऊन, पुटपुटते, “समुद्र, समुद्र!” आणि मग पॅनकेककडे बघण्यासाठी, आत जाते. जर १८८० मधील, नाटकातील तुटलेला एकसंधपणा माहिती नसेल, तरी काही त्रास नाही.

शेतकरी म्हणतो, “पण, मारुथी, ये. या रात्रीमुळे उदास व्हायचे काही कारण नाही. मला बाहेरून शेजाऱ्यांचे आवाज येत आहेत. मारुथी, बाहेर ये. आपण त्यांना आत आणू.”

आता परका माणूस सोडून, फोब आणि रुब दोघेच रंगमंचावर उरले आहेत. परका माणूस, विचारांमध्ये हरवून, त्यांच्याकडे पाठ करून उभा आहे. ते दोघे प्रेमाचा दुसरा प्रवेश करतात. हळूहळू हसत, रुब टेबलाच्या दुसऱ्या बाजूने येऊन म्हणतो, “फोब!” त्याला फक्त तेवढाच वेळ मिळतो. तो तिच्या कमरेला विळखा घालायचा प्रयत्न करतो, तेव्हा ती त्याच्या तोंडावर पॅनकेक थापते. प्रेक्षक जोरजोरात हसत

रहातात. आणि अचानक परक्या माणसाचे काहीतरी होतांना पाहून, शांतता पसरते.

तो पाठ करून शांतपणे उभा आहे. मग तो तसाच उभा राहून, एखाद्या तरुणाच्या थाटात एकदम नक्कल करायच्या आवेशात, बोलायला लागतो.

“रुब!”

रुब आणि फोब दचकतात. रागाने कापत, रुब म्हणतो, “हा कुणाचा आवाज आहे?”

परका इसम वळून त्याचा केसांचा टोप व पांढरी दाढी काढून टाकतो व त्याचे खरे स्वरूप प्रकट करतो.

फोब किंचाळते, “जॅक! मेलेला जॅक परत कसा आला?”

रुब ओरडतो, “तू बुडाला नव्हतास का?”

ते आश्चर्य वाटून त्याला ओळखतात व त्याच्या जवळ जातात. लहानसा, पोरकट जॅक हसून त्यांना अभिवादन करतो. फोब आर्जव करते, “मला धावत जाऊन, माझ्या

मालक व मालकिणीला बोलावू दे.” पण जॅक तिला विरोध करतो.

तो म्हणतो, “आता नाही. त्यांना आताच माहिती व्हायला नको.”

तो कुजबुजून, हावभावांसकट काही स्पष्टीकरण द्यायला बघतो. प्रेक्षकांना कळते, की इतक्यात आईवडिलांना काही सांगायचे नाही आहे. तो त्याच्या खिशातून काहीतरी काढतो. तो कागद असतो, की पैसे असतात की अजून काही? प्रेक्षकांना काही नीट दिसत नाही. पण रुब व फोबला समजल्यासारखे वाटते. तो त्यांना काही समजावून सांगत असतांना, शेतकरी, त्याची बायको व सर्व पाहुण्यांचा कोलाहल ऐकू येतो.

एका मिनिटात वेषांतर करून, तो परत परका इसम होतो. आणि रुब व फोबला ते गुप्त ठेवण्याची, परत आठवण करतो.

ते सगळे आत येतात. शेतमजूर त्यांच्या रविवारच्या विचित्र फाटक्या तुटक्या कपड्यांमध्ये येतात. आणि त्यानंतर रात्रीच्या जेवणाचे दृष्य सुरु होते. त्याशिवाय

खेडेगावी क्षोभनाट्य पूर्ण होणार नाही. आता ते एकमेकांबरोबर हसून गप्पा मारत आहेत. हेक्रॉफ्ट आग्रह करतो आहे. “ठीक आहे. भूमातेच्या कृपेने, हे डोनट खाऊन बघ. शेजारी जेफरसन, हा केकचा तुकडा खाऊन बघ.” “ठीक आहे. मी खाऊन बघतो.”, “शेतकरी हेक्रॉफ्ट, इथे जमलेल्या सर्वांकडून तुला व मिस होपला चांगल्या प्रकृतीसाठी शुभेच्छा”, “इकडे बघा. इकडे लक्ष द्या.” आणि मग कुणाच्या तरी घशात पावाचा तुकडा अडकतो. त्याच्या पाठीवर थोपटले जाते.

हे जेवणाचे दृष्य दहा मिनिटे चालते. परका इसम मान्यता दाखवत, शांतपणे बसलेला आहे. आनंदाचा जल्लोष कमी झाल्यावर, तो गुपचूप त्याच्या खोलीत जातो. स्वयंपाकघरात उघडणारी कडेची खोली. मार्थाने त्याच्यासाठी मेणबत्ती लावली आहे. त्यासाठी, तो तिचे आभार मानतो तेव्हा ती म्हणते --- “सर, तुम्ही या भागात परके दिसता. तुमचा आवाज मला कुठे तरी ऐकल्यासारखा वाटतो आहे.” सर्व प्रेक्षकांना ओरडून सांगायचे आहे, “तो तुझा मुलगा आहे.” सोफोक्लीस (प्राचीन ग्रीक नाटककार) कडून ही

कल्पना उचलली आहे. मध्यंतरीच्या काळात होप, पाहुणे मंडळींमध्ये गुंग आहे. हिराम हेक्रॉफ्ट सुरईतून सफरचंदाची खूप दारू पितो आहे. मधूनमधून खिडकीच्या काचेवर आदळणारा वारा, ती वादळी रात्र असल्याची, प्रेक्षकांना आठवण करून देतो आहे.

क्षणभरासाठी शेतकरी खोली सोडतो. कारण त्याला त्याच्या घरातून पडणारा किनाऱ्यावरील उजेड कमी करायचा आहे.

तो बाहेर असतांना दार जोरजोरात वाजते आहे. रुब जाऊन ते उघडते --- त्याच्या फायद्यासाठी वाऱ्याचा खास झोत येतो --- दोन परके लोक येतात.

एक तरुण आहे व दुसरा वयस्क आहे. तरुण मनुष्य उंच, देखणा, सूर्याच्या उन्हाणे भाजलेला व खलाशासारखा आहे. होप लगेच त्याच्याकडे, " नेड! माझा नेड!" असे ओरडत धावत जाते. क्षणभरात त्याचे हात तिच्या गळ्यात पडतात. सगळ्या प्रेक्षकांना कळते, की तो तिचा नवरा आहे.

नेड स्पष्ट करतो, “ठरल्याप्रमाणे, मी किनाऱ्याला आलो आहे. पण फक्त निरोप घ्यायला आलो आहे. या उसळणाऱ्या वाऱ्यात, माझी चांगली होप खोटे बोलू शकणार नाही. आपल्याला लगेच निरोप घ्यायला हवा. होप, हे माझे वडील आहेत. मी इथे नसतांना तू त्यांची मुलगी असणार आहेस.”

होप वयस्क माणसाकडे जाऊन, दोन्ही हात त्याच्या हातात देऊन गोडपणे म्हणते, “हो सर, नक्कीच मी नेडसाठी तुमची मुलगी होईन.”

पण तिची आई तिच्या जागेवरून उठली आहे.

ती म्हणते, “एलवूड. वकील एलवूड.”

सगळे प्रेक्षक वयस्क माणसाकडे बघतात. नक्कीच कोल्हा --- लबाड कोल्हा --- गेली तीस वर्षे प्रत्येक क्षोभनाट्यातील तोच तो लबाड, कंजूष गावठी वकील. पण होपला असे काही दिसत नाही.

“नाही, नेड, आज तू समुद्र सफरीवर जाता कामा नयेस. बघ, खिडक्यांवर पाऊस कसा आदळतो आहे. तू आणि तुझ्या वडिलांनी आज इथे राहिले पाहिजे. आई, हा नेड

आहे, माझा नवरा. आणि हे त्याचे वडील. नेड, हे आमचे मित्र आहेत. नेड, माझे वडील बाहेर गेले आहेत. ते मिनिटाभरात येतील --- “

त्याच क्षणी, ओला, थरथरणारा, काळे तेलकट सुती कपडे घातलेला हिराम हेक्रॉफ्ट, दार उघडून खोलीत चालत येतो. होप त्याच्याकडे विनवणी करत म्हणते,

“बाबा, प्रिय बाबा, हा माझा नवरा आहे --- ”

पण तो तिच्याकडे बघत नाही आहे. तो एलवूडकडे रोखून बघतो आहे.

तो ओरडतो, “तू! तू, मी आणि माझे कुटुंब गाळात घातलेस!”

एलवूड हात उगारून, त्याच्याकडे पुढे येतो.

तो म्हणतो, “हिराम!”

हिराम हेक्रॉफ्ट ओरडतो, “माझ्या घरातून चालता हो! तुझे शापित पैसे उद्याशिवाय तुला मिळणार नाहीत. उद्या मी ते देईन. मी तुझ्यावर हात उगारायच्या आत, चल बाहेर हो.” तो

घमकीच्या आविर्भावात, हात उगारून, पुढे येतो. नेड एलवूड त्याच्या वाटेत आडवा येतो.

तो म्हणतो, “तुमचा हात खाली करा आणि माझे ऐकून घ्या.”

हिराम काही ऐकून घ्यायला तयार नसतो. तो शेकोटीच्यावर अडकवलेली बंदूक आणतो. घाबरलेली पाहुणे मंडळी त्याच्याभोवती जमा होतात. तिथे एकच गोंधळ उडतो. त्या सर्वांपेक्षा मोठा आवाज काढून, हेक्रॉफ्ट ओरडतो, “मी सांगतो आहे, माझ्या घरातून बाहेर चालते व्हा.”

वडील आणि मुलगा दाराशी जातात, पण ते गेल्याबरोबर होप तिच्या नवऱ्याकडे धावते.

“बाबा, तो माझा नवरा आहे. तो जिथे जाईल, तिथे मीदेखील जाणार. नेड, या वादळी रात्रीत मला तुझ्याबरोबर घेऊन चल. (या शब्दांबरोबर शांत झालेला वारा पुन्हा घोंघावू लागतो.) चांगल्या वा वाईट जगात कुठेही, तू जाशील तिथे मी येणार. माझी जागा तुझ्याशेजारीच आहे.”

या भावनापूर्ण वाक्यावर प्रेक्षकांकडून, टाळ्यांचा कडकडाट होतो. १८८० मध्ये मुलीवर तसेच संस्कार केले जात असत. आता तिथे कोणी उरत नाही.

तर अशा तऱ्हेने तिच्या वडिलांचे शिव्याशाप कानात साठवून, होप करडे वस्त्र डोक्यावर व खांद्यावर ओढून घेते आणि नवऱ्याच्या दंडाला धरून, वादळात बाहेर पडते.

त्यांच्यामागे दार लागते.

तिथे शांतता पसरून सर्व काही सुन्न होते.

त्या शांततेचा भंग रुब व फोबही करू शकत नाहीत. शेतावरील पाहुण्यांची दातखीळ बसल्यासारखे होते. ते शुभरात्र म्हणून, गुपचूप निघून जातात. मार्था हातात दिवा घेऊन, रडत रडत जिना चढू लागते. रुब आणि फोब निघून जातात.

हिराम हेक्रॉफ्ट एकटाच बसतो. दिव्यांचा उजेड कमी होतो. स्टोव्ह मधून ज्वाळांचा थोडासा उजेड पडत रहातो. खिडकीतून ऐकू येणाऱ्या वादळाच्या आवाजामुळे, कधी कधी तो डोके उचलून बघतो. मध्येच तो खिडकीशी जाऊन उभा रहातो व बाहेरील अंधाऱ्या समुद्राकडे बघत रहातो.

मध्येच तो खोलीच्या कडेला असणाऱ्या कपाटाकडे जाऊन, पाकीटामधून दोन हजार डॉलर काढतो. काही वेळ ते हातात धरून ठेवतो. मग परत जागेवर ठेवून देतो.

थोड्या थोड्या वेळाने वादळाचा आवाज येत रहातो. प्रेक्षकांना त्यांच्या सहजप्रवृत्तीने कळते, की अजून अंक संपलेला नाही. अजून काही उलथापालथ व्हायची बाकी आहे.

शेतकरी सावकाशीने त्याच्या खुर्चीतून उठतो. त्याचा रेनकोटासारखा कपडा काढतो. नंतर अजून सावकाशीने बूट काढतो. यामुळे क्षोभनाट्याचा फार मूल्यवान परिणाम साधला जातो.

तो मेणबत्ती हातात घेऊन, खोलीत फिरतो. दार लावतो. आवाज करत जिन्याची एकेक पायरी चढत, झोपायला जातो.

प्रेक्षागृहात टाचणी पडली तरी ऐकू येईल, इतकी शांतता पसरते. काहीतरी नको ते घडणार असल्याची त्यांना शंका येते.

तिथे नीरव शांतता व श्वास रोधून धरणे आहे.
प्रेक्षकांच्या श्वासोच्छवासाचा आवाज ऐकू येतो आहे.

मग खोलीतील कडेचे दार सावकाश काळजीपूर्वक उघडले जाते. रंगमंचावरून तुम्हाला एक गडद आकृती फिरतांना दिसते. तो हळूहळू पैशांच्या पाकिटाच्या दिशेने जवळजवळ जात रहाते. पहा. तो काय करतो आहे? ती आकृती ते पैसे घेते आहे, की हलवते आहे? तो चोर आहे की काय?

मग वरून अचानक शेतकऱ्याचा आवाज येतो.

“खाली कोण आहे?”

हातात मेणबत्ती घेऊन, जिन्याच्या मधील भागात तो उभा असल्याचे अर्धवट दिसते आहे.

परत तो ओरडतो, “मी म्हणतो, कोण आहे?”

वाकून चालणारी आकृती हळूहळू दाराकडे सरकते.

नंतर गोष्टी फार वेगाने घडतात. शेतकरी जिन्यातून घाईघाईने खाली येतो. जोराने खण उघडून, “चोर! चोर!” असे ओरडून झोपलेल्या घरादाराला जागे करतो. तुम्हाला वरून

लोकांचा आवाज येतो. वाकून चालणारी आकृती हळूहळू दाराकडे सरकताना, जिन्यावर उजेड दिसू लागतो. शेतकऱ्याने त्याच्या हातात बंदूक घट्ट धरलेली आहे. “तिथेच थांब, नाहीतर मी गोळी मारेन.” असा जोरदार आवाज ग्रतो. मग बंदुकीतून जोराचा आवाज येतो व क्षणभर लखलखाट होतो. ती आकृती जमिनीवर पडते. शेतकरी ओरडतो, “इकडे उजेड पाडा. उजेड पाडा. चोर!”

पहिल्यांदा रुब आत येतो. इतर सगळे त्याच्या पाठोपाठ येतात. रुब पडलेले शरीर उचलून, चेहऱ्यावर उजेड पाडतो, जेणेकरून प्रेक्षकांना तो चेहरा दिसेल --- पण त्यांना बऱ्याच वेळापूर्वी, ते समजलेले आहे. रुब त्या चेहऱ्यावरील पांढऱ्या केसांचा टोप व पांढरी दाढी ओढून काढतो व तरुण मनुष्य दिसू लागतो. शेतकऱ्याची बायको त्या शरीराशेजारी बसून, त्याकडे बघून हंबरडा फोडते.

“जॅक, जॅक, हा माझा मुलगा माझ्याकडे परत आला आहे.”

हातात धूर निघणारी बंदूक घट्ट धरलेला शेतकरी ओरडतो,

“माझा मुलगा! मी माझ्या मुलाला मारले.”

याबरोबरच गंभीर उदासीनतेने, शांत
प्रेक्षकांच्यासमोर पडदा पडतो.

अशा तऱ्हेने, १८८० मध्ये नाटके केली जात. खरी
दृष्ये उभी करयला काही भीती नसे--- भीती, राग, खून ---
काहीही आणि जितके जास्त, तितके अजून चांगले. पण
आधुनिक नाटकात, घराच्या हॉलमध्ये करड्या ट्विडच्या
कोटातील पहिला, दुसऱ्या तपकिरी गोल्फचे कपडे घातलेल्या
माणसाला खुनाची हकीगत सांगतो. पण त्यातील पात्रे प्रत्यक्ष
खुनाच्या जवळ जात नाहीत. त्यात फक्त तेवढीच उत्सुकता,
भरलेली असते. पण या जुन्या छान शेतघराच्या क्षोभनाट्यात,
ते अनेक गोष्टींचा एकत्र काला करण्यास, घाबरत नसत.

अशा तऱ्हेने शेतकरी संकटात सापडला. त्याने
मुलीला हाकलून दिले व मुलाला बंदुकीने ठार केले --- आणि
अशी गोष्ट तुम्ही पाहिलीत.

जेव्हा नाटक या ठिकाणी दुसऱ्या अंकाच्या शेवटी पोचते,
तेव्हा आता दोन वर्षे थांबून रहायचे. आता अंक दोन आणि
तीन यामध्ये दोन वर्षे जाणार, असे तिकिटावर लिहिलेले

असणार. प्रेक्षक त्यात खूष आहेत. त्याशिवाय ते ही दुःखांतिका सहन करू शकले नसते. पण तसेही पुढील अंकाला अजून दोन वर्षे आहेत. माणसे उठतात व पॅसेजमधून हळूहळू बाहेर पडतात --- अजून दोन वर्षे असल्यामुळे, घाई करायची काही गरज नाही

आता दिवे लागले आहेत आणि प्रेक्षक हळूहळू ताळ्यावर येत आहेत. पॅसेजच्या कडेला एक पोरगा “शेंगदाणे” असे ओरडतो आहे. त्याने मदत होते आहे. आता गाणे व वाद्यवृंद सुरु होतो आहे. जीवन परत सुरु होते आहे. असल्या प्रकारच्या नाटकांची त्यांना सवय असल्याने, त्यांना माहिती आहे की गोष्टी दिसतात, तितक्या काही वाईट थराला पोचणार नाहीत. जॅक काही खरा मेलेला नसेल. त्याला काहीतरी करून जिवंत केले जाईल. त्याला गोळी मारली, हे खरे आहे. पण तो ठार मरणे शक्य नाही. प्रत्येक प्रेक्षकाच्या मनात नाटकाच्या स्वतःच्या अशा काही ओळी आहेत. खरे तर सगळे नाटक प्रेक्षकांनी गृहीत धरायला पाहिजे. नाहीतर नाटकाचे आकलन होणार नाही. चलतचित्रांचा सिनेमा बघणारा प्रेक्षक, ज्यांनी पाहिलेला आहे, त्यांना माहिती आहे

की ते खाणाखुणा करून आरोळ्या ठोकतात आणि कसे चित्रांमधून व दंतकथा रचून, पाहिजे तो अर्थ काढतात. तर हे १८८० वर्ष आहे. जॅक खरा मेलेला नसणार, हे समजून प्रेक्षकांना दिलासा मिळाला आहे.

त्यामुळे त्यांचे कुतूहल जागृत होऊन ते पुढे काय होते, ते रस घेऊन बघतात.

ते असे आहे:

अंक तीन

दोन वर्षांनंतर – सूर्यास्तानंतर समुद्रकिनाऱ्यावर -
समस्या

ओहो! आता पडदा वर गेल्यावरचे दृष्य बघा. ते भव्य आहे, नाही का? खडक, धडकून फुटणाऱ्या लाटा आणि संधीप्रकाशात दिसणारा पांढरा शुभ्र फेस! पण तो ते तयार करत आहेत? आणि उजवीकडील दीपगृह कसे काळ्या

आकाशात घुसले आहे! काळ्या रेनकोटासारख्या कापडातील, नैऋत्येकडील सर्व कोळी लोक बघा. समुद्राकडे निर्देश करत, ते किनाऱ्यावर बागडत आहेत.

या दृष्याच्या मागे, काळ्या ढगांचे पुंजके आणि क्षणभर चकाकणारी पिवळसर वीज बघा. दिपगृहातून पाण्यावर पडणारे लांब प्रकाशझोत बघा.

आधुनिक घरातील हॉलमध्ये सुटाबुटातील एक माणूस व चकाकित कपडे घातलेली एक बाई, यांच्यावरील समस्यापूर्ण नाटकांचे मला काही सांगू नका. मी जेव्हा नाटक बघायला जातो, तेव्हा दीपगृह, कोळी लोकांची उसळलेली गर्दी आणि समुद्रावर पसरलेले धोकामय नाट्य, हे सगळे त्यात असू दे. नेहमी प्रकाशझोतात दाखवल्या जाणाऱ्या, लिंगपिसाट नाटकांपेक्षा, ते कितीतरी चांगले!

“एक रानटी रात्र!”

एक कोळी बोलतो आहे --- किंवा कोण ते कळत नाही. हा बहुधा रुब आहे, फक्त तुम्हीच त्याला ओळखू शकता --- सगळे रेनकोटासारख्या कापडातील कोळी लोक! जसजसे नाटक पुढे जाते, तसतसे न्यू इंग्लंडमधील सर्व

शेतकरी कोळी झाले आहेत. झेकही एक कोळी आहे. तो उत्तर देतो,

“एवढे काय मोठे? आज रात्री समुद्रावर गेलेल्या सर्वांचे देव रक्षण करो.”

परत गडगडू लागते व विजा चमकू लागतात. किनाऱ्यावरील कोळी स्त्री पुरुष समुद्राकडे बोट दाखवत, पुढे मागे होत, उद्दीपित होऊन बोलत रहातात. रुब आणि झेक बोलत बोलत पुढे येतात. त्याचा उद्देश असा आहे की दोन वर्षांत कायकाय घडले, ते प्रेक्षकांना समजावे.

झेक परत बोलतो, “एक रानटी रात्र! दोन वर्षांपूर्वी अशीच रात्र होती. तुम्हाला आठवत असेल, त्या रात्री जॅकवर बंदूक झाडली गेली.”

ते दोघे डोके हलवतात. रुब म्हणतो, “जर शेतकऱ्याच्या गोळीने तो त्या रात्री मेला असता, तर ते जरा बरे दृष्य ठरले असते. शहाणपणा गमावलेला व बोलू न शकणारा असा तो बघणे, फार वाईट आहे. हा त्या सर्वांवर दुष्ट घाला पडला आहे. तो आज रात्री इथे आहे का?”

“ए, तो आज रात्री इथे आहे --- वादळाच्या वेळी, तो नेहमीच इथे समुद्रकिनारी असतो. तो बघ. नेहमीप्रमाणे, तिथे समुद्राकडे बघत उभा आहे.” वादळ वहात असतांना, एक लहानसा गट तिथे उभा असलेला, प्रेक्षक लगेच बघतात.

जॅक त्याच्या आईला घट्ट धरून --- समुद्राकडे बघत उभा आहे. ती त्याला दूर ढकलून, घराकडे चलण्यास सांगते आहे.

म्हणजे जॅक जिवंत आहे तर! पण त्याचा चेहरा असा विचित्र का दिसतो आहे? कधीकधी कोरा, राक्षसी व मूर्ख. त्याची आई त्याला घेऊन जायला बघते.

“जॅक, घरी ये, जॅक. तिथे वादळात उभा राहू नकोस.”

अजून जोरात गडगडते व विजा चमकतात. वारा सूं सूं करत वाहत रहातो.

जॅक त्याच्या आईकडे भकास नजरेने बघतो. त्याचा चेहरा उतरलेला व बारीक झालेला आहे. पण डोळे तेजस्वी आहेत.

प्रेक्षकांना ते समजते. त्याला गोळी लागल्यापासून, तो मुका व वेडा झाला आहे.

त्याची आई त्याला घरी चलण्याबद्दल, विनवणी करत राहते. तो तिला समुद्राकडे ओढायचा प्रयत्न करतो. तो वेडा आहेच. पण त्यात अजून रानटीपणा व उद्दीपित होणे मिसळले आहे. तो हावभाव करून, लाटा दाखवतो आहे.

रुब विचारतो, “तो काय बघतो आहे? ते काय आहे? त्याला खलाशाचा डोळा आहे. त्याला तिथे काय दिसते आहे?”

त्याच वेळेस किनाऱ्याच्या पुढील बाजूकडून, कोळी लोकांच्या ओरडण्याचा आवाज येतो.

“एक जहाज! एक जहाज! समुद्राच्या तळाशी एक जहाज दिसते आहे. बघा! पहा!”

ते मागेपुढे पळत रहातात. निर्देश करत, ओरडत रहातात. दूरवर लाटांमध्ये क्षणार्धात, विजेचा लोळ चमकून जातो. प्रेक्षकांना फुटलेले शिडाचे जहाज दिसते --- ते कार्डबोर्डचे बनवलेले आहे --- तळाशी त्याचे तुकडे विखरून पडलेले दिसतात.

याच क्षणी सूर्याने भाजलेले डाग पडलेला मुलगा, जोराने धावत रंगमंचावर येतो. सगळ्यांनी रेनकोटसारखे

कापड घातलेले आहे. दोन वर्षात, तो मुलगा इंचभरसुद्धा वाढलेला नाही, पण कोणी त्याची पर्वा करत नाही.

तो धापा टाकत बोलतो, “आई, रुब, मी तिथे लांबपर्यंत गेलो होतो --- मी सगळा रस्ता धावत पार केला. समुद्राच्या तळाशी एक शिडाची बोट आहे. बघा तुम्हाला दिसेल आणि आई, आई --- “

मुलाला त्याच्या भावना अनावर झाल्या आहेत. त्याच्याभोवती गर्दी जमते.

“आई, तिथे आपली होप आहे. तिचे जहाज!

प्रत्येकजण ओरडतो, “आपली होप?”

मुलाचे धापा टाकणे सुरु आहे.

“ते जहाज रिकामे करत होते --- मला ते दिसू शकले --- पण तशा समुद्रात कोणी जगत नाही --- एक बोट खाली गेली --- मी ती पाहिली --- मी होपला पाहू शकलो. ती शीडाजवळ उभी होती. वीज चमकली, तेव्हा मला तिचा चेहरा दिसला. मग मी धावत इथे आलो. आपण जायला हवे. आपण लाईफ बोट्टी घेऊन गेले पाहिजे. अरे लोकांनो, कोण यायला तयार आहे?”

“चला. सगळे येतील. त्या बुडणाऱ्या बोटीतील लोकांचे ओरडणे ऐकू येते आहे, बघा. रंगमंचाच्या डाव्या बाजूकडून ते लाकडी घरातून, लाईफ बोट बाहेर काढत आहेत. कंदील हलत आहेत. वारा घोंघावतो आहे. जोरजोरात हाका मारलेल्या समजत आहेत. रंगमंच्यावर अंधार होतो. समुद्रावर वीज चमकते. पण लाईफ बोट बाहेर काढत असताना एक नवीन किंकाळी ऐकू येते ---

“ती पहा --- बोट! तिथे समुद्राच्या खडकाळ भागात, मोठ्या लाटांच्या मध्ये ती बोट दिसते आहे.”

कोळी लोक उत्तेजित होऊन, वरखाली होऊ लागतात. “त्या बोटीत एक बाई आहे. देव तिला मदत करो. ती गोंधळून गेली आहे.”

नवीन किंकाळ्या कानावर पडत आहेत.

“अरे लोकांनो, लाईफ बोट आणा. अरे लोकांनो, लाईफ बोट आणा.”

आता लाईफ बोट बाहेर काढून तयार आहे. कोळी लोक त्यात चढत आहेत.

नंतर वादळात एक कोळी क्षणभर जे जोरात ओरडतो, ते स्पष्ट ऐकू येते आहे.

ही बोट या खडकाळ जागेतून फक्त हेराम हेक्रॉफ्ट एकटाच बाहेर काढू शकतो.”

“ हिराम! हिराम!” त्याच्या नावाने पुकारा केला जातो. पाण्यावर प्रकाशकिरणे पसरवणाऱ्या शलाका जिथून निघत आहेत, त्या दीपगृहाकडे ते निर्देश करत आहेत. “तो उजेड टाळू शकणार नाही.”

गोंधळ आणि लोकांच्या मनातील भावना!

ही एकच संधी आहे. जीवन किंवा मृत्यू, मुलांनो, तयार रहा. लाईफ बोट आली, की माझ्याबरोबर तुम्ही काहीजण चला आणि त्याला खाली आणा.” ते दीपगृहाकडे घाईने जाऊ लागतात. गडबड गोंधळ, ढगांचा गडगडाट, मध्येच चमकणाऱ्या विजेमुळे, आजूबाजूचे दृष्य व बोटही नीट दिसत होती. मोठ्या लाटांच्या मध्ये विजेच्या उजेडात क्षणभर होपचा चेहरा दिसला. ती गुडघे टेकून प्रार्थना करत होती. नंतर पांढऱ्या फेसाळ पाण्याच्या भोवऱ्यात बोट दिसेनाशी झाली.

अंक ४

एका मिनिटात सर्व दृष्य बदलते --- किनाऱ्यापासून ते दीपगृहाच्या मनोऱ्यापर्यंत --- याला दृष्यबदल म्हटले जाते. त्यात गॅसच्या छोट्याशा ज्योतीने, अंधाराला उजेडाची भोके पडत आहेत. आणि भयानक शापवाणी उच्चारल्यासारखा, गडगडाट होतो. तुम्हाला अंधारातून एक आवाज स्पष्टपणे ऐकू येतो. “तो काळा पडदा पाडा.” आणि तुम्हाला माणसांच्या काळ्या आकृती, गोल गोल धावतांना दिसतात. मग तिथे एक भीषण किंकाळी ऐकू येते. काळ्या लोकांमध्ये, एक काळा पडदा घसरत खाली येतो. दिवे उघडमिट होतात. या आश्चर्यचकित करणाऱ्या दृष्यावर खूष होऊन, प्रेक्षक टाळ्या वाजवतात.

ते बघा! ते भला मोठा उजेड पाडणारे दीपगृह आहे. बाहेर वादळ घोंघावते आहे. पण मनोऱ्याच्या आत किती स्पष्ट दिसणारा उजेड आहे. खिडक्यांमधून बाहेर समुद्रापासून साठ फूट उंचीवरचे वादळ दिसते आहे.

हिराम दिव्याशेजारी उभा राहून, उजेड कमीजास्त करायचे त्याचे काम शांतपणे, सतत करतो आहे. वादळ त्याच्या जवळ आहे. पण दीपगृहाच्या मनोऱ्यात शांत आणि भरपूर उजेड असलेले वातावरण आहे.

क्षणभर, हिराम दीपगृहाच्या खिडकीतून डोकावून बघतो. तो लहान दार उघडतो आणि समुद्रापासून उंचावरील लोखंडी धक्क्यावर उतरतो. वारा त्याला झोडपतो आहे आणि उसळणाऱ्या लाटा पायाला चाटून जात आहेत. तो आत येतो. त्याच्यामागे दार शांतपणे, घट्ट बंद करतो. मग परत दिव्याकडे वळतो.

तो म्हणतो, “आज रात्री समुद्रावरील सर्व गरीब बिचाऱ्या लोकांचे, देव रक्षण करो.”

मग पदरव करत सगळा घोळका जिन्यातून घाईघाईने त्याच्याकडे दीपगृहात येऊ लागतो. त्यात कोळी लोक, मार्था, त्याचा वेडा मुलगा आहेत. जॅक सर्वात पुढे आहे. त्याच्या चेहऱ्यावर, नव्या शहाणपणाचा प्रकाश पसरल्याचे, विचित्र भाव आहेत.

“हिराम, घाई कर. तुला आलेच पाहिजे. तिथे संकट उभे ठाकले आहे. ती पहा, बोट बुडते आहे. लाईफ बोटीत माणसे तयार आहेत. तू ती खडकाळ भागातून बाहेर काढली पाहिजेस. जीवनमरणाचा प्रश्न आहे. एक मिनिटदेखील वाया घालवायला नको.”

हिराम क्षणभर उत्तेजित झालेल्या गर्दीकडे बघतो. मग शांतपणे त्याच्या कामाला लागतो.

तो म्हणतो, “माझी जागा इथे आहे.”

तिथे क्षणभर सन्नाटा पसरतो. मार्था त्याच्याकडे धावते आणि त्याचा कोट पकडते.

“हिराम, “तुला त्यांनी सांगितले नाही का? ते तुटलेले शीडाचे जहाज होपचे आहे.”

हिराम भिंतीवर अस्वस्थपणे हात आपटत रहातो.

आणि बोट खडकांवर आपटून फुटायला आली आहे. आपली मुलगी, होप त्यात आहे.”

हिराम भिंतीचा कठडा धरून ठेवतो. तो धापा टाकत, रागाने पण ठामपणे बोलतो,

“मार्था --- मी दिवा सांभाळायची शपथ घेतली आहे. जर उजेड पडायचा बंद झाला, तर समुद्रातील बोटींचे काय होईल. जर मी माझी मुलगी गमावली, तर ती देवाची इच्छा --- पण --- माझी जागा इथे आहे.”

आणि तो दिव्याकडे वळतो.

खिडकीजवळ गर्दी केलेले कोळी लोक ओरडतात, “खाली बघ. ती खडकाळ भागातून बोट चालवत, येते आहे - -- अजून बोटीला चिकटून आहे.”

मार्था खिडकीजवळ जाऊन ओरडते, “माझी बाळ, माझ्या होपला वाचवा.” त्याच क्षणी जॅक जमिनीच्या मध्यभागी उडी मारतो. उजेडात त्याचा चेहरा स्वच्छ दिसतो आहे.

आता त्यावर वेडेपणाची जराशीही छाया नाही.

तो म्हणतो, “बाबा, आई.”

ते सगळे त्याच्याकडे बघण्यासाठी वळतात. पण कोणीच बोलत नाही.

तो म्हणतो, “दोरी. मला दोरी द्या.”

तो भिंतीवरील दोरीच्या वेटोळ्याकडे निर्देश करतो. एखाद्या खलाशाच्या चपळपणे, तो ती हिसकावून घेतो आणि त्याचा टोकाला फाशाची गाठ बांधतो. पटापट दार उघडून, लोखंडी धक्क्यावर उतरतो. स्वतःच्या शरीराभोवती कंबरेला तो फास बांधून घेतो. “दोरीचे दुसरे टोक घट्ट पकडून ठेवा.” असे ओरडत, तो समुद्रात सूर मारताना सर्वांना दिसतो. तो तिच्या दिशेने पोहत निघाला आहे --- आता तो तिच्यापर्यंत पोचला आहे.”

घोंघावणाऱ्या लाटांच्या आवाजात, दोरीच्या दुसऱ्या टोकाला बांधलेल्या जॅककडून विजयाची आरोळी ऐकू येते आहे. चक्कर येणाऱ्या त्याच्या बहीणीभोवती, त्याने घट्ट विळखा घातला आहे.

असे शक्य नाही? छट्! जुन्या काळच्या नाटकांमध्ये आपण जे बघत होतो, त्यामानाने हे काहीच नाही. जर तशी गरज असती, तर जॅकने सगळ्या जहाजाचा भारही पेलला असता.

“तिला वाचवले, वाचवले!” असा ओरडा तिथे होतो. त्याच्या मुलीचे शुद्ध हरपलेले शरीर बघून, हिराम हेक्रॉफ्ट ओरडतो,

“माझी लहानशी मुलगी! समुद्राने मला परत मिळवून दिलेली मुलगी!”

टाळ्यांच्या कडकडाटात पडदा खाली येतो.

अंक ५

सहा महिन्यांनंतर

स्थळ: हेक्रॉफ्ट शेतावरचे स्वयंपाकघर

क्षोभनाट्यातील शेवटचा अंकात सर्व गोडगोड आहे. आता अजून काही दुःख नाही, ताण नाही, त्रास नाही .खरे तर नाटक संपले आहे. पण प्रत्येकाला आनंदी करण्यासाठी हा उपसंहार आहे. चैनीच्या मानसिकतेत आता प्रेक्षक बसलेले आहेत. सर्व घटनांचा शेवट किती गोड झाला --- जॅक परत

शहाणा झाला. होप आणि तिचा नवरा वाचले. शेत गहाण पडले नाही. किंवा विकले गेले नाही. हेक्रॉफ्ट बचावला. आणि त्यापेक्षा जास्त म्हणजे, सर्व छोट्या छोट्या छान गोष्टी घडू लागल्या.

तर आपण आता परत जुन्या शेतघराच्या स्वयंपाकघरात आलो आहोत. आणि इथे अर्थात, रुब आणि फोब आहेत. रुब फोबच्या कंबरेभोवती विळखा घालायचा प्रयत्न करतो. पण ती म्हणते, “ओहो, रुब, तू चालू लाग.” आणि त्याच्या तोंडावर फडके फेकते. पण यावेळेस रुब जात नाही. तो शेवटी फोबला पकडण्यात यशस्वी होतो व तिला सांगतो, की त्याला तिच्याशी लग्न करायचे आहे. मग आयुष्यभर तिने त्याच्यावर फडकी फेकली तरी चालेल, असे तो म्हणतो. फोब त्याला ‘जाड्या’ म्हणते व चुंबन देते. (फडके किंवा पॅनकेकपेक्षाही वाईट) तर अशा तऱ्हेने पहिल्या अंकात रुबला तेवढा धीर झाला असता, तर तेव्हाच जे ठरले असते, ते त्यांचे लग्न आता ठरते.

ते दोघे जातात. तोच शेतकरी, त्याचा मुलगा जॅक आणि होपचा नवरा नेड, रंगमंचावर येतात. शेतकरी वयामुळे

थकलेला वाटतो. तरीही तो इतरांप्रमाणेच शांत आणि आनंदी आहे. दोघे तरुण त्याला आरामखुर्चीत बसायला मदत करतात. “आता दगदग करू नका.” नंतर हिराम ‘अयाई’ असे उद्गारत, मोठ्या मुशिकलीने, खुर्चीत बसतो. अयाई हा शब्द नेहमी रंगमंचावर सांधे दुखत असल्याचे दाखवण्यासाठी वापरला जातो. या शेवटच्या अंकात शेतकऱ्याला, अचानक एकदम म्हातारा झालेला दाखवण्याचे काही कारण नव्हते. पण १८८० मध्ये, शेवटच्या काही अंकांत मागच्या पिढीतील लोकांना खूप थकलेले व आनंदी दाखवण्याची लोकप्रिय पद्धत होती.

तेव्हा मग ते आनंदाने बोलू लागतात.

“मुलांनो, मी आता म्हातारा झालो. मी पूर्वीचा राहिलो नाही.”

जॅक हसून म्हणतो, “म्हातारे बाबा? तुम्ही तर सर्वात तरुण, कामसू आणि चपळ आहात --- आमच्यापेक्षाही”

तो शेतकरी डोके हलवत बोलतो, “मुलानो, मी आता काम सोडले आहे. मी आता काम करत नाही --- “

जॅक म्हणतो, “काम! तुम्ही कशाला काम करायला पाहिजे? आणि अशाच पुढे चालणाऱ्या संभाषणातून तुम्हाला समजते, की आता जॅक पुन्हा समुद्रावर जाणार नाही. तो शेती करेल. शेतीच्या तुकड्यावर, त्याचे नाव आता वडिलांच्या जागी लागले आहे व वडिलांना निवृत्तीवेतन सुरु झाले आहे. आणि नेड, होपचा नवरादेखील तिथेच रहाणार आहे. त्याच्या वडिलांनी त्याला, जॅकच्या शेजारील शेत, शेतघरासकट व इतर मुद्देमालासकट देऊ केले आहे.

होप आणि तो त्या घरात रहायला येणार आहेत.

पण एक मिनिट थांबा.

त्याचे वडील! एलवूड वकील! आणि भयंकर शत्रुत्व व भांडण!

“ओहो, अरेच्छ्या! ते भांडण संपले, बघा. जुन्या काळातील क्षोभनाट्यातील शेवटचा अंकात भांडण वाऱ्यावर विरून जाऊ शकते.

अशा तऱ्हेने: ---

दारावर टकटक होते. नेड जातो व हसत, परत येऊन म्हणतो,

“मिस्टर हेक्रॉफ्ट, तुम्हाला भेटायला कुणी आले आहे. तो तुमचा जुना मित्र असल्याचे म्हणतो आहे. तो आत येऊ शकतो का?”

“जुना मित्र” असलेला एलवूड आत येतो --- शेतकऱ्याचा शत्रू होपचा सासरा --- तो चांगला खुटखुटीत व आनंदी दिसतो आहे. पण चौथ्या अंकातल्यासारखा, थोडा वयस्क दिसतो आहे.

तो आत येऊन म्हणतो,

“कसे काय हिराम? तू तुझ्या जुन्या मित्राबरोबर हस्तांदोलन करणार का?”

शेतकरी अस्थिरपणे उठत, म्हणतो,

“का रे मित्रा, हा मी तुझा हात हातात घेत नाही आहे. दोन वर्षांपूर्वीच्या माझ्या वेड्यासारख्या मूर्खपणावर, तू दाखवलेल्या क्षमाशीलतेबद्दल हे करतो आहे.”

तो वकील म्हणतो, “क्षमाशीलता” आता तो दुसऱ्या अंकातल्यासारखा अप्रामाणिक चोर दिसत नाही. प्रामाणिक व आशावादी दिसतो. --- “क्षमाशीलता”

आणि स्पष्टीकरण देऊन, निघून जातो.

आणि पाचव्या अंकाचा तोच हेतू आहे ---
स्पष्टीकरण.

आणि तुम्हाला काय वाटते! शेवटी तो हिरामचा मित्र होता आणि हिरामकडून पैसे मिळवण्याबद्दल तो मुळीच आग्रही नव्हता --- त्याला ते मुळीच नको होते. त्याला होपचे प्रेमप्रकरण व त्यांचा मुलाबरोबर जॅकचे घरी सुरक्षित परतणे माहिती होते. त्याची त्याने खूप मजा घेतली होती --- आणि दोन वर्षांपूर्वी त्या रात्री, जेव्हा शेतकऱ्याने त्याला घरातून हाकलून दिले, तेव्हा तो मिस्टर हेक्रॉफ्टला हे सांगायला आला होता, की कर्ज माफ केले आहे आणि तो तिथे तरुण मंडळींसाठी, नेड आणि होपसाठी, शेत विकत घेणार आहे. जॅक त्या दिवशी त्या रद्द केलेल्या कर्जाचा कागद खणात ठेवत असतांना तो चोरी करतो आहे, असे वाटून, त्याच्या वडिलांनी त्याच्यावर गोळी चालवली होती --- आणि आता पाचव्या अंकात हे सर्व अगदी साधे वाटते आहे. एलवूडने तेव्हाच ते स्पष्ट का केले नाही? तो असे ओरडला का नाही, “हिराम, मी खलनायक नाही. मी तर तुझा मित्र आहे --- “

ओहो, अरेच्छ्या, क्षोभनाट्यातील दुसऱ्या अंकातच जर त्याने हे सांगून टाकले असते, तर मग नाटक काय उरले असते?

त्यामुळे त्यांचे स्पष्टीकरण व प्रति स्पष्टीकरण चालू आहे. शेवटाकडे जातांना, कळसाध्याय गाठण्यापूर्वी ते अधिकाधिक आनंदी होत चालले आहेत.

रंगमंचावरून आतील बाजूच्या कुणाशी तरी बोलत, रंगमंचावर मार्था आल्याने, प्रेक्षक तिचा आवाज ऐकतात. “फोब, भूमातेच्या कृपेने त्याला काळजीपूर्वक ने. जर तुझ्या हातून ते मूल्यवान मूल पडले, --- “

आणि ते आत येतात.

मार्था आणि होप! होप पहिल्या अंकातल्या सारखीच ताजीतवानी व गोड दिसते आहे. तिच्या मागे बाळाला घेतलेली फोब आहे.

हो. विश्वास ठेवा किंवा ठेवू नका, बाळ! पांढऱ्या दुपट्यात गुंडाळलेले तिचे बाळ, होपचे, बाळ!

बाळशिवाय, क्षोभनाट्याचा योग्य शेवट होऊ शकत नाही.

सगळ्या बायका कशा त्याच्याभोवती जमून, प्रेमाने त्याला हातात घेत आहेत व भावनामयतेने त्याच्यासाठी गाणे गुणगुणत आहेत! त्या बाळाला शेतकऱ्याच्या मांडीवर ठेवतात ---

आणि जेव्हा रुब मदत करायची तयारी दाखवतो, तेव्हा फोब ताटल्या पुसायच्या फडक्याने, स्वतःच्या चेहऱ्यावर फटकारा मारते. प्रेक्षकवर्ग हास्यलाटेत बुडून जातो.

तर अशा तऱ्हेने प्रत्येकजण वाचतो. सगळे खूप! शेतकऱ्याच्या मांडीवर बाळ आणि सफरचंदाच्या दारूसारखा, स्पष्टीकरणांचा पूर वहात असलेला!

आता कसली गरज उरली असेल, तर ती शेतकऱ्याने क्षोभनाट्यातील शेवटचे धर्मवचन उच्चारण्याची! तेव्हा तो ते गंभीरपणे, शिस्तीत म्हणतो. “लोकहो, आशापूर्णतेने आत्मिक शक्तीवर विश्वास ठेवा आणि सुरक्षितपणे भवसागर पार करा.”

हे युक्लीडवर ठाम विश्वास दाखवण्यासारखे झाले. नंतर पडदा हळूहळू खाली येतो. सकाळी आलेले प्रेक्षक पुसट धुक्यात विरून जातात.

नोव्हेंबरची संध्याकाळ, रस्त्यावर गॅसचे दिवे
लागलेले आणि जुन्या घोडागाडीतील घंटा वाजत असलेल्या,
आणि क्षोभनाट्यातील नैतिक ज्योतीने, त्यांच्या आत्म्याची
उन्नती होऊन, तो उजळलेला!

The Great Detective

थोर गुप्तहेर

I

अर्धा तास हिरवळीवर पहुडल्यावर झटकन उठत, थोर गुप्तहेर उद्गारला, “ओहो, आपण इथे का आलो आहोत? बोलताना त्याने एक गवताचे पाते उचकटून हातात धरले.

त्याचा मित्र असलेला, गरीब बिचारा माणूस म्हणाला, “मला तर काही कारण दिसत नाही.”

एका दगडावर बसत, तो थोर गुप्तहेर म्हणाला, “नाही. असे नसेल. त्याने पेटीतून सॅक्सोफोन बाहेर काढला. पुढील अर्धा तास ‘तळघर असलेल्या सोनाटाच्या सहा सदनिका’ या गोनॉडच्या सुरावटींमध्ये तो मशगुल होऊन गेला.

कुठलीही गुप्तहेराची गोष्ट

प्रकाशक आपल्याला सांगतात, की रोज हजारपेक्षा जास्त गुप्तहेरकथा विकल्या जातात --- रोज की प्रत्येक तासाला? त्याचे एवढे काही नाही. मुद्दा असा आहे की त्या नेहमीच खूप विकल्या जातात. चमत्कृतीपूर्ण अशा गुन्हेगारी कथा वाचण्याच्या लोकांच्या आवडीमध्ये खंड पडत नाही.

थोर गुप्तहेराची शांतपणे पण चटपटीतपणे गुन्हाची रहस्ये उकलून काढणारी शक्ती, प्रत्यक्ष गुन्हापेक्षा वाचकाला जास्त आकर्षित करते. तो आठवड्यातून एकदाच बोलतो. क्वचितच खातो. गवतावरून, पुरावे शोधत, रांगत हिंडतो. तो त्याच्या हातवाल्या खुर्चीत उलटा बसून, तर्कनिष्ठतेच्या साखळीने, गूढ शोधून काढायचा प्रयत्न करतो.

पण जेव्हा ते उकलते, रहस्यभेद होतो, चोरलेले हिरे सापडतात आणि गुन्हेगार फासावर जातो किंवा त्याला हद्दपार केले जाते. त्यानंतर तो थोर गुप्तहेर एखादे भव्य नृत्यनाट्य बघायला जातो. ही एवढीच गोष्ट त्याच्या अखत्यारीत असते.

गुप्तहेर कथेतील वाचकाला व लेखकाला मोहवणारी गोष्ट कुठली असेल, तर ती म्हणजे --- ती इतक्या सुंदर, साध्या पद्धतीने सुरु होते. फक्त कसली गरज असते तर एखादा छानसा खून होण्याची.

मिस्टर ब्लॅकॅटी ब्लॅक शनिवारी दुपारच्या झोपाळू वेळी, त्यांच्या कार्यालयात बसले होते. ते एकटे होते. त्या दिवशीचे काम करून झाले होते. कारकून मंडळी गेली होती. तळघरात रहाणाऱ्या जॅनीटरशिवाय सगळी इमारत रिकामी होती.

तो असा बसून, त्याच्या समोरच्या टेबलावरील कागदांकडे टक लावून बघत, विचारात हरवलेला असतांना, त्याची हनुवटी त्याच्या हातांवर विसावलेली असतांना, डोळे मिटलेले असतांना, त्याला झोप येऊ लागली.

ते तसेच होते. त्याला तसेच झोपाळूपणे बसलेले राहू दे. त्याला तसे आवडते. अनुभवी वाचकाला माहिती आहे, की

याच क्षणी त्याच्यावर कठीण समस्या चालून येणार आहे. रहस्यकथेतील पहिल्या पानावरील झोपाळू गृहस्थ हा नाहीच आहे. आता जो गोष्टीचा ढाचा म्हणून दाखवला गेला आहे, त्यात काही कारणाशिवायची उदासीनता दाखवण्यासाठी, हे पात्र उभे केले गेले आहे. काही लेखकांना अशा ढाच्याने खालीलप्रमाणे सुरवात करायला आवडते:

“खून झालेला माणूस पूर्ण कपडे केलेला, पण वरची बाजू खाली केलेला, असा एक वयाने मोठा गृहस्थ असतो.”

“पण त्या वयाने मोठ्या गृहस्थाच्या डोक्यावर आघात करण्यापूर्वी, त्याला काही मिनिटांचे आयुष्य देणे, योग्य ठरेल. जोपर्यंत वाचकाला माहिती आहे, की लवकरच तिथे एक प्रेत असणार आहे किंवा भविष्यकाळात असणार आहे, तोपर्यंत तो निर्धास्त आहे.

कधीकधी भीतीचा थरकाप देण्यासाठी, वयाने मोठ्या गृहस्थाचा खून गावाकडील घरात, रात्रीच्या वेळी केला जातो. बहुतेक वाचकांना, त्याला ठार करण्याचा हा मार्ग जास्त पसंत पडेल.

सर चार्ल्स अलथ्रॉप त्यांच्या घरातील वाचनालयात एकटेच बसलेले असतात. रात्री उशीराची वेळ असते. शेकोटीतील विस्तव मंद असतो. जाड पडदे असलेल्या खिडक्यांमधून, फक्त काही अंतरावरील घराच्या बाजूकडे झोपलेल्या नोकराणींशिवाय व जिन्याखालील खोलीत झोपलेल्या स्वयंपाक्याशिवाय, बाहेरील आवाज आत येत नाही. वर्षातील या वेळी, ते घर रिकामे असते. सर चार्ल्स अलथ्रॉप त्यांच्या हातवाल्या खुर्चीत बसलेले असतांना, हळूहळू त्याचे डोके छातीत रुतते आणि ते झोपेच्या आधीन होतात.

मूर्ख माणूस! त्याला एवढे माहिती नाही का, की अशा तऱ्हेने नोकरचाकर काही अंतरावर असतांना, गावाकडील एकाकी घरात झोपणे, हा थोडा मूर्खपणाच आहे? बहुधा त्याला ते माहिती नाही. वाचकाला समाधान देण्यासाठी सर चार्ल्स आर्थ्रोपवर त्याचे वाईट नशीब चालून येते.

याची दखल घेणे जरूरीचे आहे, की अशा प्रकारच्या गोष्टींमध्ये दहापैकी नऊ वेळा खून होणारा मनुष्य, बहुधा वयाने मोठ्या गृहस्थ असतो. एखाद्या बाईला मारणे, हे

भित्रेपणाचे लक्षण आहे. आणि आपले अगदी गंभीर लेखकही मुलाचा खून झालेला दाखवायला का कू करतात. विशेषतः पूर्ण कपडे घातलेला व अर्धवट झोपेत असणारा आणि वयाने मोठ्या गृहस्थ खून करण्यासाठी ठीक असतो. कसे काय माहिती नाही, पण बहुधा खून डोक्यावर आघात करून होतो.

अशी सुरवात झाल्यावर, प्रेत सापडल्यावर, गोष्ट चमकदारपणे पुढे सरकत जाते. कायदेशीर चौकशी होऊन, वॉचमनला किंवा स्वयंपाक्याला अटक होते आणि नेहमीच्या गोष्टींची पूर्तता केली जाते.

कुठल्याही प्रशिक्षित वाचकाला माहिती असते की जेव्हा तो, युक्तीबाज वाक्प्रचार बघतो, 'फक्त वॉचमन सोडून' किंवा 'फक्त जिन्याखाली खोली असलेला, स्वयंपाकी सोडून' तेव्हा, वॉचमन आणि स्वयंपाकी यांना ताबडतोब अटक होणार असते. त्यांनी खरेच खून केलेला असतो, असे नाही. ते खुनी आहेत, यावर आमचा विश्वास नसतो. पण त्यांच्यावर संशय असतो. आणि गुन्हेगारी कथा लिहिणारा चांगला लेखक, त्यांच्यावर संशयाचे जाळे टाकतो.

खरे तर, वॉचमन किंवा स्वयंपाकी एवढे दोनच संशयित नाहीत. सर्व गोष्टीत एक प्रकारचा अर्धनायक असतो. (तो पूर्ण नायक असू शकत नाही कारण मग त्याची थोर गुप्तहेरामध्ये लुडबुड होईल.) त्याच्यावर थोडासा संशय असतो आणि कधीकधी त्याला अटकही होते. तो तरुण मनुष्य असून, गोष्टीतील खून झालेल्याच्या पैशांचा वारस असतो किंवा त्याचे खून झालेल्याशी हाडवैर असते. किंवा त्याला खुनाच्या जागेतून उशीरा बाहेर पडतांना बघितले गेलेले असते. आणि त्याचे कारण सांगायला, त्याने नकार दिलेला असतो.

काही लेखक पुरेसे चिक्कू असल्याने, नायिकेवरही थोडासा संशय घेतात --- ती खून झालेल्या, वयाने मोठ्या गृहस्थाची पुतणी किंवा आश्रित असते --- अशा तऱ्हेने काही गरज नसतांना, त्या तरुण स्त्रीला अशा प्रकारच्या गोष्टीत आणले जाते. तिने स्थानिक केमिस्टच्या दुकानातून, अर्धा गॅलन आर्सेनिक विष आणलेले असल्याने, तिच्यावर संशय घेतला जातो. ते पाण्यात मिसळून ट्युलीपच्या झाडाला

देण्यासाठी तिने आणलेले असते, असे ती डोळ्यात पाणी आणून सांगते. तरी ते त्यावर विश्वास ठेवत नाहीत.

तो वयाने मोठा गृहस्थ नक्की मेल्याची खात्री झाल्यावर, स्थानिक पोलीस इन्स्पेक्टर हिगीनबॉटमला बोलावले जाते. सर्व नोकरांवर प्रश्नांची फैर झाडल्यावर व तो पूर्णपणे गोंधळून गेल्याचे त्याने जाहीर केल्यावर, रहस्यकथा ठीक मार्गाने चालू लागते. थोर गुप्तहेराला बोलावले जाते.

इथे लेखक अचानक बुचकळ्यात पडतो, की गोष्ट कशी पुढे न्यावी. ती थोर गुप्तहेराच्या तोंडून, जशी घडली तशी सांगावी का? पण थोर गुप्तहेर असे करण्याहून वरच्या दर्जाचा असतो. एका बाबीबद्दल तो फारच मौन बाळगून आहे. आणि तसेही त्याने जर गोष्ट सांगितली, तर त्याच्या नम्रपणामुळे कदाचित तो किती कमालीचा हुशार आहे व त्याची अवगामी तर्कशास्त्रीय पद्धत किती उच्च प्रकारची आहे, हे तो नीट स्पष्ट करू शकणार नाही.

त्यामुळे थोर गुप्तहेराचा मित्र असलेला, व विश्वासू अशा, थोड्या खालच्या स्तरावरील माणसाने ती हकीगत सांगावी, ही जगमान्य पद्धत आलीच. या नम्र मित्राची योजना

सदासर्वकाळ थोर गुप्तहेराची भलावण करण्यासाठीच केलेली असते.

खरे तर हा मित्र त्याच्या चेहऱ्यावरून, गरीब बिचारा समजला पाहिजे. त्याचे डोके कसे पूर्णपणे चालेनासे होते व थोर गुप्तहेर ते कसे परत ताळ्यावर आणतो, ते बघा.

खुनाच्या आसपासच्या जागेतील इन्स्पेक्टर हिगीनबॉटमच्या नजरेतून सुटलेल्या सगळ्या गोष्टी थोर गुप्तहेर बघतो. ते दृष्य सुरु होते.

मी उद्गारलो, “सर्व न समजणाऱ्या गोष्टींवरून, तू असे कसे काय ठामपणे म्हणू शकतोस, की गुन्हेगाराने रबरी चपला घातल्या होत्या.”

माझा मित्र शांतपणे हसला.

तो म्हणाला, “घराच्या दारासमोरील, दहा फूटाचा नुकत्याच लागलेल्या चिखलाचा, चौरसाकृती तुकडा बघ. जर तू निरीक्षण केलेस, तर तुला दिसेल, की कुणीतरी पायात रबरी चपला घालून, नुकतेच घरात आलेले आहे.

मी नीट बघितल्यावर, मला त्या डझनभर तरी खुणा अगदी सहज दिसल्या.

मी ओरडलो, “मी किती मूर्ख होतो! पण मला निदान हे तरी सांग, की गुन्हेगाराच्या पाऊलांचे माप तुला कसे कळले?

माझा मित्र तेच अनाकलनीय हसू परत हसला.

त्याने शांतपणे उत्तर दिले, “रबराच्या ठशावरून आणि मग त्याच्यातून त्याची जाडी गुणिले दोन वजा करून.”

मी किंचाळलो, “दोनने गुणून? दोनने का?”

“चवडा आणि टाचेसाठी.”

मी ओरडलो, “मी किती मूर्ख आहे! तुम्ही स्पष्टीकरण दिल्यावर सर्व सोपे वाटते.”

दुसऱ्या शब्दात बिचारा निवेदक, हा स्तुतिपाठक होतो. वाचक कितीही गोंधळला, तरी त्याला हा दिलासा मिळतो, की निवेदक त्याच्यापेक्षाही गोंधळलेला आहे. तो गरीब बिचारा निवेदक उर्फ थोर गुप्तहेराचा मित्र, एक प्रकारे, आदर्श वाचकाला गूढ गोष्टीबद्दल व्यक्तीगतपणे, पूर्णतः मूर्ख बनवतो आहे आणि तरीही गोष्टीतील त्याची रुची कायम ठेवतो आहे.

अशा वाचकाला, संपूर्णपणे हतबल झालेल्या पोलिसांचा आधार आहे. पोलीस नेहमी हतबल होतात. लोक

काही चुकीचे समजतात आणि अधिकारी सावध होतात. वर्तमानपत्रे अंधारात असतात. आणि गरीब बिचारा थोर गुप्तहेराचा मित्र कठीण परिस्थितीत असतो. अशा वेळी वाचक त्यांच्या अज्ञानाचा पुरेपूर आनंद उपभोगत असतो.

अशा तऱ्हेने पहिल्या दर्जाच्या न उकलणाऱ्या गुन्हाची छान सुरवात होते आणि गरीब बिचारा थोर गुप्तहेराचा मित्र, त्याच्या निरागस रुचीने निवेदन करत रहातो. गोष्टीतील पुढचा भाग असा आहे, की थोर गुप्तहेराच्या व्यक्तिमत्त्वावर प्रकाश टाकणे आणि तो किती टोकाचा हुशार आहे, ते सांगणे.

II

जेव्हा रहस्यकथा चांगल्या तऱ्हेने चालू होते --- जेव्हा प्रेत नेमकेपणे सापडते --- आणि वॉचमन किंवा स्वयंपाकी यांना अटक केली जाते --- जेव्हा पोलीस पूर्णपणे गोंधळून गेल्याचे जाहीर करतात --- तेव्हा मग थोर गुप्तहेराचे पात्र प्रवेश करते आणि तो काम सुरु करतो.

पण त्याने त्याचे काम सुरु करण्यापूर्वी तो कसा दिसत असे, हे सांगून वाचकांना समाधानी केले पाहिजे. त्याला खूप

उंच वा खूप बारीक करता येते. त्याला हाडांचा सापळा बनवणेही शक्य होते. जाड्या माणसापेक्षा असा हाडांचा सापळा असलेला माणूस, जास्त चांगल्या तऱ्हेने गूढ उकलू शकेल, हे सांगणे अवघड होते. पण साधारणपणे असे गृहीत धरले जाते, की बारीक माणसे जास्त अंतर्दृष्टी असलेली असतात. काही झाले तरी जुन्या पठडीतले लेखक, गुप्तहेरांना थोडे पाठीत वाकलेले दाखवत. त्यामुळे साहजिक त्यांना ससाण्यासारखा चेहरा मिळतो. ससाणा हा सर्वात मूर्ख प्राण्यांपैकी एक आहे, हे लेखकाच्या लक्षात येत नाही. त्याचा चेहरा ओरांग-उटानसारखा दाखवणे, तर त्याहून वाईट असते.

खरोखर, थोर गुप्तहेराचा चेहरा कसा दिसतो, हे त्याच्या शरीरापेक्षा जास्त महत्वाचे ठरते. याबाबत सर्वजणांमध्ये एकवाक्यता असते. त्याच्या चेहऱ्यावरून त्याच्या मनात काय चालले आहे, याचा अजिबात अंदाज करता यायला नको, अशी धारणा असते. तुम्ही कितीही निरखून पाहिलेत, तरी तुम्हाला त्यावरून काहीही अंदाज बांधता येणार नाही. याच्याबरोबर उलटी कल्पना करून बघा. स्थानिक पोलीस इन्स्पेक्टर, हिगीनबॉटमचा चेहरा आठवा. तो कधी आश्चर्यात

बुडलेला तर कधी सुटका झाल्यासारखा दिसे. किंवा कधीकधी अगदी सहजतेने पूर्णपणे गोंधळून गेलेला दिसे.

पण थोर गुप्तहेराचा चेहरा, कधीही असे काही भाव दर्शवत नसे. गोष्ट कथन करणारा गरीब बिचारा मनुष्य, पूर्णपणे संभ्रमात असे. थोर लोकांच्या चेहऱ्यावरून तुम्हाला कळत नसे, की तो प्रवास करत असलेल्या गाडीला धक्के बसत आहेत की नाहीत आणि खाणावळीतील जेवणामुळे त्यांना अपचन होते की नाही.

थोर गुप्तहेराचा चेहरा असा असण्याची अपेक्षा असते, की त्याला काहीही खायला प्यायला परवानगी नाही. आठ दिवसांच्या काळात, गुप्तहेर झोपला नाही असे दाखवले जाते, तेव्हा वाचक कोड्यात पडतो, की अशा अवस्थेत त्याचा मेंदू सतत तर्कशास्त्रीय साखळी कशी गुंफत असेल.

पण अलीकडे हे बदलले आहे. थोर गुप्तहेर फक्त खातच नाही, तर भरपूर खातो. नेहमी तो अशा प्रकारे, चवीच्या बाबतीत माहीर दाखवला जातो.

थोर गुप्तहेर गरीब बिचाऱ्या मित्राला आणि इन्स्पेक्टर हिगीनबॉटमला नेहमीप्रमाणे त्याच्याबरोबर फिरवतांना

बोलतो, “पॅडीग्टनहून गाडी सुटण्यापूर्वी आपल्याला अर्धा तास मिळेल. त्यात आपण जेवण करू. मला येथून जवळ असलेले एक इटालियन हॉटेल माहिती आहे. तिथे लंडनमधील सर्वोत्कृष्ट बेडकाच्या तंगड्या मिळतात.”

“थोड्या वेळाने आम्ही ‘रेस्टॉरंटो इटालीनो’ नावाची पाटी असलेल्या अंधारी, उदास भासणाऱ्या खाण्याच्या ठिकाणी एका टेबलावर बसलेलो असतो. मी असा तर्क करतो, की हे इटालियन हॉटेल असावे. ‘प्रत्येकात पास्त्याचे दोन थेंब घालून तीन पेले चीआन्टी’ अशी मागणी त्याने नोंदवली, तेव्हा माझ्या लक्षात आले, की थोर गुप्तहेराला तेथील लोक ओळखत होते. हॉटेलच्या स्तुत्य मालकाने मोठ्या नम्रपणे त्याला लवून अभिवादन केले. मला समजले, की या माणसाला सॅक्सोफोन जितक्या सहजतेने वाजवता येतो, तितक्याच सहजतेने तो इटालियन वाईनची खुबी जाणू शकतो.

आता आपण अजून पुढे जाऊ. अलीकडील आधुनिक केसेसमध्ये थोर गुप्तहेराला फक्त खायलाच भरपूर मिळते, असे नव्हे तर वाटेल तेवढी कडक पेयेही मिळतात. एक उदार

ब्रिटीश लेखक थोर गुप्तहेराला व त्याच्या मित्रांना 'सोड्याबरोबर कडक व्हिस्की' देतांना कधीच दमत नाही. सगळ्या संकटकाळी देखील त्यांना ती मिळतेच.

उदाहरणार्थ, जेव्हा त्यांना अलश्रॉप घराचा मालक असलेल्या, सर चार्ल्स अलश्रॉपचे कलेवर वाचनालयातील जमिनीवर, भयाण अवस्थेत पडलेले मिळते, तेव्हा ते काय करतात?

ते शेजारील कपाटातून लगेच 'सोड्याबरोबर कडक व्हिस्की' काढून पेले भरतात. जेव्हा नायिकेला कळते, की तिचे पालक असलेले सर अलश्रॉप चार्ल्स वारले असून, ती त्यांची एकुलती एक वारस आहे, तेव्हा ती चक्कर यायच्या बेतात आहे, तेव्हा ते काय करतात? ते ताबडतोब तिच्या घशात ते पेय ओततात. ही फार छान पद्धत आहे.

पण मुख्यतः आपण म्हणू शकतो, की या खाण्यापिण्याचे महत्व निघून गेले आहे. थोर गुप्तहेराला काही वेगळ्या प्रकारे, एकमेवाद्वितीय बनवले पाहिजे.

आणि इथे त्याचे संगीत येते. अचानक एकाएकी नव्हे, तर गोष्टीच्या पहिल्या थांब्यावर --- असे उघड होते --- हा

मनुष्य नुसते रहस्ये शोधून काढणेच जाणत नाही तर त्याला विशेषतः सर्वात कठिण समजले गेलेल्या, स्वप्नाळू संगीताची देखील, चांगली जाण आहे.

तो हॉटेलमधील त्याच्या रहायच्या खोलीत गरीब बिचाऱ्या मित्रासह शिरल्याबरोबर, त्याचा सॅक्सोफोन बाहेर काढून सुरात लावतो.

माझा मित्र त्याचा प्रिय सॅक्सोफोन वाजवून शेवटी परत ठेवून देतो, तेव्हा मी त्याला विचारतो, “तू काय वाजवत होतास?”

तो नम्रपणे उत्तरतो, “बिथोव्हेनचा क्यू मधील सोनाटा.”

मी उद्गारतो, “अरे बापरे!”

थोर गुप्तहेराला चमकदार व्यक्ती बनवण्यासाठीची दुसरी लोकप्रिय पद्धत म्हणजे, त्याला विविध प्रकारचे खोलवर विचित्र ज्ञान असल्याचे दाखवणे. उदाहरणार्थ, गरीब बिचाऱ्या मित्र एका तिसऱ्या माणसाबरोबर बोलत आहे. थोर गुप्तहेर विचारात बुडालेला आहे. त्या दोघांच्या बोलण्यात कॉनस्टँटिनोपल हे नाव येते.

“थोर गुप्तहेर आमचे बोलणे ऐकतो आहे, हे मला माहितीच नव्हते.”

त्याने शांतपणे वर बघितले.

तो विचारता झाला, “कॉन्स्टँटिनोपल? ती टर्कीची राजधानी आहे, नाही का?”

मी परत आश्चर्यात बुडून गेलो की या विचित्र माणसाला इतके ज्ञान कसे आहे आणि तो चटकन कधीही ते वापरू शकतो.

त्या थोर गुप्तहेराच्या व्यक्तिमत्वाचा अशा तऱ्हेने गौरव केल्यावर, त्याला गरीब बिचाऱ्या मित्रासह व इन्स्पेक्टर हिगीनबॉटमसह सर अलश्रॉप चार्ल्सच्या घरी आणले जाते आणि आता समस्या कशी सोडवायची, ते त्याच्यावर सोपवले जाते. थोड्या वेळापूर्वी, त्याचे गूढ शोधून काढायचे मार्ग, पाऊलवाटा, पाऊलठसे व इतर काही खाणाखुणा हे असतात. पण ती पद्धत आता फार जुनी झाली. त्या पद्धतीप्रमाणे, तो कधी कुणाला काही प्रश्न विचारत नसे.

पण त्याचे खरे काम गुन्ह्याच्या ठिकाणी असते. वाचनालयातील गालीच्यावर रांगत, बाहेरील हिरवळीवर

मागेपुढे करत, तो शोध घेत राहतो. मोडलेल्या गवतासकट तो दोन दिवसांनी जेव्हा उभा रहातो, तेव्हा तो दगडावर बसून, सॅक्सोफोन वाजवतो. आणि मग तो जाहीर करतो, की समस्या सुटलेली आहे. कुणाला अटक कर, ते तो इन्स्पेक्टर हिगीनबॉटमला त्यानंतर सांगतो. असे सर्व प्रकरण होते. गरीब बिचाऱ्या मित्राने गोंधळून, आग्रहाने विचारल्याशिवाय, तो काही स्पष्टीकरण देत नाही.

तो अगदी सहज बोलल्यासारखे शेवटी स्पष्ट करतो, “हे अगदी साधे होते. पण खूपच रुचीपूर्ण होते.”

मी ओरडून म्हणतो, “साधे?”

तो उत्तर देतो, “नक्कीच. तू गवताचे पाते बघ. तू मला म्हणशील की तुला काहीच दिसत नाही. पण भिंग घेऊन बघ. आता तुला काय दिसते आहे? गवतपात्यावर *ACK* ही अक्षरे स्पष्टपणे, पण उलटी दिसत आहेत. त्याचा अर्थ काय?”

मी उद्गार काढतो, “काही नाही.”

तो म्हणतो, “चूक. ती *DACK* या शब्दाची शेवटची तीन अक्षरे आहेत. चार्ल्स अलथ्रॉपच्या घरापासून चार

मैलांवर असणाऱ्या क्रोयडॉन बाजारातील प्रसिद्ध चांभाराचे ते नाव आहे.”

मी म्हणतो, “अरे देवा!”

आता या चिखलाच्या मऊ थराकडे बघ. तो मी भाजला आणि त्यावरील *ILTON* ही अक्षरे दृगोचर झाली.

मी परत म्हणालो, “’*IITON*’, ’*IITON*’, पण मला काहीच कळले नाही.

तो म्हणाला, “तू नीट निरीक्षण करत नाहीस. म्हणून तुझे असे होते. तुझ्या कधी हे लक्षात आले आहे का, की हल्ली पॅट शिवणारे बटणावर त्यांचे नाव असलेली बटणे लावतात. ही अक्षरे *BILTON* या किंग्स क्रॉफ्ट या चार्ल्स आर्थोपच्या घरापासून चार मैल पूर्वेला असलेल्या प्रसिद्ध शिंप्याच्या नावातील अक्षरे आहेत.

मी ओरडलो, “बरोबर. आता मला ती दिसू लागली आहेत.”

तो चेष्टेच्या सुरात म्हणाला, “खरे की काय? मग नक्कीच तुला तर्कशास्त्रीय संश्लेषणाने तुकडे जोडता येतील. आपला गुन्हेगार किंग्स क्रॉफ्ट येथून विकत आणलेली पॅट

घालतो आहे. आणि त्याचे बूट क्रोयडॉन बाजारातून आणलेले आहेत. आता तो कुठे रहातो, हे तू कसे सांगशील?”

मी म्हणालो, “हेच की, आता मला सर्व दिसू लागले आहे.”

थोर गुप्तहेर म्हणाला, “तेच तर, तो दोन्हीच्या मध्यावर रहातो.”

मी किंचाळलो, “चार्ल्स अलश्रॉपच्या घरातच! मी किती मूर्ख होतो.”

तो शांतपणे उत्तरला, “तू आहेसच.”

पण दुदैवाने लोक ही पाऊलवाटा आणि पाऊलठशांची पद्धत फार टोकाची अयोग्य मानू लागले आणि हे सर्व जुने साहित्यिक कल्पनासाम्राज्य मोडून पडले.

माहित नसलेल्या ज्ञानाची पद्धत

खरे तर माहित नसलेल्या ज्ञानाची पद्धत ही नवीन, दिखाऊ व खर्चिक आहे पण हल्ली मोठ्या प्रमाणात ती वापरली जाते. वस्तू, पदार्थ, गोष्टी, रसायनशास्त्र, क्रिया आणि प्रतिक्रिया याबद्दलच्या उच्च प्रकारच्या शास्त्रीय ज्ञानाने, थोर गुप्तहेर विद्याविभूषित असतो. त्यामुळे कुठल्याही शास्त्रशाखेत, जग त्याला विद्यावाचस्पती (Ph.D.) पदवी प्रदान करायला तयार असते.

अलीकडील काही उत्तम गुप्तहेर, बरेच मदतनीस बाळगतात आणि त्यांची प्रयोगशाळा देखील असते. मग त्यांना कसली गरज उरते तर थोडीफार धूळ व सूक्ष्मदर्शक यंत्र असलेले काही विभाग! आणि मग गुन्हेगार पकडला गेलाच म्हणून समजा.

त्यामुळे, आपण असे समजू, की आताच्या प्रसंगी सर चार्ल्स अलथ्रॉपला मरण आले --- जसे गोष्टीतील अनेक मध्यमवयीन माणसांना वीस वर्षांपूर्वी आले असेल --- जावाहून नव्याने आलेला, लाकडी पाय बसवलेला खलाशी

वाचनालयात घुसला असेल. आधी त्याच्या लाकडी वजनदार पायामुळे, गुन्हेगारचा माग काढला जातो --- तो गुन्हेगार अलश्रोपच्या घरातच बिअर पितो. तो खिडकीत चढतो, तेव्हा त्या गजावर पडलेली खूण व त्याच्या पायापासून एका बाजूला लांब असलेल्या कोपराची खूण या तंतोतंत सारख्या असतात.

पण नवीन प्रकारच्या गोष्टीत, प्रेताजवळ धुळीसारखे कण सापडतात. ते जावा येथील नारळावरील काथ्याचे कण असतात. तसे कण जावाहून नुकतेच आलेल्या जहाजाच्या डेकवर व खलाशांच्या कपड्यांवरही सापडतात.

पण कुठल्यातरी पद्धतीने, 'अव्याहत चालणारी तर्कशास्त्रीय साखळी' शेवटच्या दुव्यापर्यंत नेणे शक्य होते. लेखक सतत लिहित राहू शकत नाही. केव्हा ना केव्हा त्याला कोण खुनी आहे ते सांगावेच लागते. दोनशे पानांनंतर त्याला खऱ्या खुन्याला निवडण्याची आत्यंतिक गरज भासू लागते.

तर मग आता, तो खून कुणी केला? याचे उत्तर आपल्याला रहस्यकथेच्या शेवटील भागाकडे नेते. खरेच, सर चार्ल्सचा खून कुणी केला?

III

भटक्या माणसाची उकल

महत्वाच्या एका साध्या, सोयीस्कर तर्काप्रमाणे वरील व्यक्तीरेखांपैकी कुणीच खून केलेला नाही. तो भटक्या माणसाने केलेला आहे. उशिरा रात्रीच्या वेळेस भटक्या माणूस घरावरून चालला होता आणि तो पडद्यामागील उजेडाकडे आकर्षित झाला. (जसे भटकी माणसे होतातच.) आणि जेव्हा तो खिडकीतून डोकावून पहातो (जसे भटक्या माणसाला करायला आवडते.) जेव्हा तो सर चार्ल्सला खुर्चीत झोपलेले पहातो आणि सोन्याचे घड्याळ शेजारी टेबलावर पडलेले असते, तेव्हा त्याला अचानक झटका (सोन्याचे घड्याळ पाहिल्यावर भटक्या माणसाला असे होणे साहजिक असते.) येतो आणि तो काय करतो आहे, हे त्याला कळण्यापूर्वी, तो खिडकी उचकटून खोलीत शिरलेला असतो.

सर चार्ल्स जागा होतो --- आणि आता तुम्ही तिथे आहात. सर्व अगदी साधे. सत्य उघड करण्यासाठी, गवतावरील खुणा, गालीच्यावरील काथ्याचे कण आणि

अजून काहीतरी, जे खुनी माणसाला कधीच माहिती होणार नाही.

आणि ही उकल अगदी लहानशी वाटते. त्या गरीब भटक्या माणसाला इतक्या शेवटी गोष्टीत आणणे, त्याच्यावर आरोप करणे व एका पानात त्याला फासावर लटकवणे, हे खरे तर लाजलावणे आहे.

त्यामुळे आपल्याला दुसरा काही बेत आखावा लागेल.

कुणीतरी अजून वेगळ्याच माणसाने
खून केलेला आहे

एका प्रसिद्ध समकालीन लेखकाने केलेली महत्वाची लोकप्रिय उकल म्हणजे, कुणीतरी अजून वेगळ्याच माणसाने खून केलेला आहे. दुसऱ्या शब्दात, तो गोष्टीमध्ये अर्धा सेकंद आलेल्या कुणी भलत्याच माणसाने केला आहे.

आपण एक सोपे उदाहरण घेऊ. थोर गुप्तहेर व गरीब बिचारा मित्र अलश्रौंपच्या खुनाचा शोध घेण्यासाठी, यांच्या घराजवळील ज्या हॉटेलमध्ये रहात आहेत, तेथील दृष्य एक मिनीटाकरता बघा. “चौकडीचा सूट घातलेला एक दणकट इसम बारमध्ये बसून, पेल्यामधील बिअर पितो आहे.” आपण त्याला सहज फॅरिंगहॅमचा रस्ता विचारतो. तो ठामपणे सांगतो, की तो इथे परका आहे आणि त्याला येथील काही माहिती नाही, एवढेच. नंतर एकदम शेवटाशिवाय तो गोष्टीत येत नाही. पण खरा अनुभवी वाचक लगेच असा तर्क नक्की करतो, की त्यानेच खून केलेला असणार. त्याचा सूट चौकडीचा आहे. तो बिअर पितो आहे. आणि इथे परका आहे. एवढे पुरेसे आहे. कुठलेही चांगले कायद्याचे कोर्ट त्याकरता त्याला फाशी देईल --- रहस्यकथेत कसेही होऊ शकते.

शेवटी सत्य गरीब बिचाऱ्या मित्रावर उगवते.

मी ओरडतो, “अरे बापरे, चौकडीच्या सुटातील माणूस!”

थोर गुप्तहेर मान डोलवतो. मी फारच नवल वाटून ओरडतो, “पण कसे काय? तू त्याच्यावर कधी संशय घेतला

होतास का?” थोर गुप्तहेर खात्री वाटून मान डोलावणाच्या इन्स्पेक्टर हिगीनबॉटमला म्हणतो, “अगदी पहिल्यापासून. आपल्याकडे भक्कम पुरावा आहे.”

मी उद्गारतो, “पुरावा?”

“हो. त्याच्या कोटावरील एक चौकड पकडली गेली आहे.(cached)”

मी ओरडलो. “पैसे केले गेले (cashed)?”

“तुझा गैरसमज होतो आहे. पैसे केले गेले नाही. चौकड पकडली गेली. त्याने ती कापून लपवून ठेवली आहे. जो मनुष्य गुन्हा घडल्याच्या दुसऱ्या दिवशी, त्याच्या कोटाचा तुकडा कापून लपवून ठेवतो, तो बहुधा काही लपवतो आहे.

मी ओरडलो, “अरे बापरे, तू जेव्हा ते अशा तऱ्हेने मांडतोस, तेव्हा ते अगदी बरोबर वाटते. मी असा विचार कधीच केला नव्हता.”

पूर्णपणे धोकादायक बाईची उकल

या पद्धतीप्रमाणे, पूर्णपणे वाईट, पूर्णपणे धोकादायक अशा अर्ध परदेशीय बाईकडून --- बरेच काही केले गेले असल्याचे समजते आहे. ती गोष्टीमध्ये योगायोगाने आली आहे --- परिचारिका म्हणून, किंवा वाचनालय मदतनीस म्हणून. किंवा जास्त बऱ्या प्रकारे नेहमी, जास्त घडणाऱ्या प्रकारे म्हणजे कामावरून काढून टाकलेली चिडलेली नोकराणी. भिरकावून दिलेली ज्योत. या कामावरून काढून टाकलेल्या चिडलेल्या नोकराणी, प्रामाणिक चारित्र्याच्या माणसाला, साहित्यातील गुप्तहेरांच्या गोष्टींमधून भयंकर धमक्या देत असतात. कुठल्याही परिस्थितीत परदेशी रक्त असलेल्या तिच्यावर, पूर्ण विश्वास दाखवला जातो. इंग्लिश वाचकांसाठी जर तुम्ही पुरेशा परदेशी रक्ताची एखादी परिचारिका कामावर ठेवलीत आणि नंतर तिला काढून टाकले, तर प्रत्येक वेळी तिच्याकडून काही चाल खेळली जाईल.

ती किती वाईट आणि धोकादायक बाई आहे, हे व्हिक्टोरियन काळातील लेखकांकडून सिगरेट ओढण्याइतक्या

सहजतेने दाखवले जाई. ती उंच टाचांचे बूट आणि जेमतेम तिच्या घोट्यापर्यंत येणारे स्कर्ट घाले. आमच्या काळी तिला याहून थोडे बरे असावे लागले असते. थोडक्यात, खुनी म्हणून आपण तिला सोडून दिले पाहिजे. प्रत्येक वेळी ती निर्दोष म्हणून सुटते.

आपण दुसरा काही विचार करू.

निळ्या एडवर्डने खून केला असल्याची उकल

या स्पष्टीकरणप्रमाणे, गोष्टीच्या शेवटी हा चमत्कारिक गुन्हा, संशयितांपैकी कुणीच केला नसल्याचे समजते --- स्वयंपाक्याने नाही, भटक्या माणसाने नाही, अर्धनायकाने नाही किंवा धोकादायक स्त्रीनेदेखील नाही. अजिबात नाही. ते काम एका अती धोका घ्यायला तयार असलेल्या गुन्हेगाराने केलेला आहे. (फक्त त्याच्याबद्दल वाचकाने अजूनपर्यंत काही ऐकलेले नसते.) वेड्यावाकड्या तऱ्हेने शाखा फुटलेल्या गुन्हेगारांच्या टोळीची ही शककल असते.

अशा टोळीचा प्रमुख सहसा 'काळा पेट' किंवा 'पिवळा चाली' किंवा 'निळा एडवर्ड' या भयानक नावाने

ओळखला जातो. त्याचे नाव काढल्याबरोबर, फक्त थोर गुप्तहेरच नव्हे, तर गरीब बिचारा मित्र व वाचक सोडून, सगळ्यांना त्याच्याबद्दल सगळे माहिती असते. गरीब बिचारा मित्र, नेहमी साध्या भोळ्या मनाच्या व आश्चर्यचकित होणाऱ्या वाचकाचे प्रतिनिधित्व करत असतो.

सर चार्ल्स अलश्रॉप याच्या घरातील सर्वात वरील मजल्यावर, पोलीस सब-इन्स्पेक्टर (असे ढिगांनी असतात. हे एखाद्या नेहमीच्या व्यक्तीला मारण्यासारखे नाही.) चा खून होतो. त्यामुळे आता सर चार्ल्स अलश्रॉप याच्या खुनाबरोबर, नवीन खुनाची भर पडते. तीन मैल लांब असलेल्या जागेवरून, गणितीय आकडेमोड करून, गोळी मारली जाते. अशी खुनाची पद्धत असते --- आणि त्याला अटक होते. थोर गुप्तहेर गणितीय पद्धतीने गोळीचा मागोवा घेत जातो व तीन मैल लांब असलेल्या गुन्हेगाराला अटक करण्यासाठी, फोन करतो.

थोर गुप्तहेर, गरीब बिचारा मित्र आणि पोलीस, सब-इन्स्पेक्टरच्या प्रेताकडे बघत उभे रहातात, तेव्हा स्कॉटलंड यार्डकडून गुन्हेगाराला अटक केली जाते.

थोर गुप्तहेर शांतपणे त्याच्याकडे बघत, मान हलवत उभा रहातो. क्षणभर त्याचे डोळे सब-इन्स्पेक्टर ब्रॅडशॉच्या दमलेल्या व दमवलेल्या प्रेताकडे स्थिरपणे बघत रहातात. मग ते खिडकीच्या काचेत पाडलेल्या छानशा भोकाची जवळून परीक्षा करू लागतात.

तो पुटपुटतो, “हे सर्व मला आता दिसते आहे. मला हे आधी दिसायला हवे होते. हे काम कोणाचे आहे, यात काही संशय नाही.”

मी विचारतो, “कोणाचे आहे?”

तो शांतपणे जाहीर करतो, “निळा एडवर्ड”

मी उद्गारतो, “निळा एडवर्ड?”

तो परत बोलतो, “निळा एडवर्ड”

मी परत जोर देऊन विचारतो, “निळा एडवर्ड! पण तो आहे तरी कोण?”

हा तोच प्रश्न आहे जो वाचकाला विचारायचा आहे. हा निळा एडवर्ड आहे तरी कोण? ताबडतोब थोर गुप्तहेर उत्तर देतो.

निळा एडवर्ड हे नाव तुम्ही कधीच ऐकले नाही, हे असे दर्शवते की तुम्ही वेगळ्याच जगात रहाता. खरे पहाता, जगाच्या चारही खंडांमध्ये त्याची दहशत आहे. आम्ही त्याचा शांघायममध्ये शोध घेतला. पण तो शेवटी मादागास्करमध्ये सापडला. इर्कुट्स्कमधील भयंकर डाका त्याने रचला होता. त्यात दहा शेतकरी इप्सम मिठाच्या बाटलीबरोबर भरकटले गेले होते.

निळा एडवर्डने फिलाडेल्फियामध्ये अनेक वर्षे दहशत बसवली होती. ऑशकोश, विस्कॉन्सीसमध्ये तर त्याने कहरच केला होता. जगाच्या कानाकोपऱ्यात शाखा पसरलेल्या गुन्हेगारांच्या टोळीचे नेतृत्व करताना, त्याच्या शास्त्रीय शिक्षणाचा व सहजपणे टंकलेखन करता येण्याचा उपयोग करून घेऊन, त्याने जगातील पोलिसांना स्वतःचा काही थांगपत्ता लागू दिला नव्हता.

मला वाटते या प्रकरणात, त्याचा पहिल्यापासून हात होता. सुरवातीपासून ठराविक पुरावे, निळ्या एडवर्डकडे निर्देश करत होते.

यानंतर वाचक पुरेसे प्रभावित होईपर्यंत, सगळे पोलीस इन्स्पेक्टर व बघे मंडळी त्यांच्या माना हलवून पुटपुट लागतात, “निळा एडवर्ड, निळा एडवर्ड”

IV

वाचकाच्या मनात काही संदेह न उरता रहस्यकथा लिहिणे, हे शेवटाकडे येतांना आधिकाधिक कठीण होत जाते. हे फक्त योग्य असा गुन्हेगार मिळवण्यापुरते मर्यादित नाही, तर त्याचे काय करायचे ही जास्तीची अडचण आहे. तीनशे वर्षांच्या कादंबरीलेखनाच्या परंपरेत, शेवट गोडच व्हावा लागतो. पण अशा बाबतीत शेवट गोड कसा करायचा?

उदाहरणार्थ, इथे आपण गुन्हेगारी विश्वाचे जाळे धोकादायक रित्या घट्ट विणलेल्या निळ्या एडवर्डला, शेवटी हातकड्या घालून, पकडले --- ठीक आहे. खरे तर लेखकाचे उद्दिष्ट काही काळापूर्वी एवढेच असे, की निळा एडवर्ड किती अधम होता हे दाखवणे. गोष्टीचा शेवट येण्यापूर्वी आपण त्याच्याबद्दल कधी काही ऐकलेले नसते. पण आपण जेव्हा गोष्टीत त्याला बघतो, तेव्हा असे सांगितले जाते, की त्याची

टोळी सिसिलीपासून ओक्लाहोमापर्यंत पसरलेली असते.
आता आपण काय करणार?

जर तो निळा एडवर्ड नसेल, तर आपल्याला भटक्या
माणसाला फाशी द्यावे लागले असते --- फाटक्या
कपड्यातील बिचारा कुंपणाशी बटाटे तळणारा प्राणी! पण
आता आपल्या लक्षात येते, की त्याची नजर भकास व
बुद्धिहीन असते. अशी नजर असणाऱ्या माणसाला, तुम्ही
क्वचितच फाशी देऊ शकता. असे चालणार नाही.

पण त्याला आपण उमरकैदेची शिक्षा दिली तर? पण ते
देखील तितकेसे बरोबर वाटत नाही --- चाळीस वर्षे
बिनडोक, भकासपणे चार दगडी भिंतींकडे बघत बसायचे. खरे
तर आपण त्याचा जितका जास्त विचार करतो, तितके आपण
भटक्या माणसाला फाशी देण्याच्या विचारातून असमाधानी
बनतो. व्यक्तिशः त्यापेक्षा मी आपण पहिल्यांदा
ठरवल्याप्रमाणे, स्वयंपाक्यालाला फाशी देऊ. किंवा गरीब
बिचाऱ्या मित्राला किंवा वाईट स्त्रीला किंवा त्यापैकी
कुणालाही!

जुन्या साहित्यात, ते असला प्रश्न नीटपणे त्याला भिडून, सोडवत असत. ते त्यांना फाशी देत --- आणि त्यांना ते आवडत असे. पण हल्ली आपण असे करू शकत नाही. जुन्याकाळचे त्यातील पूर्ण समाधान आपण हरवून बसलो आहोत. आपल्याला काही दुसरी उकल शोधावी लागेल. इथे एक लोकप्रिय अशी उकल भावूक पिढीसाठी देत आहोत. जर त्याला नाव द्यायचे झाले, तर मी असे नाव देईन ---

छुपा कफ असलेला गुन्हेगार

ही पद्धत अगदी सोपी आहे. निळा एडवर्ड किंवा कोणी जो आहे, तो पकडला गेला आहे. त्याने गुन्हा केला हे नक्की आहे. पण जेव्हा थोर गुप्तहेर आणि अज्ञानी पोलीस, त्याला तपासत असतात त्या क्षणी, त्याला चोरटा खोकला येतो. त्याला तेव्हा बोलता येत नसल्याने तो खराखुरा कबुलीजबाब देऊ शकत नाही.

पोलीस ऑफिसर मंडळींच्याकडे बघून तो गुन्हेगार म्हणतो, “माझा खेळ संपला आहे. मी माझी छाती खोकून मोकळी करतो. खोक् खोक् खोक्.”

कुणीही प्रशिक्षित वाचक जेव्हा हा खोकला ऐकतो, तेव्हा त्याला पक्के ठाऊक असते की हे कुठे घेऊन जाणार. एका प्रकरणापूर्वीपर्यंत दणकट असलेला गुन्हेगार सब-इन्स्पेक्टर जगीन्सच्या अंगावर जोरात खोकून, त्याला मरणप्राय, अर्धमेला करून, तिसऱ्या मजल्यावरील खिडकीतून उडी मारून पळून जातो. साहित्यात भयंकर म्हणून माहिती असलेला “मरणप्राय तक्रारी” हा रोग त्याला झालेला आहे. त्याचे नक्की नाव माहिती नाही, नाहीतर कुणीतरी कदाचित तो बरा करायचा प्रयत्न करेल. त्याची लक्षणे म्हणजे छुपा कफ, मुळमुळीत पद्धतीने विचित्र वर्तन आणि प्रत्येकाला ‘तुम्ही सभ्य माणूस’ अशी हाक मारण्याकडे कल असणे. या गोष्टी शेवट झाकून टाकतात.

आता थोर गुप्तहेराला कसली गरज असेल तर त्याने स्वतः असे म्हणणे, “सभ्य लोकहो, (गोष्टीच्या या पायरीवर ते सगळे सभ्य लोक आहेत.) पृथ्वीवरील कायद्यापेक्षा उच्च

प्रकारची खात्री वगैरे वगैरे” याबरोबर पडदा खाली येतो आणि आपल्याला समजते की त्याच रात्री गुन्हेगाराने पळ काढलेला आहे.

हे चांगले आहे, नक्कीच चांगले आहे. पण तरीही यात काही आनंदाचा अभाव आहे. हे अत्यंत वार्डट स्त्रीबरोबर काही करण्यासारखे कठीण आहे. सर्वसामान्य पद्धत अशी आहे, की तिला काही भयानक दृष्य करायला लावणे. त्यामुळे ती शेवटी पकडली जाईल आणि छुपा खोकला काढणाऱ्या गुन्हेगारासारखी किंवा पश्चात्तापदग्ध भटक्या गुन्हेगारासारखी ‘शांतपणे निघून’ जाणार नाही. अजिबात जाणार नाही. खरे तर ती उठेल --- इतकी वर येईल, की वाचक गुन्हेगारांच्या स्वभावाबद्दलचा पूर्वग्रह सोडून देतील आणि तिला गोष्टीबाहेर जाऊ देतील.

इन्स्पेक्टर हिगीनबॉटमने तिच्या हातात बेड्या ठोकल्यावर तिचा चेहरा रागाने लाल होतो.

ती ओरडते, “ओहो, माय गॉड!”

(हे तिचे आवडते उद्गार आहेत आणि ते तिचे परदेशी असण्याचे प्रमाण देतात.)

“ओहो, माय गॉड! मी तुमच्या सगळ्यांचा द्वेष करते. तुम्हाला माझे काय पाहिजे ते करा. अरे मूर्खानो, मी त्याला परत हजार वेळा ठार मारेन.”

ती रागाने माझ्या मित्राकडे वळते. (थोर गुप्तहेर)

ती म्हणते, “हे बघ रे, ए, मी तुझा द्वेष करते. ओहो, माय गॉड! मी तुझ्या अंगावर थुंकते. ओहो, माय गॉड!”

अशा तऱ्हेने थोर गुप्तहेराला अद्दल घडते. त्यामुळे अर्थात तो त्याचा पडलेला चेहरा परत दाखवत नाही. मग ती नायिका बनते आणि तिला काय हवे ते करते. ती स्वतःशीच बोलते,

“आणि तू ग ! ओहो, माय गॉड! बाळासारखा तुझा चेहरा, पूर्ण समाधानी दिसतो आहे. ओहो, माय गॉड! आणि आता तू त्याच्याशी लग्न करायचा विचार करते आहेस का?. मी तुला हसते . हा! हा! हुयें!”

त्यानंतर ती गरीब बिचाऱ्या मित्राकडे वळते आणि त्याच्या तोंडावर वाक्य फेकते, मग इन्स्पेक्टरच्या तोंडावर वाक्य फेकते. असे तीन ‘ओहो, माय गॉड!’ प्रत्येकाला देऊन आणि वाघासारखे हा! हा! ओरडून ती निघून जाते.

पण तुम्ही शेवट तुम्हाला पाहिजे तसा करा, तरी तो कधीच समाधानकारक नसतो. नायिका गरीब बिचाऱ्या मित्राच्या मिठीत कायमची बुडाली, अशी चांगली बातमी दिली, तरी परिस्थिती तशीच रहाते. ते सर चार्ल्सचे सुंदर स्मारक उभारतात, किंवा थोर गुप्तहेर आठवडाभर सॅक्सोफोनचा कार्यक्रम करतो व आपल्याला थोडेफार समाधान देतो.

Oxford as I see it

मला दिसलेले ऑक्सफर्ड

मी विद्यापीठात प्राध्यापक असल्याने, मला इंग्लंडमधील शिक्षणपद्धतीबद्दल जाणून घेण्यात खूप रुची होती. त्यामुळे मी ऑक्सफर्डला एक विशेष भेट आयोजित केली व टीकात्मक परीक्षण करायचे ठरवले. एके दिवशी दुपारी चारला तिथे पोचल्यावर, मी मित्रे हॉटेलमध्ये राहिलो. दुसऱ्या दिवशी अकरापर्यंत मी बाहेर पडलो नाही. पदवीपूर्व विद्यार्थ्यांबरोबर

घालवलेला एक तास सोडला, तर सर्व वेळ त्या थोर विद्यापीठाचे जवळून, उत्सुकतेने अभ्यासपूर्ण निरीक्षण करण्यात घालवला. १९०७ मध्ये मी आधी ऑक्सफर्डला आलो होतो. कर्नल अमेरींबरोबर, पूर्ण रविवार मजेत घालवला होता. तेव्हा तुमच्या लक्षात येईल, की माझी ऑक्सफर्डबद्दलची मते चौदा वर्षांच्या निरीक्षणावर आधारलेली आहेत.

तसेही मी असा दावा करू शकतो, की ब्रिटीश विद्यापीठाबरोबरची माझी ओळख ही, बरेच इंग्लीश टीकाकार आमच्या बाजूला येतात, त्यांची मते पायाभूत मानून त्यांच्या निर्णयावर व एकंदरीत त्यांना दिसलेल्या बऱ्या वाईट परिस्थितीवर आधारित अशी आहेत. मला एक प्रसिध्द इंग्लिश लेखक माहिती आहे. तो सकाळी हार्वर्ड विद्यापीठात आला. अध्यक्ष लोवेलबरोबर जेवण घेतले आणि अमेरिकेतील उच्च अभ्यासक्रमाची उत्कृष्टता, यावर एक लेख लिहिला. किंवा माझ्या स्वतःच्या विद्यापीठाचे उदाहरण घ्या. मला आठवते, मिस्टर रुदयार्ड किपलिंग मॅकगीलला आले होते व पदवीपूर्व विद्यार्थ्यांना २.३० ला संबोधित करतांना

म्हणाले, “तुम्ही एका थोर संस्थेचा भाग आहात.” पण त्यांना हे कसे कळले? माझ्या माहितीप्रमाणे त्यांनी संबंध सकाळ, विद्यापीठाशेजारील सर मॅकफेलबरोबर त्यांच्या घरी सिगरेट ओढत घालवली. पुरातत्वशास्त्राचे संग्रहालय पहायला, त्याने नकार दिला. त्याने पाणशक्तीशास्त्रातील नवीन साहित्य बघितले नाही किंवा गृहशास्त्रातील वर्गही पाहिले नाहीत. तेव्हा त्याचे विधान, ’ तुम्ही एका थोर संस्थेचा भाग आहात’ हे वरवरचेच ठरले. त्यांचे हे वरवरचे मूल्यमापन भरून काढायला मी फक्त ‘मॅकगील हे उदार विद्यापीठ आहे’, हा उमराव मिलनरने घाईघाईने मारलेला शेरा व ‘मॅकगीलचा भविष्यकाळ उज्वल आहे’ हा वेल्सच्या राजपुत्राला आम्ही L.L.D. ही पदवी दिली, तेव्हा त्याने व्यक्त केलेले, उघड न करण्यासारखे मतच, त्याच्याजवळ ठेऊ शकतो.

आमच्या थोर कॉलेजबद्दलची ही विचार न करता मांडलेली मते, माझ्या मनाला दुःख देतात. त्यामुळे मी ठरवले, की मी ऑक्सफर्डबद्दल जे काही बोलेन, ते मित्रे हॉटेलमध्ये राहून प्रमाणाधिष्ठीत केलेले, खऱ्याखुऱ्या निरीक्षणावर आधारित असे मत असेल.

या अनुभवाच्या भक्कम पायावर, मी खालील सकारात्मक विधाने जोरदारपणे करू शकतो. ऑक्सफर्ड हे उदार विद्यापीठ आहे. त्याला थोर भूतकाळ आहे. आताच्या काळात, हे जगातील सर्वात चांगले विद्यापीठ आहे. याला उज्वल भवितव्य असणे, अगदी सहज शक्य आहे. जगातील इतर कुठल्याही विद्यापीठापेक्षा ते खऱ्याखुऱ्या विद्वान विद्यार्थ्यांची फौज तयार करतात. पण येथील पद्धती जुन्या असून त्या शास्त्राविषयी उबग आणतात. येथील व्याख्याने सडलेली असतात. येथील प्राध्यापक कधीच शिकवत नाहीत आणि विद्यार्थी शिकत नाहीत. तिथे काही पद्धत नाही. क्रम नाही. येथील अभ्यासक्रम बौद्धिक स्वरूपाचा नाही. या विद्यापीठाला अध्यक्ष नाही. येथे कसे शिकवावे, यासंबंधी काही नियम नाहीत. आणि तरीही --- ते शिकवतात. आपल्याला आवडो किंवा नावडो, ऑक्सफर्ड विद्यापीठ त्याच्या विद्यार्थ्यांना काही देते. जीवन आणि विचारांची दिशा देते. त्याचे अनुकरण अमेरिका करायला बघते पण तेवढे जमत नाही.

जर याबाबत कोणाला काही संशय असेल, तर मित्रे हॉटेलमध्ये एक खोली घ्या (चार्ल्स एकच्या काळातील लाकडी भिंतींच्या दहा बाय सहाची झोपायच्या खोली) आणि तुमचा तुम्ही अभ्यास करून बघा.

विद्यार्थी ज्या वाईट अवस्थेत तिथे शिकतात ते पाहिल्यावर, तिथे मिळालेल्या वेगळ्याच प्रकारच्या निष्कर्षांचे अजूनच आश्चर्य वाटते. चांगल्या इमारतीसाठी पैसे नसल्यामुळे, त्याच शेकडो वर्षे जुन्या इमारतीतच, विद्यार्थ्यांना काम करावे लागते. ब्रासनोझ कॉलेजच्या इमारतीचे १५२५ सालापासून, नूतनीकरण केले गेलेले नाही. सोळाव्या शतकात उभारल्या गेलेल्या, न्यू कॉलेज आणि मॅगडॅलेन येथील इमारतीतच अजून विद्यार्थी रहातात. ख्रिस्ती चर्चमधील स्वयंपाकघर मला दाखवण्यात आले. ते चर्चशी संबंधित महत्वाची व्यक्ती असलेल्या वोल्से, यांनी खर्च करून १५२७ मध्ये बांधले होते, हे अविश्वसनीय वाटते. तरी त्यांना त्याशिवाय दुसरी कुठली जागा नसल्याने, तेच वापरावे लागते आहे. मी हे स्वयंपाकघर पाहिले, त्या दिवशी, चार स्वयंपाकी विद्यार्थ्यांच्या जेवणासाठी अख्खा बैल भाजत होते. असे त्या

शेगडीचा आकार बघून तरी मला वाटले. तो कदाचित बैल नसून गाय असू शकेल. बारा बाय सहा फुटाच्या मोठ्या टेबलावर, पाच इंच जाडीच्या ओट्यावर दोन दुसरे स्वयंपाकी केक करत होते. तो निदान तीन फूट लांबीचा होता. आठव्या हेन्रीच्या काळापासून हे उद्धट प्रकार चालू असून, त्यावर ऑक्सफर्डच्या विद्यार्थ्यांचे पोट भरते. मी विद्यार्थी असतांना शिकॅंगो येथील कॉटेज ग्रोव्ह रस्त्यावरील आरामदायी छोट्या वसतिगृहांमध्ये किंवा टोरांटोमधील विद्यार्थी वसतिगृहाच्या तळघरातील छानशा जेवणखोलीत जेवत असे. त्याबरोबर मी नकळत तुलना करून बघू लागलो. पण अर्थात आठवा हेन्री कधी टोरांटोला राहिला नव्हता.

सोळाव्या आणि सतराव्या शतकातील जुन्या वसतीगृहात ऑक्सफर्डचे विद्यार्थी रहातात, कारण नवीन इमारती बांधायला निधी उपलब्ध नाही. तांत्रिक दृष्ट्या ती चौकोनी अंगणे व बंदिस्त खोल्या, अशा नावाने ओळखली जातात. पण माझ्या विद्यार्थीदिनाच्या वेळेच्या आठवणींनी मी इतका मोडून पडतो व त्यांना निवासी घरे म्हणण्यापासून स्वतःला रोकू शकत नाही. विद्यार्थ्यांच्या दहा पिढ्यांनी वापरून, तेथील

जिने पार झिजून गेले आहेत. खिडक्यांची तावदाने अगदी लहान आहेत. जिकडे तिकडे दगडी बांधकामावर जुनाट नावे कोरलेली आहेत. वेली चढल्याने भिंती झाकून गेल्या आहेत. सेंट जॉन कॉलेजचे वसतिगृह व एक ख्रिस्ती चर्चच्या आवारातील वसतिगृह १५०९ मधील आहेत. काही हजार पौंडात इथे विटा आणि स्टीलमधील नवीन इमारती बांधता येतील. मग त्या स्कॅकटेडी येथील किंवा मॉन्ट्रियल येथील सर्वसामान्य शाळांसारख्या दिसतील. पण काही केले जात नाही. मागील हिवाळ्यात भिंतीवरील वेली काढून टाकण्यासाठी चळवळ करायचा प्रयत्न केला गेला. पण काही समाधानकारक काम झाले नाही. आणि ते काम मागे टाकले जाते आहे. कुणीही त्यांना आधीच हे सांगितले असावे, की जोपर्यंत खालील दगड स्वच्छ केले जात नाहीत, स्टीलचे अग्नीबचावात्मक उपाय त्यात घातले जात नाहीत आणि आधुनिक प्रकारची योजना राबवली जात नाही तोपर्यंत, नुसते वेली काढून ऑक्सफर्ड काही चकचकीत होणार नाही.

पण आठवा हेन्री वारल्यामुळे, काही केले गेले नाही. आणि इमारती मोडकळीला आलेल्या असल्या तरी, स्टीलचे

अग्नीबचावात्मक उपाय त्यात नसले तरी, वायुवीजन व सांडपाणी व्यवस्था नीट नसली तरी, स्वयंपाक घरात आवश्यक सोयी नसल्या तरी, मी माझ्या परीक्षणात असे मत आग्रहाने मांडले की, ऑक्सफर्ड हे जगातील उत्तम विद्यापीठ आहे. मला याची जाणीव आहे, की हे अतिरेकी स्वरूपाचे विधान आहे आणि याचे स्पष्टीकरण देणे आवश्यक आहे. ऑक्सफर्ड हे संख्येच्या बाबतीत कमी आहे. मिनीसोटापेक्षा पैशाने कमी आहे. टॉरेण्टोपेक्षा विद्यार्थी संख्येने कमी आहे. सांगायचे झाले, तर कोलंबिया विद्यापीठातील २६००० विद्यार्थ्यांच्या मानाने, ऑक्सफर्डमध्ये फार कमी विद्यार्थीसंख्या आहे. पैशाच्या बाबतीत शिकागो विद्यापीठ ३९,०००,००० डॉलरवर, कोलंबिया ३५,०००,००० डॉलरवर आणि हार्वर्ड ४३,०००,००० डॉलरवर असल्यामुळे, ऑक्सफर्ड या स्पर्धेतून बाद झाल्यासारखेच आहे. तरी विशेष गोष्ट अशी की ऑक्सफर्ड विद्यापीठ यात अगदीच कुठे नाही, असे नाही. त्याच्या स्वतःच्या काही विशिष्ट कृतीमुळे, ते प्रत्येक वेळी तिथे असते. त्यामुळे हा माझ्या सर्वात जास्त कुतूहलाचा विषय होता, की एक

चिकित्सक अभ्यासू म्हणून ऑक्सफर्ड विद्यापीठाचे हे विशेष प्राविण्य त्याने कसे मिळवले.

हे अभ्यासक्रम किंवा अभ्यासातील काही विशेष कार्यक्रमांमुळे सहसा नसावे. खरे तर, अमेरिकेतील व कॅनडामधील विद्यापीठांच्या आदर्श अभ्यासक्रमापुढे ऑक्सफर्ड विद्यापीठातील अभ्यासक्रम फारच हास्यास्पद आहे. आमच्या धर्माशी संबंधित शास्त्राच्या कॉलेजमध्ये शिकवले जाते तेवढेदेखील उपयोजित शास्त्र इथे ऑक्सफर्डमध्ये शिकवले जात नाही. भरपूर उजेडाच्या दिवशी, ऑक्सफर्डमधील एखादा प्राध्यापक क्वचितच विद्युतजनित्र ओळखू शकेल.

रसायनशास्त्र, पदार्थविज्ञान, उष्णता, नळाशी संबंधित काम, विजेच्या वायरी, गॅसजोडणी, धातुकामात वापरला जाणारा गरम आगीचा स्रोत, यापैकी काहीच ऑक्सफर्डमधील विद्यार्थी शिकत नाहीत. अमेरिकन कॉलेजमधील कुठलाही विद्यार्थी मोटार चालवू शकतो. पेट्रोलच्या इंजिनची छाननी करू शकतो. स्वयंपाकघरातील नळाचा वॉशर बदलू शकतो. मोडलेली विजेची घंटी दुरुस्त

करू शकतो. भट्टीमध्ये काय बिघडले आहे, हे देखील सांगू शकतो. या सर्व गोष्टींमुळेच तो कॉलेजमध्ये गेलेला माणूस, म्हणून ओळखला जातो आणि त्याच्या पालकांच्या मनात अचूकपणे अभिमान उत्पन्न करतो. पण या सर्व बाबतीत ऑक्सफर्डचा विद्यार्थी, निव्वळ वेळ घालवणे म्हणून बघतो.

हे पुरेसे वाईट आहे. पण शेवटी एखादा असे म्हणू शकतो, की ही शिक्षणाची फक्त यांत्रिक बाजू आहे. खरे आहे. पण एखादा ऑक्सफर्डच्या अभ्यासक्रमात फुकटच शोध घेतो, की अधिक उच्च सांस्कृतिक प्रकारचे व पुरेसा न्याय देणारे काही, त्यात अंतर्भूत आहे का. अटलांटिकच्या त्या बाजूला हे आपल्याला चमत्कारिक वाटले तरी, गृहशास्त्र, विक्रीशास्त्र, जाहिरातशास्त्र, तुलनात्मक धर्मशास्त्र, किंवा छापखान्याचा प्रभाव, याबद्दल ऑक्सफर्डमध्ये काही अभ्यासक्रम नाही. मानवी वर्तनावर, दुसऱ्याचे कल्याण करायच्या प्रवृत्तीशी संबंधित किंवा माणसाच्या अहंपणाविषयी अशी व रानटी प्राण्यांच्या खेळाविषयी व्याख्याने इथे होत नाहीत. अटलांटिकच्या आमच्या बाजूच्या संस्कृतीपासून त्यामुळे त्याची फारकत होते. आमच्या येथील एका चांगल्या

कॉलेजमधील शेवटच्या वर्षात शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांला मी एकदा विचारले, “यावर्षी तू काय शिकतो आहेस?” तेव्हा तो उत्तरला, “मी यावर्षी धर्मशास्त्र व विक्रीशास्त्र शिकतो आहे.” या प्रशिक्षणामुळे या तरूण माणसाचे अटळ भविष्य असे ठरणार असल्याचे दिसत होते, की तो एक नीतिमान व्यावसायिक मनुष्य होणार किंवा काहीच नाही. ऑक्सफर्डमध्ये विक्रीशास्त्र शिकवले जात नाही व आणि धर्म म्हणजे नवीन टेस्टमेंटमधील अगदी थोडा भागच असतो. या गोष्टींमध्ये तुम्ही जेवढे जास्त लक्ष घालाल, तेवढे तुम्हाला जास्त आश्चर्य वाटत जाते, की ऑक्सफर्डमुळे विद्यार्थ्यांवर काही परिणाम होतो की नाही.

ऑक्सफर्डमधील प्राध्यापकांच्या व्याखानांचा विचार केला, तर तुलनात्मक परिणाम जास्त ठळकपणे समोर येतो. विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाचा तो उपयुक्त भाग असल्याने, कॅनडा आणि अमेरिकेत व्याखानांची गरज असल्याचे समजले जाते. परत परत मला माझ्या कॉलेजच्या पदवीप्राप्त विद्यार्थ्यांकडून, खात्री दिली जाते की खेळविषयक क्लबकडून, ग्रीक अक्षर सोसायटीकडून, बेंजो व मेंडोलीन क्लबकडून, त्यांना जेवढे

मिळते, तेवढेच त्यांना कॉलेजकडून मिळते. थोडक्यात व्याख्याने ही आमच्या कॉलेजजीवनाचा खराखुरा भाग आहेत. पण ऑक्सफर्डमध्ये असे नाही. मला समजल्याप्रमाणे व्याखाने दिली जातात. कदाचित ऐकलीही जात असतील. पण ती काही मूल्यवान नसतात. विद्यार्थ्यांचा मानसिक विकास त्यातून घडतो, असे काही नाही. एक कॅनेडियन विद्यार्थी मला म्हणाला, “येथील व्याखाने दर्जेदार नसतात. मी दुसऱ्या एका विद्यार्थ्याला विचारले की हे असे असते का, तेव्हा तो उत्तरला, “ती तशी असतात का, हे मी अगदी ठामपणे सांगू शकत नाही. पण ती फार वाईट असतात, एवढे नक्की.” इतर काही मते अशी होती, की ती फार महत्वाची नसतात. त्यामुळे ती ऐकली नाहीत, तरी फार काही बिघडत नाही. पण तुम्हाला तसे वाटत असेल, तर तुम्ही ती ऐकू शकता. त्याचा त्रास नाही.

पुढे असे आढळून आले की प्राध्यापक स्वतः, त्यांच्या व्याख्यानांबद्दल इतके आग्रही नाही आहेत. त्यांना ती घेण्यास सांगण्यात आले, तर ते ती घेतात. नाही सांगितले, तरी त्यांच्या भावना दुखावल्या जात नाहीत. पुढच्या वर्षांच्या

विद्यार्थ्यांना शिकवावे लागेल असा विचार करून, ते त्यांच्या मेंदूला विश्रांती देऊन, स्वस्थ बसून रहातात. अशा तऱ्हेने मेंदूला विश्रांती देत, गेली तीसहून अधिक वर्षे बसलेले प्राध्यापक तिथे आहेत. त्यांची अशा तऱ्हेने साठवून ठेवलेली मेंदूची शक्ती, खूप असल्याचे बोलले जाते.

मला वाटते, या गूढ बाबीची किल्ली ट्यूटर नावाचा माणसाच्या कर्तृत्वामध्ये आहे. त्याच्याकडून किंवा त्याच्याबरोबर, विद्यार्थी सर्व काही शिकतात. सगळ्यांनी हे कबूल केले. तरी पण हे समजणे थोडे विचित्र वाटते, की तो हे कसे करतो. एक विद्यार्थी म्हणाला, “मी त्याच्या खोलीत शिरतो, तेव्हा तो सिगरेट पेटवून आमच्याशी गप्पा मारतो. दुसरा एकजण म्हणाला, “आम्ही त्याच्याभोवती कोंडाळे करून बसतो. तो झुरके मारता मारता आम्ही केलेले काम बघतो” या आणि इतर काही पुराव्यांवरून मी असा निष्कर्ष काढला, की ऑक्सफर्डमधील ट्यूटर काय करतो, तर काही विद्यार्थी त्याच्याभोवती गोळा करतो आणि त्यांच्याबरोबर सिगरेट ओढत बसतो. अशा तऱ्हेने चार वर्षे सिगरेटी ओढल्या की ते पक्के हुशार होतात. जर कुणाला याबद्दल काही शंका

असेल, तर त्यांनी प्रत्यक्ष तेथे जाऊन खात्री करून घ्यावी. अशा तऱ्हेने छान सिगरेटी ओढलेला मनुष्य, चांगल्या पद्धतीने इंग्लिश लिहू व वाचू शकतो. हे दुसऱ्या कुठल्याच रीतीने साध्य होत नाही.

वर मी जे काही सांगितले आहे, त्यावरून असे वाटेल, की मी ऑक्सफर्डमधील प्राध्यापकांवर टीका करतो आहे. पण माझा असे करायचा मानस नाही. कारण ऑक्सफर्डमधील प्राध्यापक व त्यांचे तेथील आस्तित्व, याबद्दल मला खूप आदर वाटतो. अलीकडील आधुनिक प्राध्यापकांसंबंधीची अमेरिकन कल्पना, ही इंग्लंडमधल्यापेक्षा वेगळी आहे. पण आमच्या काळच्या जुन्या लोकांबाबतही, हेन्री वॅड्सवर्थ लॉंगफेलोसारखे प्राध्यापक तिथे होते, तेव्हा इंग्लिश कल्पना अशी होती, की प्राध्यापक हा त्याच्या बुद्धिमत्तेमुळे व चारित्र्यामुळे, माननीय असा माणूस समजला जाई. त्याचे कानापासून निघालेले कल्ले पोटापर्यंत पोचत असत. त्याच्या भोवतालच्या जगात काय चालले आहे याबद्दल, अनभिज्ञपणे ते विद्यापीठ परिसरात हिंडत असत. तुम्ही त्याच्याकडे बघून हात केलात, तरी त्याचे लक्ष नसते. त्यांना पैशांसंबंधी काही

कळत नसते. व्यवसायसंबंधी फारच थोडे कळत असते. त्यांची विश्वासू माणसे, मोठ्या अभिमानाने त्यांना 'लहान मूल' समजतात.

याउलट त्याच्या आत शिकवण्याचा इतका खोल खजिना भरलेला असतो, की त्याला तळ नसतो. हे ज्ञान ऐहिक जगात, व्यापारी जगात किंवा व्यावहारिक बाबतीत कुणाला फायद्याचे ठरत नसेल. पण त्याचा उपयोग आत्म्याचे रक्षण करण्यात व मन विशाल करण्यासाठी होत असतो.

ज्याची दाढी जास्त पांढरी व जास्त लांब आहे, जो व्यावहारिक जगापासून मनाने जास्त आलिप्त असतो, ज्याचे पैशासंबंधीचे, व्यापारासंबंधीचे व व्यवहारासंबंधीचे ज्ञान, शून्याच्याही खाली असते, असा कुणी अशा प्राध्यापकांच्या गटाचा मुख्य असतो. त्यालाच ते अध्यक्ष बनवतात.

अमेरिकेत हे सगळे बदलले आहे. विद्यापीठातील प्राध्यापक हा आता व्यग्र असलेला, घाई असलेला, जास्तीत जास्त व्यवसायभिमुख असा मनुष्य असतो. त्याचा बाणा आदर्श व्यावसायिक माणूस असणे, हाच असतो. त्याचे छोटेसे कार्यालय असते. टाईपरायटर असतो. स्टेनोग्राफर

असते. इथे बसून उत्तम अशा आदर्श व्यवसायाची सुरवात करत, तो तिला पत्राचा मजकूर सांगतो. “तुमच्या --- आठव्या --- मी असे म्हणेन --- इत्यादी.” तो विद्यार्थ्यांना, त्याच्या बरोबरीच्या प्राध्यापकांना, अध्यक्षाना, त्याला लिहू देणाऱ्या कुणालाही पत्रे लिहितो. तो दर महिन्याला किती पत्रे लिहितो, त्याची नोंद ठेवून त्याला तेवढे मोजमाप दिले जाते. त्याने खूप लिहिले तर त्याला अंमलबजावणी अधिकारी म्हणून ओळख व मान्यता मिळेल. आणि त्याच्या बाबतीत मोठ्या गोष्टी घडून येतील. एखाद्या साबण कंपनीत किंवा जाहिरात कंपनीत त्याला अंमलबजावणी अधिकारी म्हणून बोलावणे येऊ शकेल. तो मनुष्य थोडक्यात कामाचा झपाटा असणारा व कामाचा गवगवा करणारा आहे. त्याचे अंतिम उद्दिष्ट एक चळवळ्या, कार्यरत आणि आक्रमक मनुष्य बनायचे आहे. जर तो असा नसेल, तर त्याला आता काढून टाकले जाईल किंवा व्यावसायिक भाषेत सांगायचे, तर त्याच्यासारख्याच असणाऱ्या विश्वासू माणसांचे मंडळ, त्याला तेथून जाण्याशिवाय काही पर्याय ठेवणार नाहीत. प्राध्यापकाच्या आत्म्याच्या दृष्टीने त्याला याबद्दल विचार करायची काही

गरज नाही. कारण इतर सर्वांप्रमाणे ती बाब नियंत्रण मंडळाकडे सोपवण्यात येईल.

अमेरिकन प्राध्यापक त्याच्या विद्यार्थ्यांबरोबर त्याच्या मनाला पटेल, अशा तऱ्हेने वागतो. तो त्यांना मेंढ्यांच्या कळपाप्रमाणे, त्याने ठरवलेल्या जमिनीवरून, त्याने ठरवलेल्या गतीने नेतो. तो त्यांना ठराविक कसोट्या देत, पाठांतर करून घेत, हजेरी नोंदवत, गुणदान करत, गुराख्यासारखा त्यांच्या मागोमाग जात रहातो. एखाद्या व्यावसायिकाने त्याच्या कारखान्यातील वेळापत्रक आखावे, त्याप्रमाणे तो सर्व काही ठरवत जातो. या कृतीला 'करून दाखवणे' म्हणतात.

यासाठी सर्वात मंद विद्यार्थ्यांच्या वेगाने जावे लागते. याची परिणीती मी ऐकलेल्या मिस्टर एडवर्ड बेट्टीने वर्णन केलेल्या शिक्षणाची संरक्षक गटपद्धत म्हणतात, त्यात होते.

बावन्न वर्षांच्या सखोल अभ्यासानंतर माझे असे मत झाले आहे, की या पद्धतीच्या मुळाशी त्याच्या विनाशाची बीजे रोवलेली आहेत. ती निष्क्रीयतेला आवाहन देतात आणि बुद्धिमत्तेला खाली खेचतात. मन विशाल करणे, हे शिक्षणाचे खरे उद्दिष्ट आहे. पण ही पद्धत उलट, मनाला कोते बनवते. जर

आपण ही पद्धत चालू ठेवली तर विद्यापीठांमधून शिक्षण हद्दपार होईल. काही चौकस मनाचे विद्यार्थी त्यांची वाट तेच शोधतील.

आता मी ऑक्सफर्डची स्तुती करायला सरसावण्याचे मुख्य कारण, ही जागा पत्यक्ष दिसणारी व सिद्ध करता येणारी कार्यक्षमता किंवा फलनिष्पत्ती मोजण्याच्या कामी, अजून तरी फारशी पोचलेली नाही. ऑक्सफर्डची पूर्ण पद्धत अशी आहे, की बुद्धीमान विद्यार्थ्यांना जास्त महत्व द्यायचे व मध्यम प्रतीच्या आणि डफराऊ विद्यार्थ्यांना त्यांच्या हवाल्यावर सोडून द्यायचे. योग्य वर्षे तेथे काढल्यावर, डफराऊ विद्यार्थ्यांना सुद्धा पदवी प्रदान करण्यात येते. याचा अर्थ ते ऑक्सफर्डमध्ये राहिले, इथे श्वास घेतला, आणि आता त्यांची तुरुंगातून सुटका झाली, याहून अधिक काही नाही. विद्यार्थ्यांसाठी एवढी अपेक्षा तरी समाज नक्की करू शकतो. पण बुद्धीमान विद्यार्थ्यांसाठी ऑक्सफर्ड विद्यापीठ अनेक दारे खुली करते. प्रत्येक विद्यार्थ्यांने कुंपणाबाहेर उडी मारायची वाट बघत थांबायचे काही कारण नाही. त्याने कुणासाठी थांबायची गरज नाही. त्याच्या बुद्धीमत्तेच्या आवाक्याप्रमाणे,

त्याला जितक्या वेगाने पुढे जाता येईल, तितका तो जाऊ शकतो. सर्वसामान्य गटापेक्षा त्याची क्षमता जास्त असेल आणि त्याचा ट्यूटर विद्यार्थ्यांमध्ये रुची असलेला असेल, तर त्या विद्यार्थ्यांची ज्योत पूर्ण प्रकाशाने उजळेपर्यंत, तो त्याच्याकडे लक्ष देईल. कारण डफराऊ विद्यार्थ्यांचा कळप हाकून व ते कधी इथून बाहेर पडतील याची काळजी करून, ट्यूटरचा आत्मा संतुष्ट होत नाही. अमेरिकन प्राध्यापकाला हुशार विद्यार्थ्यांमध्ये रुची घेण्यास, वेळ असत नाही. तो त्याची वागण्याची पद्धत, त्याचे पत्रलेखन, त्याची कामांची अंमलबजावणी, त्यासंबंधीची बारीकसारीक कामे व पुढेमागे साबणाच्या कारखान्यात होणारी त्याची अंमलबजावणी अधिकारी म्हणून होणारी नेमणूक, यातच गुंतून पडलेला असतो. हे सर्व करतांना तो दमून जातो. बुद्धिमान विद्यार्थी म्हणजे त्याला त्रास न देणारे विद्यार्थी, असे तो समजतो. तो सर्व परीक्षा उत्तीर्ण होतो. सर्व तोंडी परीक्षांना हजर असतो. अशा विद्यार्थ्यांला कामाचा झपाटा असणारा व कामाचा गवगवा करणारा बनवण्याचे प्रशिक्षण दिले, तर ते त्याच्यासाठी नक्कीच चांगले आहे. पण त्यापलीकडे अमेरिकन प्राध्यापक त्याचा विचार करू शकत नाही.

समानतेचे कायमचे तत्व, नको असतांना या जागी रुजले आहे आणि तिथे जीवनाचा श्वास असणारी असमानता (प्रत्येकाला त्याच्या क्षमतेप्रमाणे न्याय) ही खरे तर आवश्यक आहे.

अमेरिकन आणि केनेडीयन कॉलेजांच्या विश्वासू मंडळांना हे ऐकून धक्का बसला, की ऑक्सफर्डमधील प्राध्यापक जवळजवळ काही काम करत नाहीत. काही व्याख्याने देतात किंवा देत नाहीत. आणि पगार मात्र घेतात. तरी फक्त हेच प्राध्यापक तिथे असण्याची त्यांची पात्रता असते --- म्हणजे त्यांच्या आयुष्यातील सर्वसामान्य उद्दिष्ट फसवे असते, तरी त्यांच्यावर विश्वास ठेवला जातो. तहहयात त्यांना पगार मिळण्याची खात्री दिली जाते. त्यांच्या सद्सदविवेकबुद्धीला स्मरून व त्यांच्या इच्छाशक्तीला आवाहन करून, त्यांच्यावर विश्वासाने कामांची यादी सोपवली जाते. अशी माणसे दुर्मिळ असतात. पण त्यापैकी एकेकटा माणूस, दहा अंमलबजावणी अधिकारी आणि बारा संयोजकांइतक्या क्षमतेचा असतो.

तर मग आपण पाहिल्याप्रमाणे ऑक्सफर्डचा खूप चांगला दर्जा, हा संस्थेच्या विशिष्ट अशा पोकळ वा दिखाऊ कामाच्या

पद्धतीमध्ये असल्याचे लक्षात येते. ते या गृहीतकापासून सुरु होते, की प्राध्यापक हा खराखुरा विद्वान मनुष्य असून, त्याला त्याच्या स्वतःच्या विश्वातच फक्त रुची आहे. आणि विद्यापीठ ज्यांची इतक्या गंभीरपणे काळजी घेते असे ज्ञानपिपासू विद्यार्थी तेथे आहेत. हिऱ्यासाठी कोंदण पुरवणे, हा जुना मध्ययुगीन दृष्टीकोन आहे. नवीन जागी हे असे नसणार, यात काही संशय नाही. अनिवार्य शिक्षण, राज्य शिक्षण, ज्ञानाच्या सार्वत्रिकीकरणाची लोकसत्ताक पद्धतीत मूळ वस्तूऐवजी तिच्या सावलीचा भरणे करणे येते आणि या सलग पट्ट्यात येणारे व आधुनिक जागी अनेक वर्षे रुजलेले, असे अमेरिकेतील उच्च शिक्षण, मुखत्वे पैसा मिळवण्याच्या क्षेत्रातील प्रवेशासाठी प्रमाण म्हणून मानण्यात येते. ती केवळ पदवीसाठी पदवी, असे सहसा मानले जात नाही. पण ऑक्सफर्डमध्ये, जास्त उदात्त प्रकारे उच्च ज्ञानाची आस पुरवणे, हा शिक्षणाचा हेतू असल्याचे दिसते.

मला असे म्हणायचे नाही, की ऑक्सफर्डबद्दलचे माझे मत अती स्तुती करणारे आहे. एका बाजूने मला असे वाटते, की निदान मध्ययुगीन काळाच्या उच्च आदर्शांपासून, ते फार

दूर गेले आहे. मी असे मत मांडतो, की ऑक्सफर्ड विद्यापीठाने स्त्रियांना प्रवेश दिला, त्या मध्ययुगीन काळात स्त्रियांना, विशिष्ट सामाजिक रूढींपासून सुटका मिळालेली नव्हती. मध्ययुगीन काळात असे गृहीत धरण्यात आले होते, की त्यांचा मेंदू व त्यांची मने खूप सुंदर रीतीने व फार नाजूकपणे बनवली गेल्याने त्यांना, काहीही शिकणे अवघड जाईल. त्यामुळे त्यांनी काही शिकू देऊ नये. हल्लीचे जग एकदम दुसऱ्या टोकाला गेले आहे. आता असे कुठेच दिसत नाही, की आता स्त्रियांनी गर्दी केलेली कॉलेजे मुळात पुरुषांसाठी बांधली गेली होती. पण ऑक्सफर्ड विद्यापीठामध्ये असा बदल दिसून न आल्याचा मला खेद होतो.

माझ्यासारख्या मोठ्या अभ्यासू माणसाला या तरुण स्त्रियांची हजेरीमुळे असे वाटते की, त्यातील बऱ्याचशा आकर्षक असतात व ऑक्सफर्डच्या रस्त्यांवर त्यांच्या गाऊन आणि टोप्यांमध्ये फिरत असतात, तेव्हा फार काळजीचे व दुःखमय वातावरण तयार होते. यासाठी कुणाला दोष द्यायचा आणि पहिल्यांदा त्यांनी हे कसे झेलले, ते मला माहिती नाही. पण मला एवढे समजते, की त्यांनी पहिल्यांदा

ऑक्सफर्डच्याजवळ स्त्रियांचे खासगी कॉलेज बांधले आणि मग हळूहळू अशी कॉलेजे वाढवत नेली. असे असेल, तर त्यांनी फक्त आधीच्या अमेरिकन प्रथितयश पद्धतीचे अनुकरण केले. जेव्हा अमेरिकन कॉलेज स्थापन केले जाते, तेव्हा स्त्रिया जमिनीकडे दुर्लक्ष करून, स्वतःचे वेगळे कॉलेज बांधतात. नंतर त्या टोप्या आणि गाऊन घालून, कुंपणापलीकडून कॉलेजच्या खेळाडूंकडे बघतात. पदवीपूर्व पुरुष विद्यार्थी हे नैसर्गिक रीत्या दणकट असतात आणि सहजासहजी विचलित होत नाहीत. पण शेवटी अटळपणे, विश्वासू मंडळातील कुणीतरी पहिल्या वर्षाच्या विद्यार्थिनीच्या प्रेमात पडतो आणि त्याची खात्री पटते, की सहशिक्षण हे उदात्त कारणासाठी आवश्यक आहे. १८८० ते १९०० मधील अमेरिकन संख्याशास्त्र असे दाखवते की प्राध्यापक व विश्वासू मंडळातील बरेच लोक यांनी, पदवीपूर्व विद्यार्थिनींशी लग्न करण्याचे प्रमाण अमुक प्रतिशत होते --- मी नेमका आकडा विसरलो. पण ते खूप जास्त होते.

ऑक्सफर्डला काय झाले, ते मला माहिती नाही. पण असेच काहीसे झाले. ते काही असो. पण आता स्त्रिया

सगळीकडे असतात. त्या कॉलेजमधील व्याख्याने ऐकतात, बोटी वल्हवतात आणि मोठ्या रस्त्यांवर रमतगमत फिरतात. त्या पुरुष विद्यार्थ्यांबरोबर गंभीरपणे चढाओढ करतात. मागील वर्षी त्यांनी, पिंगपॉंगमधील विजेतेपद व सुईकामातील पारितोषिक कुलगुरुंच्या हस्ते पटकावले. शिवाय संगीतकला, पाककौशल्य व स्त्रियांच्या टोप्या बनवायच्या बाबतीत, पुरुष विद्यार्थी कुठेच नव्हते.

जेव्हा स्त्रियांना बाहेर घालवले जाईल, त्याला अजून वेळ आहे, त्याआधी त्या विद्यापीठात नक्की वर्चस्व गाजवतील. याचा शिकण्याच्या विकासावर काय परिणाम होईल, हे काहीजणांना माहिती असेल. पण ते सांगायला घाबरतील.

केंब्रिज विद्यापीठ अजूनही हट्टीपणे या शोधविरुद्ध भूमिका घेतांना पाहून मला आनंद होतो. ते विद्यापीठ सर्वश्रेष्ठ आहे, असे म्हणायला माझा विरोध आहे. ऑक्सफर्ड विद्यापीठाला दोनदा भेट देऊन व एकेका वेळी अनेक तास त्याचा सखोल अभ्यास करून, दोनदा तेथील पदवीपूर्व विद्यार्थ्यांसमोर भाषण करून आणि तेथून जवळ असलेल्या मित्रे हॉटेलमध्ये मुक्काम ठोकून, आता मी मला ऑक्सफर्ड

विद्यापीठाचा माणूस समजतो. पण मला हे कबूल केले पाहिजे, की केंब्रिज विद्यापीठाने जास्त शहाण्या भागाची निवड केली आहे.

मागील हिवाळ्यात मी माझ्या शोधमोहिमेदरम्यान लंडनला असतांना, केंब्रिज विद्यापीठाशेजारी असणाऱ्या महिला कॉलेजमधील स्त्रियांना विद्यापीठात प्रवेश द्यावा का, याबद्दल माझे मत घेतले गेले. विजयश्री खेचत, ती बंद केली गेली आणि आवेशाचे योग्य चिन्ह म्हणून, पदवीपूर्व विद्यार्थिनींनी ऑक्सफर्ड विद्यापीठाच्या मंडळाला धुडकावून लावत, स्त्रियांच्या कॉलेजचे गेट तुडवले. मला माहिती आहे, की ही गोष्ट चांगली झाली, असे म्हणणे भयंकर आहे. सगळ्या लंडनच्या वर्तमानपत्रात असा मथळा छापला गेला -
-- आपल्या पदवीपूर्व विद्यार्थिनींची माकडे होत आहेत का? इत्यादी इत्यादी. 'मॅंचेस्टर गार्डन'ने निषेध नोंदवत त्यांच्या अंकाची पाने काळी छापली. 'लंडन मॉर्निंग पोस्ट' तर या बाबतीत काही आक्रमक भूमिका घेण्यास घाबरले. उघडपणे काही बोलले गेले नाही. पण मला हे नक्की माहिती आहे, की लंडनच्या अनेक क्लबमध्ये गालातल्या गालात हसून,

विजयाचा आनंद साजरा केला गेला. लंडनच्या लोकांना स्त्रियांनी चांगलीच दहशत बसवली. इंग्लंडच्या लोकांना घाबरवून सोडले. पण क्लबच्या सुरक्षित कोपऱ्यांमधून वेटर लोकांना ऐकू येणार नाही व कुणा नवागताच्या कानावर पडणार नाही, अशा तऱ्हेने वयाने मोठ्या लोकांचे गट शांतपणे गालातल्या गालात हसत असत. दुष्ट म्हातारी माणसे एकमेकांना म्हणत, “काय, त्यांचे गेट मोडून टाकले? आणि उगारलेल्या हातामागे दोषी असल्यासारखे कुजबुजत. “त्यांना चांगलाच धडा शिकवला पाहिजे.” पण बाहेर काही बोलायचे धाडस कुणी करत नसे. त्यांच्यापैकी कुणी उठून, लोकसभेत प्रश्न विचारणारे हवे होते. असे केले गेले असते तर, इंग्लंड तोंडावरच आपटले असते.

पण मी जेव्हा केंब्रिजचे मत ऐकले, जेव्हा उमराव चॅथम लोकसभेत बोलला होता, तसे मला वाटले, “सर, अमेरिकेने विरोध केल्याचा मला आनंद होतो. कारण खूप वर्षे मागे मी स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणाबद्दलचे माझे विचार मांडले होते. तरीही हल्लीच्या दिवसात, त्यांच्याविरुद्ध एक शब्द काढला, तरी स्वतःचे हाल करून घायची तयारी लागेल. हे काचेच्या

खोलीत बसून, वीट बाहेर फेकण्यासारखे आहे. त्याचा त्रास होणारच. तेव्हा मला असे म्हणायची घाई करू दे, की मी अगदी मनापासून स्त्रियांच्या उच्च शिक्षणावर विश्वास ठेवतो. खरे तर जितके उच्च प्रकारचे शिक्षण, तितके जास्त चांगले. माझ्या मनात फक्त एवढाच प्रश्न आहे, की उच्च शिक्षण म्हणजे काय आणि ते कसे मिळवायचे? त्यातून एक दुसरी चौकशी निघते, की स्त्री म्हणजे काय आणि ती पुरुषांपेक्षा वेगळी कशी? मला माहिती आहे, की हल्लीच्या दिवसात असे म्हणणे भयानक आहे पण माझा विश्वास आहे की ती पुरुषांसारखी नाही.

मला असेही म्हणायचे आहे, की मी जेव्हा सहशिक्षणाबद्दल बोलतो, तेव्हा मी मला जे माहिती आहे, त्याबद्दल बोलतो. या गोष्टीच्या सुरवातीला, मी स्वतः पस्तीस वर्षांपूर्वी सहशिक्षण घेतले आहे. माझ्या विरुद्ध बाजूच्या बाकांवर सुंदर मुलींचा ताफा असायचा. तो आमच्यासाठी काही वेगवेगळ्या क्रियापदांचा वाईट वापर करायचा. यथावकाश त्या मुलींची लग्ने होऊनही बराच काळ लोटला.

त्यांनी शिकलेले ग्रीक त्यांच्या संसारात बुडून गेले. पण पुढचे काय?

मला त्याच्यापुढील अनुभवही आहे. शिकॅगोला पदवीपूर्व वर्गात मी तीन वर्षे काढली. तिथे माझ्या वर्गातील मुली हिवाळ्यातील पानांसारख्या जाड होत्या आणि काही थोड्या कमी जाड होत्या. मॉर्ट्रीयलमधील मॅक-गील विद्यापीठात प्राध्यापक असतांना, मी सहशिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थी व विद्यार्थिनींना वीस वर्षे शिकवले.

त्या अनुभवाच्या आधारे मी खात्रीपूर्वक म्हणू शकतो, की ही गोष्ट चूक आहे आणि यातून तुलनात्मक दृष्ट्या सवंगपणाच दृगोचर होतो आहे. सहशिक्षण ही अर्थात मोठी आर्थिक बचत आहे. दहा मुलांचा व दहा मुलींचा एकत्र वर्ग चालवणे, हे दहा दहा जणांचे दोन वेगळे वर्ग चालवण्यापेक्षा निम्म्या खर्चात होते. आर्थिक दृष्ट्या विचार करायचा तर असेच केले पाहिजे. पण आर्थिक विचार न करता काय उत्तम आहे, हा विचार करायचा झाला तर गोष्ट वेगळी आहे.

पायाभूत त्रास असा आहे, की पुरुष व स्त्रिया हे, वेगळी मने, वेगळे दृष्टीकोन व वेगळे जीवनमार्ग असलेले, दोन वेगळे

प्राणी आहेत. कोण श्रेष्ठ आणि कोण कनिष्ठ आहे, हा विचार इथे करायची काही गरज नाही. (जरी मला वाटते, देव माझ्यावर द्या करो) की मला याचे उत्तर माहिती आहे. दोघे वेगळे आहेत, हे कबूल केलेले बरे.

पण समानतेच्या वेड्या लालसेने, वरील विचार झाकून टाकले आहेत. जेव्हा स्त्रिया त्यांच्या उच्च शिक्षणाच्या हक्काबद्दल जागृत झाल्या, तेव्हा त्यांनी असे गृहीत धरले की त्यांना त्यांचा अभ्यासक्रम पुरुषांसारखाच हवा. वेगवेगळ्या दिशांनी असणारा त्यांचा दृष्टीकोन, पुरुषांपेक्षा जास्त चांगला व उच्च प्रकारचा नाही आहे का, आणि त्यांच्या स्त्रीत्वामुळे साजेश्या व त्यांच्या मनाच्या दृष्टीने सर्वात योग्य ठरणाऱ्या प्रकारे अभ्यासक्रम तयार केला, तर ते चांगले ठरणार नाही का, हे विचारणे त्यांनी थांबवले नाही. मी या मुद्द्यावर अजून प्रकाश पाडतो. शास्त्र आणि गणित या दोन विषयात सर्वसामान्य स्त्रिया पुरुषांपेक्षा, दर्जाने खूपच कमी आहेत. अर्थात नियमाला अपवाद असू शकतात. पण त्याने काही सिद्ध होत नाही. कॉर्नेल विद्यापीठात पदार्थविज्ञान शास्त्रात पहिल्या आलेल्या मुलीचे मला काही सांगू नका. ते काहीच

नाही. प्राणीसंग्रहालयातील हत्ती एक ते दहा आकडे म्हणू शकतो. तरी मी मला त्याच्यापेक्षा कमी दर्जाचा समजू शकत नाही.

अने वर्षांच्या निकालाचे तक्तीकरण केले आणि प्रत्यक्ष शिकवणाऱ्यांचा अनुभव लक्षात घेतला, तर असे दिसते, की शास्त्र आणि गणिताच्या बाबतीत स्त्रिया मागे पडल्या आहेत. मॅक-गील विद्यापीठात गेल्या पंचवीस वर्षात, पहिल्या वर्षाच्या विद्यार्थिनी प्राथमिक शास्त्रात नापास झाल्यामुळे, त्यांनी शोक प्रकट केला. त्यावेळी कोणीतरी त्यांचे अश्रू पुसून, तो विषय रद्द केला.

पण कुठल्याही प्रकारे, परीक्षेचे निकाल म्हणजे काही सर्वस्व नव्हे. लेखी परीक्षा ही क्षमतेची खरी चाचणी असू शकत नाही, हे सर्वांना माहिती आहे. त्यात स्मरणशक्तीवर जोर लावण्यावर भर असतो आणि सावकाशीने गेल्यास, दुसऱ्याच्या वाईट कल्पना ग्रहण करण्याची शक्यता असते. पोपट आणि कावळे परीक्षा चांगली उत्तीर्ण होतील. खरे तर कॉलेजमध्ये तेच भरलेले आहेत. पण दुसरीकडे कल्पनाविषयक साहित्याबरोबर आणि सौंदर्यवादी पंथाबरोबर

शिक्षणाची सौंदर्यविषयक बाजू पाहिली, तर मग इथे स्त्रिया वरचढ असतात. निदान असाव्यात. पूर्वीच्या काळी पहिल्या गोष्टी सांगणाऱ्या स्त्रिया होत्या. अजूनही त्या तशाच पाळण्याच्या बाजूला आहेत. प्रथम कॉलेजला येणारी स्त्री ही गोडगोड शब्दांचे जाळे टाकणारी, भविष्यवेत्ती आणि तिच्या कल्पनाशक्तीचा उजेड पाडणारी चेटकीण होती. आणि जर आक्रमक, रानटी व कमी बुद्धीमत्तेच्या पुरुषाने तिला नेस्तनाबूत करायचा प्रयत्न केला, तर ती अजून घोषणा देत बसेल. माझ्या विचाराप्रमाणे, आपल्याला कॉलेजमध्ये अजून जास्त चेटकिणी आणि कमी शास्त्रविषय पाहिजेत.

मी स्वतः अशा चेटकिणी पाहिलेल्या आहेत आणि खरे सांगायचे तर, मला त्या आवडल्यादेखील आहेत. उदाहरणार्थ, मॅस्च्युसेट्समधील वेलस्ली, पेनिसिल्वानिया मधील ब्रायन मार, जिथे तीन मैलाच्या परिसरात पुरुष माणसाला फिरकण्यास परवानगी नाही. माझ्या मते त्यांच्या दृष्टीने ते चांगले रहाते. त्यांच्यावरील बंधने कमी होऊन, त्या अधिक मोकळ्या होऊ शकतात. वर्गात त्या अधिक मोकळेपणे चर्चा करू शकतात. त्या आवाज चढवून बोलू

शकतात. तर मॅक-गील विद्यापीठात, सभोवताली पुरुष विद्यार्थ्यांमध्ये त्या चार वर्षे शांत बसून रहातात.

पण अजून खोलवर असाही त्रास आहे. कॉलेजमध्ये बरोबरीने जाणाऱ्या मुलामुलींची उद्दिष्टे वेगळी असतात. मुलांना त्यांचे भवितव्य घडवायचे असते. वकील, इंजिनियर, डॉक्टर, उद्योजक व्हायचे असते किंवा राजकीय क्षेत्रात शिरायचे असते. मुलींचे तसे नसते.

या बाबतीत उगीच ढोंग करून उपयोग नाही. ती म्हणायला भयानक गोष्ट वाटेल पण मुलींना लग्न करायचे असते. नेहमीच त्यांच्या बाबतीत लग्नाला प्राधान्य असते आणि त्यांना ते माहिती असते. त्यामुळे कॉलेजमध्येही बीजगणित आणि राजकीय अर्थशास्त्र शिकतानाही त्यांचे लक्ष नेहमी आजूबाजूला असते. सरळ गोष्ट अशी आहे, की कॉलेजमध्ये चार वर्षे घालवल्यावर व ती करणार नसलेल्या भवितव्यावर पालकांचा पैसा खर्च केल्यावर, ती बिचारी लग्न करते. काही वर्षात ती काटकोन त्रिकोणाचा कर्ण वगैरे विसरून जाते आणि त्याची पर्वाही करत नाही. तिच्याकडे विचार करायला इतर बऱ्याच गोष्टी असतात.

या मुद्द्यावर कोणी किंचाळेल, “पण लग्नासाठी मुलीने कॉलेजचे शिक्षण घेणे गरजेचे नाही का?” तर त्यांना मी घाईने व ठामपणे असे उत्तर देईन: क्ष आणि य माहिती नसणाऱ्या मुलीपेक्षा बीजगणित माहिती असलेली, म्हणजे एके काळी माहिती असलेली मुलगी, जास्त उमदी किंवा जास्त सुंदर बायको आणि आई असेल. पण मुद्दा असा आहे की, जे उच्च शिक्षण मुलाला वकील बनवायला मदत करते, ते मुलीला बायको व आई बनवायला मदत करते का? किंवा दुसऱ्या शब्दात, एक वकील मुलगा बायको व आई बनू शकतो का? माझे उत्तर आहे, तो बनू शकत नाही. चार वर्षांचा वेळ व चार हजार डॉलर खर्च करून, ती कधीच जे भवितव्य ती घडवणार नाही आहे, त्यावर वेळ व पैसे कशासाठी खर्च करायचे आहेत? त्यापेक्षा तिला जे खरेखुरे आयुष्य पुढे जगायचे आहे, त्याच्याशी सुसंगत असे, शिक्षण तिला का देऊ नये? ढीगभर बीजगणित शिकवण्यापेक्षा, तिला चारित्र्य बनवणारे शिक्षण का देऊ नये?

पण नाही. स्त्रिया इरॅसमसने किंवा विल्यमने वकील वा हुशार मुलांसाठी तयार केलेले, शिक्षणच हिसकावून घ्यायला

बघतात. नंतर घरी काही आजारपण अचानक आले किंवा अपघात झाला आणि तिच्या प्रियजनांचे आयुष्य पणाला लागले, तर तिचे ज्ञान, कसब व संकटावर मात करायचे धैर्य तिला गोळा करावे लागते. ती आयुष्यात कधीच जे शिकली नाही, त्यासाठी तिला घाईने एखादी बाई पैशाचे मोल देऊन ठेवावी लागते.

पण मी इथे सर्व काही अभ्यासक्रमाची शिफारस करत नाही. पण मुलांसाठी उच्च शिक्षण वेगळे आहे व मुलींसाठी वेगळे आहे, एवढेच सांगायचा प्रयत्न करतो आहे. स्त्रियांनाही पैसे मिळवून घर चालवण्याची जबाबदारी असू शकते, हे मी नाकारत नाही. तिच्या उच्च शिक्षणाने तिला ते करणे शक्य व्हावे. सर्व मुलींनी पदवीधर झाल्याबरोबर लग्न करावे, असे काही नाही. पण त्याचे एवढे काही नाही.

कोणीही तयार केलेली शिक्षणपद्धती यापासून ढळेल, असे नाही. शिक्षिका किंवा समाजमान्य नोकरदार पद्धतीचे काम करण्यासाठी, योग्य असे तिचे शिक्षण असावे.

नवरा वा मूल नसलेल्या फक्त काही --- अगदी थोड्या स्त्रिया या खऱ्या अर्थाने स्वतःचे भवितव्य घडवतात. त्यात

त्यांचा त्याग असतो व ते कदाचित त्यांना खूप मान देणारे ठरते. आणि इतर सर्वजणी त्यांच्या संथ पण व्यग्र आयुष्यात, नवऱ्याच्या व उमलणाऱ्या मुलांच्या मोठ्या भवितव्याची स्वप्ने बघत रहातात. पण अशा स्त्रियादेखील खूप कमी असतात. इतक्या कमी असतात की त्यामुळे सर्वसाधारण विधानाला बाधा येत नाही.

इथे मला वाटते मी केंब्रिज विद्यापीठ सोडून, बऱ्याचशा समस्यांचा उहापोह केलेला आहे. त्यामुळे मी आता माझ्या ऑक्सफर्डच्या सर्वसामान्य अभ्यासाकडे वळतो.

समग्र परिस्थिती पहाता, मी अशा निष्कर्षाप्रत येतो की ऑक्सफर्डमधील आयुष्यातच उच्च शिक्षणासाठी असे काहीतरी असले पाहिजे. ट्यूटरबरोबर सिगरेट ओढून, आठव्या हेन्रीच्या काळातील स्वयंपाकघरातील अन्नावर जगून, वेळींचा गुंता झालेल्या खोलीत झोपून, विद्यार्थ्याला अमेरिकेत सहज न मिळणारे काही मिळते. मी जितके यात लक्ष घालतो, तितकी माझी खात्री पटत जाते, की वेळींचा गुंता झालेल्या खोलीत झोपून, हे मिळत असावे. मी विद्यार्थी असतानाच्या माझ्या आयुष्यापेक्षा हे किती वेगळे आहे!

जेव्हा तीस वर्षांपूर्वी मी टोरांटो विद्यापीठात विद्यार्थी होतो, तेव्हा मी --- सुरवातीपासून शेवटपर्यंत --- मी सतरा वेगवेगळ्या विद्यार्थी निवासात राहिलो. माझ्या माहितीप्रमाणे अजून तरी ही निवासस्थाने, खुराडी म्हणून गणली जात नाहीत. अजूनही ती मॅक कौल, डारसे आणि सेंट पॅट्रिक रस्त्यांच्या जवळ आहेत. मी सांगतो, ते खरे वाटत नसेल, तर तुम्ही स्वतः जाऊन खात्री करा. त्यावेळी शेकडोजण एका उदास वाटणाऱ्या जागेतून दुसरीकडे जात असत. एका खोलीत दोघे तिघे किंवा कधीकधी एकटाही रहात असे. आम्ही तळघरात जेवत असू. आम्हाला नेहमीप्रमाणे गाईला मारून शिजवलेले गोमास मिळत असे व टेबलावर नेहमी सोडा बिस्कटे ठेवलेली असत. टोरांटोमधील सर्व वसतीगृहात ती असत. त्यानंतर मी ती कधीच खाल्ली नाहीत. ती कुत्र्यांच्या बिस्कटापेक्षा बरी असत, पण कुरकुरीत नसत. माझ्या बरोबरीच्या सगळ्या मुलांना ती आठवत असतील. टोरांटोमधील अनेक प्रथितयश जज्ज व व्यावसायिक त्यावर पोसले गेले आहेत. आम्ही जे आयुष्य घालवले, त्यात बऱ्याचजणांच्या संपर्कासाठी फारशी संधी नसे. कॉलेजमध्ये वाचनालय नसे किंवा विद्यार्थीखोलीही नसे. आम्ही कधीच

मासिके पाहिली नाहीत. व्यक्तिशः मला त्यांची नावेसुद्धा माहिती नसत. आम्ही कधीकधी विद्यापीठ रस्त्यावरील कर होवेल हॉटेलमध्ये जात असू. एकमेकांच्या कल्पनांची देवाणघेवाण करायचा तेवढाच मार्ग, आमच्याजवळ होता.

जेव्हा मी विद्यार्थ्यांच्या मोठमोठ्या हॉलसारख्या खोल्यांबद्दल व त्यांना मिळणाऱ्या विशाल आयुष्याबद्दल बोलतो, तेव्हा मी हे प्रत्यक्ष अनुभवले असल्याने, बोलतो. आम्हाला टोरांटोमध्ये ऑक्सफर्ड मधल्यासारखी वसतीगृहे व आयुष्य मिळाले असते, तर मला नाही वाटत, की मी कधी पदवीधर झालो असतो. तरीही मी तिथे राहिलो असतो. आमच्या खंडातील विद्यापीठे मला वाटते, विद्यापीठ ही काय चीज आहे एवढेच सांगत असत. बहुधा मुलांना विद्यापीठात एवढ्यासाठीच पाठवत असावेत की त्यांना विद्यापीठ म्हणजे काय असते, याची कल्पना यावी. तिथे त्यांनी व्याख्याने ऐकावीत व पुस्तकांमधील आशय ग्रहण करावा, यासाठीच ती बांधली गेली असावीत. विद्यार्थी म्हणजे आजारी दमलेला चेहरा असलेला, मध्यरात्री दिवे जाळणारा, एक अशक्त प्राणी असेच समजले गेले. जर तुम्हाला त्याच्यासाठी काही करायचे

असेल तर, त्याला पुस्तक द्या. जर तुम्हाला त्याच्यासाठी अजून काही जास्त करायचे असेल तर, टोपलीभरून पुस्तके द्या. यापेक्षाही जास्त काही तुम्हाला करायचे असेल तर, कॉलेजला उपकृत करण्यासाठी एखादी चुरस असलेले विद्यावेतन (स्कॉलरशिप) ठेवा. आणि मग दोन तीन अशक्त विद्यार्थ्यांना मरेमरेस्तोवर ते मिळवण्यासाठी कामाला लावा.

विद्यार्थ्यांसाठी खरी गोष्ट म्हणजे, त्याचे आयुष्य आणि त्याच्याभोवती असलेले वातावरण. एका दृष्टीने विद्यार्थी स्वतःचे डोके वापरून जे शिकतो, ते शिकतो. व्याख्याने ऐकून नव्हे. यासाठी त्याला सहाध्यायींबरोबर सतत जवळच्या संपर्काची गरज असते. ते बरोबर खातात, गप्पा मारतात व सिगरेटी ओढतात. अनुभवातून असे लक्षात आले आहे, की यामुळे त्यांची मने विशाल होतात. त्यांनी आरामशीरपणे व डोके वापरून बरोबर राहिले पाहिजे. त्यांनी वर ओकच्या झाडाच्या तुळ्या असलेल्या, डाग पडलेली काच असलेल्या खिडकीच्या मोठ्या जेवणघरात जेवले पाहिजे. ज्यांनी कॉलेजचे नाव मोठे केले अशा, इथे जेवून गेलेल्यांची पदके व त्यांनी मिळवलेल्या ढाली इथे भिंतीला

टांगलेल्या हव्यात. कॉलेजने विद्यार्थ्यांला एकत्र रहाण्याच्या व जेवण्याच्या मोठ्या जागेतून जे घायला पाहिजे, ते त्याला मिळत असेल, तर तो त्याचा हक्कच आहे जे विद्यापीठ विद्यार्थ्यांना ते देऊ शकत नाही ते त्यांना फसवते.

मी जर विद्यापीठाची पायाभरणी करत असतो --- तर मी मला शक्य आहे तेवढ्या, अगदी गंभीरपणे --- प्रथम सिगरेट ओढायची खोली बांधली असती. मग पैशांची सोय झाल्यावर वसतिगृहाचा मोठा हॉल बांधला असता. मग, किंवा त्याबरोबरच, वाचनालय. आणि त्यानंतर जर पैसे उरले असते, ते मग मी शिकवण्यासाठी एक प्राध्यापक व काही क्रमिक पुस्तके, यावर खर्च केले असते.

या लिखाणाचा बहुतेक भाग ऑक्सफर्डचे सतत केलेले स्तुतिगान वाटेल व अमेरिकन विद्यापीठांच्या बाजूने फार थोडे लिहिलेले आढळेल त्यामुळे मी आता मोठ्या आनंदाने ऑक्सफर्डमध्ये व साधारण इंग्लिश कॉलेजांमध्ये काय चुकीचे आहे, याकडे वळतो. अमेरिकन व आमची केनेडियन विद्यापीठे त्यांच्यापेक्षा कितीतरी आघाडीवर आहेत.

मुद्दा असा आहे की आठवा हेन्री आता मृत्यू पावलेला आहे. त्याने व मागील शतकांमधील दानशूर मंडळींनी विद्यापीठांसाठी कायकाय केले आहे, याचा त्यांना अभिमान असला, तरी आता ते त्याबद्दल सर्व काही विसरलेले आहेत. अमेरिकेतील व कॅनडातील एकेकट्या व्यक्तीने, सरकारने व राजाने, विद्यापीठे बांधण्यासाठी किती देणग्या दिल्या आहेत, त्याची इंग्लंडबरोबर तुलना होऊ शकत नाही. त्यांच्याकडे पूर्वी अशी पद्धत होती. पण विचारांमधील काही विचित्र गोंधळामुळे, इंग्लिश लोक सरदार वोल्से, आठव्या हेन्रीची व राणी मागारिटची उमद्या देणग्यांबद्दल, स्तुती करतात. पण त्यांना याची जाणीव होत नाही, की कार्नेजीज, रॉकफेलर्स आणि विल्यम मॅकडोनाल्ड हे हल्लीचे सरदार वोल्से आहेत. शिक्कंगो विद्यापीठ तेलावर उभे राहिले. मॅक गिल विद्यापीठ बहुतांशी तंबाखूवर उभारले गेले. काही संशय सोडता, उदाहरणार्थ, ब्रिस्टॉलसारख्या ठिकाणी, तसे अगदीच कमी आहे. पण तरी अमेरिकेतील व्यापार व उद्योगधंद्याचे जग इंग्लंडमधील उच्च शिक्षणाला, उदारतेने सलाम करते. त्यांच्या प्राचीन पूर्वजांनी काय केले, त्याला जुनी कुटुंबे अजून चिकटून आहेत. पण ती त्यांचे फारसे अनुकरण करत नाहीत.

शेवटी आढावा घेतांना, याचा नक्कीच विचार केला जातो. ऑक्सफर्डमधील जेवढ्या अनेक प्रकारच्या सुधारणा, अमेरिकन पद्धतींचे अनुकरण करून सुचवल्या जातात, त्यापैकी माझ्या मते सर्वात महत्वाची म्हणजे, काही लक्षाधीशांना पकडायचे. त्यांना लाखभर पौंडाच्या बरोबरीची मानाची पदवी द्यायची व त्यांना ते आठवा हेन्री असल्याची कल्पना करायला सांगायची. मी ऑक्सफर्डला अशी ताकीद देतो, की त्यांनी हे केले नाही, तर पुढील दोन शतके ते टिकणार नाही.

Buggam Grange

बग्गॅम शेतघर

बग्गॅम शेतघराकडे जाणाऱ्या लांबलचक, अंधारी रस्त्यावर माझी घोडागाडी शिरली, तेव्हा आधीच संध्याकाळ झालेली होती. मी त्या वास्तूत शिरतांना जंगलातून एका किंकाळीचा प्रतिध्वनी कानावर आला. अशा ठिकाणी, अशा वेळी, अशा किंकाळ्या ऐकू येणारच, म्हणून त्या क्षणी मी त्याकडे लक्ष दिले नाही. मी जात राहिलो. पण मी आत शिरायच्या वेळीच बरोबर ती किंकाळी ऐकू यावी, याचे मी

मनाशी आश्चर्य करत होतो. उदास होण्याचा माझा स्वभाव अजिबात नाही. पण तरीही आजूबाजूच्या परिसरातील कशाने तरी, मला थोडी भीती वाटू लागली. हे शेतघर इंग्लंडच्या अतिशय एकाकी भागात वसलेले आहे. नेहमी पूर येऊन पाणी साठणारी अशी ही दलदलीची जागा आहे. इथे संस्कृतीचा अगदी पुसट स्पर्श झालेला आहे. इथे साधारण दीड चौरस मैलाच्या परिसरातील दलदलीत, बेडूक, छोटे मासे आणि माशा हे प्राणी, कसेबसे तग धरून रहात आहेत. त्यांची भाषा न समजणारी, तुटक तुटक अशी आहे. मात्र तिथे सतत पडणाऱ्या पावसाचा आवाज, नको इतका मोठा आहे. जिथे जमीन थोडीशी उंच आहे, तिथे वृक्ष व परजीवी वेळींचे, वटवाघळांनी भरलेले दाट जंगल आहे. तिथे वटवाघळे मुक्त संचार करत असतात. जमिनीजवळील हवा दलदलीतून निघणाऱ्या वायूंमुळे प्रदूषित झालेली आहे. जंगलातील लाल, काळसर विषारी फळांच्या व विषारी वेळींच्या वासाने आसमंत भरलेला असतो.

दुपारी पाऊस पडत होता, मी त्या घराजवळ आल्यावर, अंधारी झाडांमधून उदास दुःखी पाण्याचे थेंब गळत होते.

घोडागाडीचे चौथे चाक तुटल्यामुळे काढून टाकले होते. त्यामुळे माझ्या वाहनाला तीन चाके होती व ते एका बाजूला कललेले होते. चिखलातून मार्गक्रमणा करत होते. खटान्यासारखे हळू चालत, त्या प्रसंगाच्या उदासीनतेत भर घालत होते. गाडीचा चालक खूपच गप्प होता. घोडे धुक्याने पुरते वेढून गेल्याने, जवळजवळ दिसतच नव्हते. इतका उदास प्रवास मी क्वचित केला असेल.

माजलेल्या झाडाझुडुपांनी भरलेली हिरवळ असलेले, अर्धवट अंधारातील जुनाट, पडके शेतघर दिसू लागले होते. उंचावरील खोलीच्या खिडकीच्या काचामधून, अंधुक उजेड दिसत होता. छपरावरील घुबडांच्या कळपाचे आर्त घूत्कार व खंदकातील बेडकांचे डराव डराव, याशिवाय सर्वत्र सामसूम होते. मी चालकाला खाणाखुणा करून पुढे जाण्यास सांगण्याचा व्यर्थ प्रयत्न करत होतो. मला त्याच्या चेहऱ्यावरील भीतीचे सावट समजत होते. केवळ जास्तीच्या सहा पेनी दिल्यामुळे, त्याला घोडागाडी घरापर्यंत घेऊन जाणे भाग होते. मी उतरल्याबरोबर त्याने गाडी वळवून पोबारा केला.

काहीतरी नको ते होण्याच्या काळजीने, त्या चालकाची उडालेली भंबेरी बघत, मी मनापासून हसू लागलो. (मला अंधारात मनापासून हसायची सवय आहे.) मी घराच्या दाराशी गेलो व घंटी वाजवली. मला इमारतीच्या आत तुटक पण लांबलेला आवाज ऐकू आला. मग परत शांतता पसरली. मी जीवाचे कान करून ऐकू लागलो.

पण काही ऐकू येईना. कदाचित एका माणसाचा दुःखाने हळू कणहल्यासारखा आवाज येत होता. माझा मित्र जेरेमी बगॅमने सांगितल्याप्रमाणे, ते शेतघर रिकामे नव्हते. मी जड दगडाने दारावर जोरजोरात आघात करू लागलो. या ठिकाणी मी वाचकांना (ते जास्त घाबरण्यापूर्वी) हे सांगितलेले बरे, की मी नोव्हेंबरमधील त्या अंधारी संध्याकाळी, बगॅम शेतघराच्या दारावर पोचून दारावर घडका देण्यासाठी कसा पोचलो.

एक वर्षापूर्वी, मी उमराव सर जेरेमी बगॅम याच्या कॅलिफोर्नियामधील कुरणातील घराच्या व्हरांड्यात, त्याच्याबरोबर बसलो होतो.

तो म्हणत होता, “तर मग तू सर्वश्रेष्ठ अशा नैसर्गिक शक्तीवर विश्वास ठेवत नाहीस?”

मी सिगरेट पेटवत उत्तरलो, “जराही नाही.” मला जेव्हा जोर देऊन बोलायचे असते, तेव्हा मी सहसा सिगरेट ओढतो.

सर जेरेमी बोलला, “ठीक आहे. काही झाले तरी, बगॅम शेतघर पछाडलेले आहे. तुला खात्री करून घ्यायची असेल, तर कधीही तिथे जा व एक रात्र काढ. मग तुझे तुला समजेल.”

मी बोललो, “माझ्या आवडत्या माणसा, “याहून जास्त आनंद मला कशातच मिळणार नाही. मी सहा आठवड्यांनी इंग्लंडला परत येईन व तुझ्या कल्पना धसास लावून पाहीन.” मी अविश्वासाने पुढे बोललो, “असा एखादा विशेष ऋतु किंवा दिवस आहे का, जेव्हा तिथे जास्त भीती असेल?”

सर जेरेमीने माझ्याकडे विचित्रपणे बघितले व म्हणाला, “का? तू तेथील काही गोष्ट ऐकली आहेस का?”

मी आनंदी आशावादाने म्हणालो, “तू आज रात्री सांगितल्याच्या आधी, मी या जागेबद्दल कधीच काही ऐकलेले नाही. माझ्या प्रिय माणसा, तुझी अशी काही

मिळकत इंग्लंडमध्ये आहे, याची मला सुतराम कल्पना नव्हती.”

सर जेरेमी बोलला, “गेले वीस वर्षे ते शेतघर बंद आहे. पण मी तिथे --- होरोड नावाचा माणूस ठेवलेला आहे. माझ्या वडिलांच्या काळात व त्यापूर्वी तो स्वयंपाकी होता. जर तुला जायचे असेल, तर मी त्याला लिहीन. तुला तुझे नशीब आजमावून बघायचे आहे, तर तू तेथे पंधरा नोव्हेंबरला जा.” मिसेस बॅगम. क्लॅरा व मुली व्हरांड्यात आल्या आणि ते सर्व काही माझ्या मनातून निघून गेले. मी परत लंडनला येईपर्यंत त्याचा विचारही केला नाही. नंतर काही विचित्र योगायोगाने, काही नको ते होणार आहे अशा अटकळीने किंवा तुम्ही त्याला काहीही म्हणा, पण मला अचानक पंधरा नोव्हेंबरला ते आठवले. सर जेरेमी याने होरोडला कळवले होते का, ते मला माहिती नव्हते. पण मी तिथे जायला निघालो आणि रात्री तिथे जाऊन थडकलो.

मी दारावर मारत असलेल्या धडकांचा, प्रतिध्वनी उमटू लागला. मला आतून पदरव आला आणि कड्या काढल्याचा आवाजही आला. दार उघडले. हातात मेणबत्ती घेतलेला एक

माणूस अवतीर्ण झाला. त्याचे विटलेले काळे कपडे --- एके काळचे स्वयंपाक्याचे कपडे --- पांढरे केस व बरेच जास्त वय, तो सर जेरोमी याने सांगितलेला, होरोड असल्याचे सांगत होते.

एकही शब्द न बोलता, त्याने मला आत घेतले व माझे बाहेरचे ओले कपडे काढायला मदत करू लागला. मग हाताने खुणा करून त्याने मला एका मोठ्या खोलीत, बहुधा जेवायच्या खोलीत, नेले.

माझा स्वभाव उदास होण्याचा नाही, हे मी मला वाटते पूर्वी बोललो होतो. आणि तरीही तेथील एकुलत्या एक मेणबत्तीच्या उजेडातील लाकडी विशालतेत, रिकाम्या घराच्या शांततेत आणि जास्त करून, त्या नोकराच्या मौनात, मला फार अस्वस्थपणाची भावना होऊ लागली. होरोड मागेपुढे करत असतांना, मला त्याच्या चेहऱ्याचे निरीक्षण करायची संधी मिळाली. इतके उदासीनतेचे भाव पसरवणारा चेहरा मी क्वचितच पाहिला असेल, रोगिष्ठ पिवळा चेहरा आणि पांढरे केस! (तो निदान सत्तरीचा तरी होता.) आणि त्याचे नजर न भिडवणारे, अपराधी झाक असलेले डोळे, तो

भीतीच्या छायेखाली वावरत असल्याचे सांगत होते. तो पावलांचा आवाज न करता चालत होता आणि वेळोवेळी खोलीच्या अंधारी कोपऱ्याकडे नजर टाकत होता.

मी मनापासून, जोरात म्हणालो, “सर जेरोमीने मला सांगितले, की तो तुला माझ्या येण्याबद्दल सांगेल.”

मी बोलताना त्याच्या चेहऱ्याकडे बघत होतो.

होरोडने उत्तरादाखल त्याचे बोट ओठांवर ठेवले. तेव्हा मला कळले, की तो मुका व बहिरा होता. मी निराश झालो नाही. (मला वाटते, मी हे सांगितले आहे.) पण या रिकाम्या घरातील माझा एकमेव सोबती असा आहे, हे जाणवून माझ्या हृदयातून एक थंड लहर दौडत गेली.

होरोडने माझ्यासमोर थंड मासाचा तुकडा, थंड बदक, चीज आणि सफरचंदाचे सरबत ठेवले. पण माझी भूक मेली होती. मी बदक खाल्ले. पण मासाचा तुकडा संपल्यावर, मला खरे तर चीज खायचे नसूनही मी खाल्ले. सरबत आंबट होते. मी ते अजून घेतले. पण त्यामुळे मला उगीचच मलूल वाटू लागले. मग मी ते अजून प्यायचे टाळले.

माझे जेवण झाल्यावर होरोडने मेणबत्ती उचलून, मला त्याच्या मागे येण्यासाठी खुणावले. आम्ही घराच्या रिकाम्या पॅसेजमधून जात राहिलो. बगॅम घराण्यातील लोकांची लटकवलेली चित्रे आमच्याकडे बघत होती. ती जणू चित्राच्या चौकटीतून माझ्यासारख्या आगांतुकाच्या अंगावर येत होती.

होरोडबरोबर मी वरच्या मजल्यावर गेलो. माझ्या लक्षात आले की तो मला, खालून उजेड दिसलेल्या पूर्वेकडील मनोऱ्याखालील खोलीत नेत होता. मी एका लागून झोपायची खोली असलेल्या उठाबसायच्या खोलीत जाऊन पोचलो. खोलीत खालील बाजूला शोभादायक लाकूड ठोकलेले होते व त्यावर उच्च मूल्य असलेल्या कलात्मक वस्तू मांडलेल्या होत्या. टेबलावर मेणबत्ती जळत होती. पण त्याच्या मिणमिणत्या प्रकाशात परिसर आणखीच सुना दिसत होता. होरोडने शेकोटीवर ओणवून, ती पेटवण्याचा प्रयत्न केला पण लाकडे दमट असल्याने ती मंदपणे पेटली.

होरोड गेला. तो जातानाच्या आवाजाचा प्रतिध्वनी मला ऐकू येत होता. तो कदाचित माझा तर्क असेल, पण त्याच्या

जाण्यातून मला एक रुदन केल्यासारखा आवाज लाकडी भिंतीमागून येत असल्यासारखे वाटले. नियमाप्रमाणे, माझा धीर सुटला नव्हता. (माझी खात्री आहे की हे आठवण्याइतके वाचक हुशार आहेत.) तरीही कपाटाचे दार उघडून आत बघायचा मला धीर होईना. मी मंद शेकोटीसमोरील मोठ्या खुर्चीत बसलो. तिथे थोडा वेळ बसल्यावर माझी नजर शेकोटीवरील कड्ड्याकडे गेली. तिथे मला लिहिलेले एक पत्र पडले होते. मी ते हस्ताक्षर, सर जेरेमी बर्गमचे असल्याचे ओळखले. मी ते उघडले. त्यात असे लिहिले होते:

माझ्या प्रिय डीगबाय, आपल्या भेटीत आपण बोललेले तुला आठवत असेल. त्यावेळी मला तुला, बर्गमच्या शेतघराचे गूढ सांगायला वेळ झाला नाही. तरीही मी असे गृहीत धरले, की तू तिथे जाशील व होरोड तुला मनोऱ्याच्या खोलीत ठेवेल. तेवढ्याच खोल्या रहाण्यायोग्य आहेत. त्यामुळे मी त्याला हे पत्र तुला तिथे मिळेल, असेच ठेवायला सांगितले. ती गोष्ट अशी आहे:

पन्नास वर्षांपूर्वी, पंधरा नोव्हेंबरच्या रात्री, माझ्या आजोबांचा तू बसला आहेस, त्या खोलीत त्यांच्या पुतण्याने,

सर डुगॅम बगॅमने खून केला. तुझ्याशेजारी असलेल्या, तू आता पत्र वाचत असलेल्या टेबलाशेजारी ते बसलेले असतांना, त्यांना मागून भोसकले गेले. ते दोघे टेबलावर पत्ते खेळत होते. जमिनीवरील पत्त्यांच्या पसाऱ्यात व सोन्याच्या नाण्यांमध्ये त्यांचे शव सापडले. सर डुगॅम बगॅम पेय प्यायल्याने बेहोश होऊन त्यांच्याशेजारी पडलेले होते व त्याच्या हातात हत्या केलेला सुरा होता. त्याची बोटे रक्ताने माखलेली होती. माझे आजोबा अलीकडील पिढीतील असून इस्टेटीचा काही भाग त्यांच्याकडे होता. तो त्यांच्या मृत्यूनंतर सर डुगॅमला मिळणार होता. सर डुगॅम बगॅमवर कोर्टात खटला चालवला जाऊन, त्याला फाशीची शिक्षा झाली. त्याच्या फाशीच्या उंच तख्तावर चढण्यापूर्वी, त्याला अधिकारी लोकांकडून तोंडाला फडके बांधायची परवानगी देण्यात आली. त्याच्या अंगावर तेव्हा असलेले सर्व कपडे तुझ्या उजवीकडील लहान कपाटात ठेवलेले आहेत. त्यावर तोंडाला बांधलेले फडके आहे. असे बोलले जाते, की प्रत्येक पंधरा नोव्हेंबरच्या मध्यरात्री, कपाटाचे दार उघडून सर डुगॅम बगॅम बाहेर येऊन खोलीत चालतो. त्यामुळे ते शेतघर राखायला नोकर मिळत नाहीत. आणि ती जागा --- होरोड सोडून ---

अनेक वर्षे रिकामी पडली आहे. खुनाच्या वेळी कुटुंबात काम करायला आलेला होरोड, बावीस वर्षांचा तरूण होता. त्याने खोलीत शिरून खून झालेला प्रथम पाहिला. फाशीच्या दिवशी त्याला, अपंगत्व येऊन त्याची वाचा गेली. तेव्हापासून आतापर्यंत, त्याने हे घर कधी सोडले नाही. तिथे तो एकटा रहातो. तुझ्या थकवणाऱ्या प्रवासानंतर तुला शुभरात्र म्हणतो.

तुझा विश्वासू,

जेरेमी बगॅम.

हे पत्र वाचल्यावर माझी मानसिक स्थिती कशी झाली असेल, ते मी वाचकांवर सोडतो.

माझा सर्वश्रेष्ठ अशा नैसर्गिक शक्तीवर फारसा विश्वास नाही, तरी मला हे कबूल केले पाहिजे, की मी आता ज्या वातावरणात बसलो होतो, त्यामुळे मला निदान अस्वस्थ वाटत होते. माझे वाचक कदाचित मला हसतील. पण मी त्यांना अशी खात्री देतो, की शेवटी मी उठून माझ्या पायांवर उभा राहिलो आणि मेणबत्ती माझ्या हातात घेऊन, झोपायच्या खोलीकडे निघालो. जसा मी मागे गेलो, तसे बंद कपाटातून कणहल्यासारखा आवाज येऊ लागला. मी अजून जोराने मागे

जाऊ लागलो. मी घाईघाईने मेणबत्ती विझवून टाकली व मला अंथरुणात लोटून दिले. माझे पांघरूण माझ्या डोक्यावर घेतले. पण माझे कान व डोळे बाहेर लागलेले होते.

मी असा प्रत्येक आवाज किती वेळ ऐकत होतो, कुणास ठाऊक! सर्वत्र सामसूम होते. थोड्या थोड्या वेळाने घुबडाचे ओरडणे माझ्या कानावर पडत होते. मध्येच खाली जमिनीवर, साखळी ओढल्याचा आवाज येत होता. एकापेक्षा जास्त वेळा मी बाहेरच्या खोलीतून कणहल्यासारखा आवाज ऐकला, याबद्दल मला खात्री होती. माझ्या लक्षात आले, की आता हळूहळू मध्यरात्र होण्याची वेळ जवळ येते आहे. मला अंधारात माझे घड्याळ दिसत नव्हते. पण वेळाचा अंदाज करून, मला ते समजले. मग माझे कान कसलाही आवाज ऐकायला उत्सुक बनले. बाहेरील पाणथळ जागेपासून दूर वाजणारी बगॅम गावातील चर्चमधील घंटा, नक्कीच बाराचे टोले देत होती.

शेवटच्या टोल्याबरोबर, पुढच्या खोलीतील कपाटाचे दार उघडले. हे मला कसे कळले, हे विचारायची काही गरज नाही. अर्थात मला ते दिसत नव्हते, पण ऐकू येत होते किंवा जाणवत

होते. माझ्या डोक्यावरील सर्व केस उभे राहिले. बाहेरच्या खोलीतील कुणाचे तरी आस्तित्व मला समजत होते. मी व्यक्ती म्हणणार नाही, जिवंत आत्मा, किंवा एक आस्तित्व! कुणालाही ते कळले असते. मला काही आवाज येत होता. हातांनी कुणी जमिनीवर चाचपडत होते. नाण्यांचा बारीक आवाजही येत होता.

माझे केस आता डोक्याला अगदी काटकोनात उभे राहिले. माझे वाचक मला दोष देवोत, पण तसे होते खरे. नंतर त्याच क्षणी, इमारतीत खाली आत्म्याला अती दुःख होत असल्यासारखा, लांबलचक व भेदून टाकणाऱ्या रडण्याचा आवाज येऊ लागला. माझे वाचक यावर कदाचित नाक मुरडतील, पण त्याच क्षणी, मी पळून जायचे ठरवले. नंतर काय झाले हे बघायला, मी जिवंत राहिन की नाही, याची मी इथे चर्चा करणार नाही. माझी एक कल्पना अशी होती, की बाहेर पडायचे व लवकर बाहेर पडायचे. मी होतो त्या खोलीची खिडकी जमिनीपासून, पंचवीस फुटांवर होती. मी तेथून उडी मारली. एका ढांगेत खालील हिरवळीवर झुडूपात पडलो. रस्त्याने मी लांब ढांगा टाकत पळत सुटलो.

दलदलीतून तीन मिनिटात, पाच मैल पळालो. असे मला घाबरट भावनामयतेने अचूकपणे वाटले, एवढे खरे. त्याला कदाचित जास्त वेळ लागला असेल. बर्गॅममधील शस्त्रांत्राचा साठा असलेला छोटा भाग लागेपर्यंत मी थांबलो नाही. मग तेथील दारावर टकटक करून तिथे रात्रीपुरता आसरा घेतला.

नोव्हेंबरमधील स्वच्छ सूर्यप्रकाशाच्या व थंडीने दव पडलेल्या दिवशी, म्हणजे दुसऱ्या दिवशी मी मोटारीने बर्गॅम शेतघरात, सहा स्थानिक पोलिसांना व एका डॉक्टरला घेऊन, परत गेलो. त्यामुळे खूपच फरक पडला. आमच्याबरोबर पिस्तुले, फावडी, गलोल, बंदुका व प्लॅचेट फळा घेऊन गेलो. आम्हाला जे काही सापडले, त्यामुळे त्या शेतघराचे गूढ कायमचे नाहीसे झाले. आम्हाला होरोड स्वयंपाकघरातील फरशीवर मरून पडलेला दिसला. डॉक्टर म्हणाले, की तो हृदयविकाराच्या धक्क्याने मेला आहे. धुळीतील त्याच्या बुटांच्या ठशांवरून हे स्पष्ट होते, की तो त्या रात्री मनोऱ्याखालील खोलीत आला होता. टेबलावर त्याने एक कागद ठेवला होता. त्यात पन्नास वर्षांपूर्वी त्याने केलेल्या, आजोबा जेरेमी बर्गॅम याच्या खुनाचा पूर्ण कबुलीजबाब

लिहिला होता. ज्या परिस्थितीत खून केला गेला, त्यामुळे त्याला खुनाचा आळ, पेयपानामुळे आधीच बेहोश झालेल्या सर डुगॅमवर घेणे सोपे गेले. प्लॅचेट फळ्यामुळे आम्हाला सर डुगॅमकडून याबद्दल दुजोरा मिळाला. त्याने वचन दिले, की यापुढे त्याचे नाव त्या वास्तूमध्ये घेतले जाऊ नये. जेणेकरून तो तेथून कायमचा निघून जाईल.

माझा मित्र, हल्लीचा सर जैरेमी, बगॅम शेतघराची डागडुजी करून त्यात राहू लागला. त्या घराभोवतीचा खंदक बुजवण्यात आला. सर्व घर विजेच्या दिव्यांनी उजळले गेले. जंगलातून त्या घरापर्यंत मोटारीसाठी सुंदर रस्ते बांधण्यात आले. वटवाघळांना ठार मारले व घुबडांना मारून पेंढा भरून ठेवले. त्याची मुलगी क्लॅरा माझी बायको झाली. मी हे लिहित असतांना ती माझ्या खांद्यावरून वाकून बघत आहे. तुम्हाला अजून काय हवे आहे?

How We Kept Mother's Day

As Related by a Member of the Family

आम्ही मातृदिन कसा साजरा केला

अलीकडे नव्याने सुरु झालेल्या काही कल्पनांपैकी, वर्षातून एकदा मातृदिन साजरा करायची कल्पना सर्वोत्तम आहे. अकरा मे ही तारीख अमेरिकेत इतकी लोकप्रिय होऊ

लागली आहे आणि माझी खात्री आहे, की लवकरच हे लोण इंग्लंडमध्येही पसरेल.

आमच्यासारख्या मोठ्या कुटुंबात, अशा कल्पना फार लवकर रुजतात. तेव्हा आम्ही मातृदिन दणक्यात साजरा करायचे ठरवले. आम्हाला ती कल्पना फारच पसंत पडली. आईने आपल्यासाठी वर्षानुवर्षे किती केले आहे, किती त्याग केला आहे आणि किती कष्ट घेतले आहेत, याची आम्हाला जाणीव झाली.

त्यामुळे आम्ही तो सर्व कुटुंबाचा, सुट्टीचा मोठा दिवस असल्याचे ठरवून टाकले. आईला आनंदी करण्यासाठी, शक्य ते सर्व काही करण्याचे ठरवले. वडिलांनी कार्यालयातून त्या दिवशी रजा घ्यायचे ठरवले. म्हणजे मग तो दिवस, छान साजरा करता आला असता. मी व माझी बहीण अँन हिने, त्यादिवशी महाविद्यालयात न जाण्याचे ठरवले. मेरी व माझ्या भावाने, शाळेत न जाण्याचे ठरवले.

आमचा असा बेत होता, की एखाद्या मोठ्या सणासारखा, ख्रिसमससारखा, तो दिवस साजरा करायचा. त्यासाठी आम्ही घर फुलांनी व काही सुविचारात्मक

ध्येयवाक्ये जागोजागी लटकवून सजवायचे ठरवले.
ख्रिसमसला नेहमी आईच घर सजवते. त्यामुळे आम्ही तिची
मदत घ्यायचे ठरवले.

माझ्या दोन्ही बहिणींनी ठरवले, की त्या दिवशी त्यांचे
कपडे उत्तम हवेत. त्यामुळे मग त्यांनी नवीन टोप्या आणल्या.
आईने त्यावर कलाकुसर केल्याने त्या छान दिसू लागल्या.
त्या दिवसासाठी वडिलांनी चार रेशमी टाय आणले. एक
त्यांच्यासाठी व बाकी आम्हा मुलांसाठी. आम्ही आईसाठी
टोपी आणणार होतो. पण असे लक्षात आले, की तिला तिची
जुनी टोपीच फार आवडते. दोघी मुली म्हणाल्या, की ती जुनी
टोपी तिला खूप शोभून दिसते. न्याहारीनंतर आम्ही एक मोटार
भाड्याने ठरवून, त्यामधून आईला सुंदर जागी फिरवून
आणायचे ठरवले होते, हे आम्ही आईला न सांगता, एकदम
तिला आश्चर्यचकित करणार होतो. अशी संधी आईला कधी
मिळत नाही. कारण आम्हाला एकच नोकर ठेवणे परवडते
आणि मग आईचा बराचसा वेळ घरकामातच जातो. गाडीतून
फिरून, तिची सकाळ मैलोनमैल सुंदर दृष्ये बघण्यात छान
गेली असती.

पण त्या दिवशी सकाळी, आम्ही आमचा बेत थोडासा बदलला. वडील म्हणाले, तिला नुसते फिरायला नेण्यापेक्षा आपण मासे पकडायला नेऊ. गाडी ठरवून पैसे भरलेले असल्याने, आम्ही गाडी डोंगरांमध्ये झऱ्याजवळ नेऊ शकलो असतो. वडील म्हणाले की कुठे जायचे आहे हे न ठरवता, नुसतेच फिरत बसलो, तर ते भरकटणे ठरेल. पण मासे पकडायचे असे ठरवले असेल, तर आपली मजा वाढेल. त्यामुळे एक विशिष्ट ठरलेली गोष्ट असेल, तर आईसाठी देखील ते जास्त चांगले ठरेल, असे आम्हाला वाटले. तसेही वडिलांनी आदल्यादिवशीच, एक नवीन गळ आणला होता. त्यामुळे मासेमारीसाठी जायची कल्पना आणखीनच उचलून धरली गेली. आईला हवे तर, ती तो गळ वापरू शकेल. खरे तर ते म्हणाले, की तो तिच्यासाठीच आहे. पण आई म्हणाली, की ती त्यांना मासे पकडताना नुसते बघेल. स्वतः मासे पकडणार नाही.

अशा तऱ्हेने आम्ही सहलीची पूर्ण तयारी केली. आम्ही आईला सँडविचेस व थोडेफार जेवण तयार करायला सांगितले. म्हणजे भूक लागली, तर ते खाता आले असते. तरी

आम्ही ख्रिसमस किंवा नवीन वर्षाच्या सणासारखे, दुपारी खऱ्या जेवणासाठी घरी आलोच असतो. आईने एका पिशवीत सर्व खाद्यपदार्थ मोटारीतून नेण्यासाठी बांधून घेतले.

पण गाडी प्रत्यक्ष दारात येऊन थांबली, तेव्हा असे दिसले, की खाद्यपदार्थ व मासेमारीचे साहित्य, गळ वगैरे इतकी जागा व्यापत होते, की आम्ही सगळे गाडीत मावत नव्हतो. वडील म्हणाले की ते घरी राहतील व बागकाम करतील. बागेत बरेच काम करायला हवे असल्याचे, ते म्हणाले. कचऱ्यासाठी एक खड्डा खणायचा होता. एक माणूस लावून ते काम करण्यापेक्षा, पैसेही वाचले असते. तीन वर्षात त्यांनी सुट्टी घेतली नव्हती. पण त्याचे एवढे काही नाही व ते घरी राहतील, तुम्ही सगळे जा व मजा करून या, असे ते बोलले. ते म्हणाले, त्यांचा दिवस कसाही जाईल. त्यांना स्वतःला सुट्टी मिळेल असे वाटले, हा मूर्खपणा झाला, असे ते बोलले.

पण आम्हाला सगळ्यांना असे वाटले, की त्यांना एकट्याला घरी ठेवले, तर त्यांना त्रास होईल. नोकराणीला जेवण बनविण्यासाठी मदत करण्यास, दोन मुली, मेरी आणि

अॅन, घरी राहिल्या असत्या, तर चांगले झाले असते. पण त्यांनी आजच्या दिवसासाठी नवीन टोप्या घेतल्या होत्या, त्याचे काय? त्या म्हणाल्या आईने तसे सांगितले, तर त्या आनंदाने घरी राहून काम करतील. मी आणि विलदेखील घरी राहू शकलो असतो, पण दुर्दैवाने आम्ही स्वयंपाक करण्यात मदत करू शकत नव्हतो.

शेवटी असे ठरले, की आई घरी थांबेल आणि छानपैकी आराम करेल व जेवण तयार करेल. तसेही तिला मासेमारीत काही रस नव्हता. शिवाय बाहेर जरा थंडी होती आणि घरात चांगले उबदार होते. आई बाहेर आल्यास तिला कदाचित सर्दी होईल, अशी धास्तीही वडिलांना वाटत होती.

ते म्हणाले, जर त्यांनी तिला बाहेर घुमवले, आणि तिला जोरदार सर्दी झाली, तर ते स्वतःला कधीही माफ करणार नाहीत. त्यापेक्षा घरी ती छानपैकी आराम करू शकेल. ते पुढे म्हणाले, की तिला शांतता व विश्रांती कशी मिळेल, हे बघणे आपले हे कर्तव्य आहे. शेवटी तिने आपल्याकरता खूप काही केले आहे. त्यामुळेच त्यांनी खरे तर हा मासेमारीचा बूट काढल्याचे, ते बोलले. त्यामुळे तिला

आराम मिळेल. वय होत चाललेल्या लोकांसाठी, विश्रांती किती महत्वाची असते, याची तरुण मंडळींना कल्पना नसते. मात्र त्यांच्या स्वतःच्या बाबतीत म्हणाल, तर ते दगदग करायला तयार होते. पण आईला ती दगदग होऊ नये, म्हणून काळजी घेत होते.

तेव्हा मग आईसाठी तीन आरोळ्या ठोकून आम्ही निघालो. आम्ही दिसेपर्यंत आई, व्हरांड्यातून आमच्याकडे बघत होती. दर काही मिनिटांनी वडील तिला हात करत होते. शेवटी त्यांचा हात मागील काचेवर आदळल्यावर ते थांबले. ते म्हणाले, की आता तिला आपण दिसत नसणार.

तुम्हाला कल्पना येणार नाही, इतका आमचा दिवस डोंगरदऱ्यांमध्ये छान चालला होता. वडिलांनी एक मोठा मासा पकडला. त्यांना खात्री वाटली, की आई जर मासे पकडत असती, तर तिला एवढे घबाड नक्कीच मिळाले नसते. विलने आणि मी देखील मासे पकडले. पण वडिलांइतके नाही. आम्ही जात असतांना, दोन्ही मुलींना त्यांच्या ओळखीचे खूप लोक भेटले. काही तरुण मित्रमंडळी झऱ्याच्या काठी त्यांना भेटली व त्यांनी खूप गप्पा मारल्या.

अशा तऱ्हेने आम्हा सर्वांचा वेळ फार मस्त गेला.

आम्हाला परत यायला उशीर झाला. संध्याकाळचे सात वाजले. आम्हाला उशीर होणार, याचा आईला अंदाज असल्याने, तिने आमच्यासाठी चविष्ट, गरम जेवण तयार ठेवले होते. वडील मासेमारीनंतर नेहमी इतके दमतात व मळलेले असतात, की त्यांच्यासाठी आईला त्यांना पहिल्या प्रथम टॉवेल साबण वगैरे द्यावे लागले. त्यात आणि मुलींना तयार करण्यात, तिचा बराच वेळ गेला.

शेवटी सर्व काही आटपून, आम्ही छान जेवणाचा आस्वाद घायला बसलो. ख्रिसमससारखा टर्की व इतर बेत होता. जेवताना आईला काही खाद्यपदार्थ व वस्तू आणण्यासाठी व ठेवण्यासाठी सारखे उठावे लागत होते. पण शेवटी वडीलांच्या ते लक्षात आले व ते म्हणाले, हे बरोबर नाही. त्यांनी स्वतः उठून शेजारील कपाटातून, आक्रोड काढले.

जेवण खूप वेळ चालले होते. खूप मजा आली. ते संपले तेव्हा, आम्हाला सगळ्यांना पसारा आवरायचा होता. भांडी घासायची होती. पण आईच म्हणाली, की ती हे सगळे करेल.

त्यामुळे आम्ही तिला ते करू दिले. आम्हाला काही करून तिच्या मनासारखे वागून, तिला खूष करायचे होते.

सर्व काही आटपायला खूप उशीर झाला. झोपायला जाण्यापूर्वी आम्ही आईला गोड पापा दिला. ती म्हणाली, आजचा दिवस तिच्या आयुष्यातील खूप छान दिवस होता. आणि मला वाटते तिच्या डोळ्यात अश्रू आले होते. त्यामुळे आम्ही केलेले सर्व काही आम्हाला भरून पावले.

My Financial Career

माझी आर्थिक कारकीर्द

मी जेव्हा बँकेत जातो, तेव्हा मी गडबडतो. कारकून मला गोंधळवून टाकतात, दार मला गोंधळवून टाकते, पैसे मला गोंधळवून टाकतात. प्रत्येक गोष्ट मला गोंधळवून टाकते.

मी बँकेत पाऊल टाकल्यापासून, तेथे काही व्यवहार करायचा प्रयत्न केल्यापासून, मी बेजबाबदार मूर्ख बनतो.

मला हे आधीच माहिती होते. पण माझा पगार महिना पन्नास डॉलरने वाढल्यामुळे, मला असे वाटले, की आता माझ्या पैशांसाठी बँक हीच फक्त योग्य जागा आहे.

त्यामुळे मी दबकत आत शिरलो आणि घाबरून कारकूनांकडे बघू लागलो. मला वाटले नवीन खाते उघडायचे असेल, तर व्यवस्थापकाला भेटले पाहिजे.

मी हिशेबनीस असे लिहिलेल्या उंच, थंड राक्षसाकडे गेलो. त्याला बघूनच मला घाम फुटला. मी अडखळत विचारले, “मी व्यवस्थापकाला भेटू शकतो का?” गंभीर आवाजात मी पुढे म्हटले, “एकट्याला.” मी असे का म्हटले, ते मला कळले नाही.

हिशेबनीस म्हणाला, “नक्कीच.” आणि त्याने व्यवस्थापकाला आणले. तो शांत व थंड माणूस होता. मी माझ्या खिशातील छपन्न डॉलर मुठीत चुरगळून ठेवले.

“तुम्ही व्यवस्थापक आहात का?” तोच तो असल्याचे माहिती असूनही मी विचारले.

तो म्हणाला, “हो.”

मी तुम्हाला भेटू शकतो का?” मी विचारले. “एकट्याला.” परत मला खरे तर “एकट्याला.” म्हणायचे नव्हते. पण त्याशिवाय त्याला ती गोष्ट महत्वाची वाटली नसती.

व्यवस्थापकाने चमकून माझ्याकडे पाहिले. त्याला वाटले, मला काही वाईट गुपित उघड करायचे आहे.

तो म्हणाला, “आत या. बसा.” तो मला एका खासगी खोलीत घेऊन गेला. त्याने दाराला किल्ली लावली.

तो बोलला, “आता आपण बाहेरच्या कोलाहलापासून दूर आहोत. बसा.”

आम्ही दोघे बसून एकमेकांकडे पाहू लागलो. माझ्या तोंडून शब्द फुटेना. तो बोलला, “मला वाटते तुम्ही पिंकरटनचा माणूस आहात.”

माझ्या गूढ वर्तनावरून त्याला असे वाटले, की मी गुप्तहेर आहे. तो काय विचार करतो आहे ते बघून, माझी मनस्थिती अजूनच वाईट झाली.

मी म्हणालो, “नाही मी पिकरटनकडून आलो नाही.” हे सांगणे असे असल्यासारखे वाटत होते, की मी तशाच कुठल्या तरी दुसऱ्या एजन्सीकडून आलो आहे.

मी पुढे चालू ठेवले, “खरे सांगायचे, तर मी गुप्तहेर वगैरे नाही. मी इथे माझे खाते उघडायला आलो आहे. मला माझे सर्व पैसे या बँकेत ठेवायचे आहेत.”

व्यवस्थापकाने निःश्वास सोडला. पण तरीही तो गंभीर दिसत होता. त्याने असा निष्कर्ष काढला, की मी कुणीतरी रईस आदमी आहे.

तो बोलला, “मला वाटते, मोठे खाते”

मी कुजबुजलो, “हो. तसे मोठेच. आता मला छपन्न डॉलर ठेवायचे आहेत. आणि नंतर दर महिन्याला पन्नास डॉलर.”

व्यवस्थापक उठला व त्याने दार उघडून, हिशेबनीसाला बोलावले.

तो मोठ्याने कडकपणे बोलला, “मिस्टर मॉन्टगोमेरी, या सभ्य गृहस्थांना नवीन खाते उघडायचे आहे. ते त्यात छपन्न डॉलर ठेवाणार आहेत. शुभ सकाळ.”

मी उठलो.

लॉकरच्या खोलीचे मोठे लोखंडी दार उघडे होते. मी सुरक्षितपणे आत शिरत म्हटले, “शुभ सकाळ” व्यवस्थापक थंडपणे म्हणाला, “बाहेर या.” आणि त्याने मला दुसरा रस्ता दाखवला.

मी हिशेबनीसाकडे चालत गेलो आणि मी काही जादू करत असल्यासारखी, माझी पैशांची पुरचुंडी घाईने वेडीवाकडी हालचाल करत, त्याच्यासमोर ठेवली.

माझा चेहरा भीतीने पडला होता.

मी म्हणालो, “हे ठेवा.” मी हे अशा आवाजात म्हटले, की आमच्यावर काही संकट आले आहे व या दुःखदायक घटनेतून आपण लवकर बाहेर पडू.

त्याने ते पैसे घेऊन दुसऱ्या कारकूनाला दिले.

त्याने मला एका चिटोऱ्यावर पैशांचा आकडा लिहून एका रजिस्टरमध्ये माझ्या नावापुढे सही करायला लावली. मी काय करतो आहे, ते मला काही कळत नव्हते. माझ्या डोळ्यासमोर बँक तरळू लागली.

मी खोल गेलेल्या थरथरणाऱ्या आवाजात विचारले, “ते भरले गेले का?”

हिशेबनीस म्हणाला, “हो.”

“मग मला चेकने पैसे काढायचे आहेत.”

माझी कल्पना होती, की रोजच्या खर्चासाठी सहा डॉलर काढायचे. मला कोणीतरी चेकचे पुस्तक दिले. चेक कसा लिहायचा, ते मला कोणीतरी सांगू लागले. बँकेतील लोकांचा असा समज झाला, की मी अपंग लक्षाधीश आहे. मी चेकवर काही खरडून, तो कारकूनाकडे दिला. त्याने तो पाहिला.

त्याने आश्चर्याने विचारले, “काय? तुम्ही सगळे पैसे परत काढता आहात?” तेव्हा माझ्या लक्षात आले की मी सहा डॉलर ऐवजी छपन्न डॉलर लिहिले होते. पण आता तर ते मी लिहून बसलो होतो. मला स्पष्टीकरण देणे फार कठीण वाटले. सर्व कारकून त्यांचे काम थांबवून, माझ्याकडे बघू लागले.

गोंधळून जाऊन, मी उडी मारली.

“हो. सगळे पैसे.”

“तुम्हाला बँकेत भरलेले सगळे पैसे काढायचे आहेत?”

“प्रत्येक पैसा.”

कारकूनाने नवल वाटून विचारले, “तुम्ही अजून काही पैसे बँकेत भरणार नाही का?”

“कधीच नाही.”

मी चेक लिहितांना माझा काही अपमान झाल्याने, मी माझे मन बदलले, असे त्यांना वाटले की काय, अशी मी आशा केली. मी पटकन रागावणारा मनुष्य असल्याचे दिसायचा, कसून प्रयत्न केला.

कारकूनाने माझे पैसे परत द्यायची तयारी चालवली.

त्याने विचारले, “तुम्ही ते कसे घेणार?”

“काय?”

“कशा नोटा देऊ?”

मला अर्थ समजून, मी काही विचार न करता म्हणालो, “पन्नासमध्ये“

त्याने मला पन्नास डॉलरची एक नोट दिली. आणि कोरडेपणे विचारले, “आणि सहा?”

मी म्हणालो, “सहामध्ये.”

त्याने मला ते दिले आणि मी घाईघाईने बाहेर पडलो. मी माझ्यामागे मोठे दार लोटले, तेव्हा आतून मला सातमजली हास्य ऐकू आले. तेव्हापासून मी बँकेत कधी पाऊल ठेवले नाही. मी माझ्या पॅटच्या खिशात वरचे पैसे ठेवतो व शिल्लक चांदीचे डॉलर एका मोज्यात ठेवतो.

The Hallucination of Mr. Butt

मिस्टर बटना होणारे भास

दुसऱ्याचे भले करण्यासाठी आयुष्य वेचणाऱ्या, मिस्टर बटचे हे भास आहेत. स्वतःला कितीही त्रास होवो, स्वतःचा कितीही वेळ जावो, लोकांना ते हवे असो किंवा नसो, तो त्यांना मदत करे.

त्याचा वेळ, त्याचा सहवास व त्याचा उपदेश हे लोकांच्या सेवेसाठी तयार असत. हे फक्त त्याची मागणी करणाऱ्यांसाठीच नव्हे, तर ती न करणाऱ्यांसाठीदेखील असे.

त्याचे मित्र, जे आयुष्याच्या त्रासाने वैतागलेले असत, त्यांच्या दारात मिस्टर बटचा उत्फुल्ल चेहरा उगवे. जेव्हा मिस्टर बट यांना समजे, की त्यांचा कुणी मित्र जागा बदलतो आहे, फर्निचर विकतो किंवा विकत घेतो आहे, नोकराणी शोधतो आहे, गाडीसाठी चालक शोधतो आहे, प्लंबर हवा आहे किंवा पियानो विकत घ्यायचा आहे, तेव्हा त्या क्षणी बट त्याच्या शेजारी हजर असत.

त्यामुळे मी एका रात्री चेहऱ्यावर चमक असलेल्या त्याला, रेनकोट आणि गमबूट घातलेल्या अवस्थेत क्लबच्या सामानघरात भेटलो, तेव्हा मला समजून चुकले, की तो काही दयेचे कृत्य करायला आलेला असणार.

मी म्हणालो, “वरती ये व बिलियर्ड्स खेळ.” त्याच्या एकंदर रागरंगावरून मला वाटले, की असे सांगणे बऱ्यापैकी सुरक्षित आहे.

मिस्टर बट म्हाले, “अरे प्रिय माणसा, “माझी तशी खूप इच्छा आहे. मी आल्याने तू खूप खूष होशील. पण मी बाहेर जातो आहे.”

त्याची तशी इच्छा दिसल्याने, मी त्याला विचारले, “तू कुठे चालला आहेस?”

मी एव्हरलीग जोन्सकडे त्याला भेटायला चाललो आहे. तुला ते माहिती आहेत का? नाही? नुकतेच शहरात आले आहेत. सेल्ड्म रस्त्यावरील त्यांच्या नवीन घरात, ते रहायला येत आहेत.

मी म्हणालो, “पण ते लांब उपनगरात आहे. मोटारीच्या रस्त्यापासून, एखादा मैल आत आहे, नाही का?”

मिस्टर बट उत्तरले, “हो तसे आहे खरे.”

“आता दहा वाजायला आले आहेत आणि पाऊस पडणार आहे --- “

मिस्टर बट त्यांचे गमबूट सावरत, आनंदाने बोलले, “छे छे, मी पावसाची कधीच पर्वा करत नाही --- तो तर चांगला असतो. त्यांच्या घरी मी कधी गेलोलो नाही. पण मी ते सहज शोधून काढू शकेन. रात्री घर शोधायची माझी एक वेगळी

पद्धत आहे. मला त्याचे घर मिळेपर्यंत, कुठलेही शेजाऱ्याचे दार ठोठावायचे.”

मी चालू ठेवले, “पण तिथे जायला आता उशीर झाला आहे, नाही का?”

मिस्टर बट मला दिलासा देऊन म्हणाले, “माझ्या प्रिय माणसा, मला त्याचे काही वाटत नाही. हे काही आठवड्यांपूर्वी लग्न झालेले, तरुण जोडपे आहे. सर्व पसारा पडला आहे. ते दोघे सोडून मदतीला कोणीच नाही.” --- बोलतांना, त्याच्या रेनकोटात तो मागेपुढे झुलत होता आणि दयाळूपणे भारावून जाऊन, पुढे बोलला, “बरे झाले. आता जेवायच्या वेळी तरी निदान, मी ते इथे येत असल्याचे ऐकले. नाहीतर मी यापूर्वीच तिथे गेलो असतो.”

एवढे बोलून, मिस्टर बट पावसात घाईने निघाले. रस्त्यावरील दिव्याच्या उजेडात, त्यांचा चेहरा सद्भावनेने झळकत होता.

दुसऱ्या दिवशी दुपारी जेवणाच्या वेळी मी त्याला क्लबमध्ये पाहिले.

मी विचारले, “कसे काय? तुला काल जोन्सचे घर सापडले का?”

मिस्टर बट म्हणाले, “हो. देवाच्या दयेने, सापडले. मी गेल्यामुळे, मला आनंद झाला --- मला ते घर शोधायला खूप त्रास झाला .(पण त्याचे मला काही वाटत नाही. मला ते अपेक्षित होते.) --- मला ते सापडण्यासाठी, निदान वीस घरांचे दार वाजवावे लागले. तिथे फार काळोख आणि खूप ओले होते --- रस्त्यावर दिवे नव्हते --- तरी मी मला कोणीतरी उजेड दाखवेपर्यंत सरळ दारांवर थापा देत गेलो. प्रत्येक ठिकाणी मी तेच वाक्य बोललो, “तुम्हाला एव्हरलीग जोन्सचे घर माहिती आहे का” ते नाही म्हणत असत. मग मी त्यांना माझ्याबरोबर रस्ता दाखवायला खालपर्यंत न येता झोपायला जा, असे सांगत असे.”

पण शेवटी मी बरोबर जागी पोचलो. मला पूर्ण घर अंधारमय दिसले. जोन्सने वरच्या खिडकीतून त्याचे डोके बाहेर काढले. मी ओरडलो, “हॅलो, मी बट आहे.” तो म्हणाला, “मी दिलगीर आहे. आम्ही आधीच झोपायला गेलो आहोत.” मी परत म्हणालो, “माझ्या प्रिय मुला, माफी मागू

नकोस. मला खाली किल्ली फेक. तू कपडे करून येईपर्यंत मी खाली थांबतो. त्याचे मला काही वाटणार नाही.”

मिस्टर बट पुढे बोलत राहिले, “थोडा विचार करा. रात्री साडेदहाला ते बिचारे दोन जीव झोपायला चालले होते. फक्त मरगळून जाऊन! पण देवाच्या दयेने, मला मी तिथे गेल्याचा आनंद झाला.” मी मनाशी म्हटले. “आपण त्यांना थोडे उत्तेजन देऊन इथल्या गोष्टीत थोडा उतसाह भरू.”

ते खाली आले आणि आम्ही तिथे पडलेल्या सामानाच्या खोक्यांवर बसून, गप्पा मारल्या. मिसेस जोन्सला माझ्यासाठी कॉफी करायची होती. मी म्हणालो, “माझ्या आवडत्या मुली, (ते दोघे लहान असतांना मी त्यांना ओळखत होतो.) मला अजिबात नको. नाहीतर मी करतो. त्यांनी विरोध केला. मी आग्रह धरला. मी वर गेलो --- स्वयंपाकघर पसरलेले होते

--- कॉफी शोधण्यासाठी निदान वीस डबे उघडावे लागले --- पण शेवटी मी ती केलीच. मग मी म्हणालो, “आता ही प्या. ते म्हणाले, की त्यांनी एक तासापूर्वीच घेतली आहे. मी म्हणालो, “ते काही असू दे. ती प्या. आम्ही मध्यरात्रीपर्यंत गप्पा मारल्या. पहिल्यांदा ते मरगळलेले होते. आणि मलाच

बोलावे लागत होते. पण मी ते केले. तुला माहिती आहे. प्रयत्न केल्यावर, मी बोलू शकतो. मध्यरात्री ते थोडे बोलके झाले. जोन्सने त्याच्या घड्याळाकडे पाहून चटपटीतपणे म्हटले, “अरे देवा, मध्यरात्र उलटून गेली.” मला वाटते, ज्या तऱ्हेने वेळ चालला होता, त्यावर तो खूष होता. त्यानंतर आम्ही जास्त सहजतेने गप्पा मारल्या. थोड्या थोड्या वेळाने जोन्स म्हणायचा, “बापरे, साडेबारा वाजले.” किंवा, “एक वाजला.” आणि असेच.

अर्थात फार ताणले जाणार नाही, याची काळजी मी घेतली. पण निरोप घेतांना मी त्यांना म्हटले, की सर्व सामान मार्गी लावण्यासाठी, मी उद्या पुन्हा येणार आहे. ते नको नको म्हणत होते. पण मी आग्रह धरला.

त्याच दिवशी मिस्टर बट पुन्हा तिथे गेले व त्यांचे फर्निचर नीट लावून दिले.

नंतर त्याने मला सांगितले, “मी दुपारभर काम केले. माझा कोट काढून मी त्या कामावर तुटून पडलो. त्यांनी सकाळीच तसबिरी घरात लावल्या होत्या. मी म्हणालो, “त्या खाली काढा.” मी ती प्रत्येक तसबीर खाली काढली ---

एकही धड लावलेली नव्हती. मग मी त्या माझ्या मताप्रमाणे नीट लावल्या.

काही दिवसांनी मिस्टर बटनी मला भेटून, पुढचा अहवाल दिला. तो म्हणाला, “हो. सगळे फर्निचर बांधलेले होते. ते खोलले. पण मला ते आवडले नाही. मला असे अर्धवट वाटत होते, की जोन्सला ते विकायला सांगावे. आणि त्या बदल्यात दुसरे आणावे. पण माझी तशी खात्री झाल्याशिवाय, मी काही बोललो नाही.

त्यानंतर मिस्टर बट बरेच कामात असणार. मी त्याला क्लबमध्ये पाहिले नाही.

एक दिवस तो दिसल्यावर मी विचारले, “एव्हरलीग जोन्स काय म्हणत आहेत? नवीन घरात त्यांचे बस्तान बसले का?”

मिस्टर बटने मान हलवली. तो बोलला, “असे नाही चालणार. मी पहिल्यापासून याला घाबरत होतो. मी जोन्सला शहराजवळ हलवतो आहे. मी सकाळभर सदनिका शोधतो आहे. जेव्हा मला योग्य अशी सदनिका सापडेल, तेव्हा मी

त्याला हलवणार आहे. मला स्वतंत्र घरापेक्षा सदनिका बरी वाटते.”

त्यामुळे काही काळात, एव्हरलीग जोन्सचे बिन्हाड हलवले गेले. त्यानंतर मिस्टर बट पियानो निवडण्यात, भिंतीला लावायच्या कागदाबद्दल सल्ला देण्यात व फर्निचरच्या कामात व्यग्र होते.

आता ते नवीन घरात चांगले राहू लागले असतांना, एक नवीनच त्रास सुरु झाला.

एक दिवस काळजीयुक्त चेहऱ्याने मिस्टर बट म्हणाले, “तुम्ही एव्हरलीग जोन्सबद्दल ऐकले का?”

मी बोललो, “नाही.”

“तो आजारी आहे --- एक प्रकारचा ताप --- बिचारा --- तीन दिवस झाले, तो आजारी आहे. ते मला काही बोलले नाहीत किंवा मला निरोपही पाठवला नाही --- त्यांची मर्जी -- - त्यांना एकटयानाच लढायचे आहे. पण मी ताबडतोब तिथे जाणार आहे.”

जोन्सच्या आजारपणाचा प्रत्येक दिवसाचा अहवाल मला मिळे.

तो म्हणाला, “मी रोज त्याच्याबरोबर बसतो. बिचारा --- काल थोडा वेळ त्याचे जरा जास्तच होते --- मन भरकटत होते --- तो अस्वस्थ होता --- मला बाजूच्या खोलीतून ऐकू येत होते --- असे वाटत होते, की त्याच्यामागे कुणी लागले आहे --- ‘तो मूर्ख कामातून गेला आहे का?’ मी त्याला असे बोलतांना ऐकले.

“मी जाऊन त्याचे सांत्वन केले. ‘माझ्या प्रिय मुला, मिस्टर बट सोडून कुणीही इथे नाही.’ तो वळला आणि कणहला. मिसेस जोन्सने मला विनवणी केली, की त्याला एकट्याला राहू दे.” ती म्हणाली, “तुम्ही थकलेले दिसता. बाहेर मोकळ्यावर जा.” मी बोललो, “मिसेस जोन्स, माझे काय मोठेसे?”

शेवटी, मिस्टर बट यानी चिकाटीने केलेल्या शुश्रुषेने एव्हरलीग जोन्स बरा झाला.

काही आठवड्यांनी मिस्टर बट म्हणाले, “आता जोन्स पूर्ण बरा झाला. पण त्याचा आजार चिवटपणे झुंजायला लावणारा होता. ते आजारपणाचे खटले सुरु झाल्यापासून, मला माझी अशी, एखादीही संध्याकाळ मिळाली नाही. पण

तो बरा झाल्याने, मला इतर कशाहीपेक्षा माझे सर्व कष्ट भरून पावले आहेत. --- त्या दोन लोकांनी अविश्वसनीय रीत्या माझे ऋण मान्य केले आहे --- तुम्ही ते बघायला पाहिजे. काय?"

तुम्हाला माहिती आहे का, की माझा खूप शक्तिपात झाल्याने, मी विश्रांती घ्यावी व लांब कुठे तरी दक्षिणेकडे सहलीला जावे, असे ती छोटीशी स्त्री सुचवते आहे. मी तिला हसून म्हटले, "मिसेस जोन्स, ती अशी जागा आहे, की मी तिथे मुळीच जाणार नाही. मला गरम हवा अजिबात सहन होत नाही." ती नेटाने म्हणाली, "मग उत्तरेला जा. कॅनडाला जा, किंवा अजून पुढे, लॅब्रॅडोरला जा" --- आणि एका मिनिटात ती दयाळू बाई, लगेच नकाशा घेऊन मी उत्तरेला कुठपर्यंत रेल्वेने प्रवास करू शकतो, ते बघू लागली. मग ती बोलली,

"तुम्ही बर्फावर घसरायला जा." तिने शोधून काढले, की उन्गावापासून दर वसंत ऋतुमध्ये बोटी सुटतात व परत येतात. त्याने तुम्ही जा, असे ती म्हणाली.

मी म्हणालो, "हे फारच समाधानकारक आहे."

मिस्टर बट नम्रतेने म्हणाले, “हो. हो. मी जे करतो, ते अगदी योग्य असते. ते मला भरभरून परत देते. मित्र हे ज्याचे सर्वस्व आहे, असा जगात मी एकटाच आहे. मी हे सांगू शकत नाही, की हे कसे अगदी माझ्या हृदयाला जाऊन भिडते. क्लबमधील, शहरातील, सर्व मित्र मला भेटून आनंदित होतात. माझ्या अती दयाळूपणाबद्दल, ते नेहमी तक्रार करत असतात. माझा उपदेश ऐकल्याशिवाय आणि मी काय म्हणतो आहे, हे समजून घेतल्याशिवाय, त्यांचे समाधान होत नाही.”

तो पुढे म्हणाला, “उदाहरणार्थ, जोन्सकडे बघ. तुला माहिती आहे का, खरे तर --- हॉलच्या हमालाने मला याची खात्री दिली आहे --- एव्हरलीग जोन्स कधीही क्लबमध्ये आला, की पहिल्यांदा विचारतो की मिस्टर बट इथे आहेत का. याचा विचार करून मला बरे वाटते. मिस्टर बट थांबले. कोणी म्हणेल, की त्यांच्या डोळ्यात अश्रू आले. पण एप्रिलच्या पावसातून, सूर्य चमकावा, तसा त्यांच्या दयाळू चष्म्याच्या काचेतून एक किरण चकाकला.

तो तिथून निघून सामानघरात गेला.

तो हॉलमधून गेल्यावर, एक शांत, बारीक, नवखा माणूस पडलेल्या चेहऱ्याने दबकत आत आला. तो काळजीने हमालाच्या कानात बोलला, “मिस्टर बट क्लबमध्ये आहेत का?”

“हो सर, ते आताचा सामानघरात गेले. सर, मी त्यांना --- “

पण तो माणूस वळून, पुढील दाराकडे गेला आणि नाहीसा झाला.

मी विचारले, “तो कोण होता?”

हॉलचा हमाल बोलला, “तो नवीन सभासद, मिस्टर एव्हरलीग जोन्स होता.”

Softening the Stories for the Children

But Don't Do It: They Prefer Them Rough

मुलांसाठी गोष्टी थोड्या मवाळ करणे

पण असे करू नका: त्यांना त्या आहेत तशाच आवडतात

मी एका आठ वर्षांच्या, सताड उघड्या डोळ्यांच्या, पुस्तकात बुडालेल्या मुलीला विचारले, “तू कुठली गोष्ट वाचते आहेस?”

ती उत्तरली, “छोटा लाल घोडेस्वार.”

मी विचारले, “जेथे आजीला खाल्ले जाते, तेथपर्यंत तू आलीस का?” ती नवल वाटून बचाव करत म्हणाली, “आजीला खाल्ले जात नाही.”

“हो --- लांडगा तिच्या झोपडीशी येऊन दार वाजवतो. तिला वाटते, छोटा लाल घोडेस्वार आला आहे. म्हणून ती दार उघडते आणि लांडगा तिला खातो.”

ती मानेने नकार देते.

ती म्हणते, “या पुस्तकात असे नाहीच आहे.”

तेव्हा तिच्यासमोरच, मी त्या पानावरील गोष्ट वाचली.

“मग झोपडीचे दार ढकलून, लांडगा आत घुसला पण आजी बाहेर गेलेली असल्याने तिथे नव्हती.”

तेच तर! आजी पूर्णपणे आधुनिक असल्याने, बहुधा बाहेर गोल्फच्या मैदानावर होती. किंवा तिच्यासारख्या इतर आज्यांबरोबर ब्रिज खेळत होती.

काही झाले तरी ती तिथे नव्हती. त्यामुळे ती लांडगाच्या तावडीतून वाचली. दुसऱ्या शब्दात, इतर सर्व वाईट काळातील जुन्या गोष्टींप्रमाणे, छोटा लाल घोडेस्वार ही गोष्ट

मानवी उत्क्रांतीच्या शतकांची चुणूक देते. मुलांना वाचण्यासाठी, ती फार भयंकर असल्याचे समजले गेले. लांडग्याकडून खाल्ले जाण्याचे --- किंवा, नाही, माल्पेक्यू उपसागरातील शिंपल्यांप्रमाणे संबंधच्या संबंध गिळले जाण्याचे आजीचे भयंकर नशीब, हे मुलांना ऐकण्यासाठी फारच भयंकर असल्याने, ती गोष्ट व इतर शंभर गोष्टी व चित्रे नियंत्रित व पुनर्संपादित करावी लागली आणि त्यामुळे ती खराब केली गेली.

हे सर्व साहित्य म्हणून व मुलांसाठी म्हणून चुकीच्या पायावर उभे आहे. त्यांच्यासाठी गोष्टी थोड्या मवाळ करायची गरज नाही. त्यांना त्या ओबडधोबड, क्रूर आहेत, तशाच आवडतात.

मी त्या लहान मुलीला म्हणालो, “खऱ्या गोष्टीत, आजी घरातच असते आणि लांडगा घरात शिरून तिला गिळून टाकतो.”

ती ओरडली, “हे जास्त चांगले आहे.”

“आणि नंतर जेव्हा शिकारी येतात, तेव्हा ते लांडग्याला ठार मारतात आणि त्याचे पोट उघडल्यावर आजी उडी मारून बाहेर येते आणि अशा तऱ्हेने बचावते.”

ती मुलगी ओरडली, “ओहो, हे किती छान आहे.”

दुसऱ्या शब्दात, अशा गोष्टींमध्ये जी भीती मोठ्या माणसांना दिसते, ती फक्त त्यांनाच दिसते. मुलांना त्याचे काही वाटत नाही. ते ती गोष्ट विसरून जातात किंवा दुर्लक्ष करतात. खरे तर रानटी पशुपासून, क्षीणपणे स्वतःचा बचाव करण्याची आजीची दूरदृष्टी किंवा खोलीतल्या खोलीत, उड्या मारून त्याच्यापासून पळणे, आणि आजोबांच्या घड्याळावर चढून बसणे --- हे तसे बघितले तर, एक तर भयानक आहे, विचित्र आहे, दयनीय आहे किंवा विनोदी आहे. पण मुलांसाठी ती फक्त एक गोष्ट आहे --- आणि चांगली आहे --- एवढेच.

आणि सगळ्या जुन्या गोष्टी सारख्याच! ‘जॅक आणि मोठा राक्षस’ ही गोष्ट घ्या. यात जमिनीखालील गुहांमध्ये बंद केलेल्या लोकांचे, खुनांचे, अचानक मरण्याचे, रक्तपाताचे, भयानकतेचे व शोक करून, दुःखाने ओरडण्याचे काय एकत्रीकरण आहे! भल्या दांडग्या राक्षसाला फसवून जॅक खूप

खीर प्यायला लावतो व नंतर मोठ्या तलवारीने, त्याचे पोट फाडतो. काय राडा आहे!

पण यामुळे जॅक किंवा त्याचे आयोटासारखे छोटे वाचक अस्वस्थ होत नाहीत. खरे तर, लगेच जॅक परत त्याच्या छोट्या वाचकांबरोबर, उत्साहाने राक्षसाचा माग काढत जातो. त्या तीन डोकी असलेल्या राक्षसाची तिन्ही डोकी फोडून अजून वाईट राडा करतो.

पऱ्यांच्या आणि राक्षसांच्या गोष्टींमधून मुले यथावकाश बाहेर पडतात.

--- मला दिसते, त्याप्रमाणे अजिबात जखमी न होता --- थोड्या वरच्या दर्जाच्या, रक्त, चाचे लोक, लढाया आणि घातपाताच्या गोष्टींमध्ये रमू लागतात. परत इथे त्यांच्या थोड्या वाढलेल्या मनाला जी वस्तुस्थिती आपल्याला दिसते, ती भयानक आणि भीतीने दचकण्याचीच आहे. पण मुलामुलींसाठी नाही. ते त्याच्यात फक्त सुखावह धाडस आणि उज्वल वैविध्य बघतात.

उदाहरणार्थ हे पहा, जॅक-डेअर-डेव्हील (राक्षसासारखा जिगरबाज जॅक) किंवा नेड-फिअर-नथिंग (कशालाही न

घाबरणारा नेड) यांचे गोष्टीत पुन्हा पुन्हा येणारे दृष्य आठवा. किंवा पुस्तकातील गोष्टींमधील वयाच्या चौदाव्या वर्षी समुद्रावर जाणारी व बाविसाव्या वर्षी मुख्य ऑफिसर म्हणून निवृत्त होणारी, कुणीही साहसी मुले आठवा.

“दोन्ही जहाजांवरील आग आता कमी होऊ लागली होती. डेकवरून जाणाऱ्या आगीच्या लोळाने चारजण मारले गेले. डेकवरील बसायच्या भागावरून नेडकडे वळत जॅक बोलला, “हाः! हाः! ‘हे अधिकाधिक चैतन्यमय होत चालले आहे. ते खात्रीने झाले. खरे तर कुणी बंदुकीतून साहित्यिक आणि शरीररचनाविषयक अर्थ लावायचे नेम मारायचे थांबवले असेल, तर ते आधीच चैतन्यमय असेल --- पंचवीस पौंडाचे लाल गरम लोखंड --- चार माणसांचे आतील अवयव कापत गेले होते. पण वाचणाऱ्या मुलाला ते तसे कधीच वाटत नाही. ते काय म्हणतात, तर आपले चारजण मारले गेले. फक्त एवढेच --- मारले गेले. तर अशा तऱ्हेने वाचक मुलगा ते घेतो. आणि मग चाचे लोक डेकवर उड्या घेतात, जॅक स्वतःच त्यातील चौघांना मारून टाकतो आणि नेड तिघांना

मारून टाकतो --- ते एवढेच करतात --- “मारून टाकतात.”
तसे म्हणायचे तर ते त्यांना फक्त कमी करतात.

गवताळ प्रदेश, डोंगरवाटा, पिसेवाले रेड इंडियन आणि चामड्याच्या पोशाखातील बालवीर यांच्या काळात लिहिलेली, “half-dime novel,” ‘अर्ध (दहा सेंटचे) नाणे कादंबरी’ या जुन्या पुस्तकाची व्याप्ती आणि पद्धत वरच्यासारखीच आहे. संशयित नसलेल्या कुण्या नवागतांची टाळू, आता डेनव्हरच्या मुख्य रस्त्यांवर म्हटले जाऊ शकेल, अशा ठिकाणी कापली जाते व कातडी सोलली जाते.

या गोष्टी घाईने उघडल्या जातात आणि सर्व वेळ वेगाने झुलत रहातात. खरे तर या गोष्टी बंदुकीने बेशुद्ध करण्यापासून सुरु होतात. गवताळ प्रदेशातील पिसेवाल्या तीन रेड इंडियन लोकांकडून, ठो! ठो! ठो! असे बार उडवले जातात.

असे दिसते की ‘धूळ उडवणे’, हे रेड इंडियन लोकांचे वेळ घालवायचे आवडते साधन असते.

वयाने मोठ्या माणसांची मने गंभीरपणे पाहिली, तर या सगळ्या भयानक गोष्टी आहेत --- मध्यरात्रीचे हल्ले ---

सुन्याने गुपचूप केलेले खून, अंधारी कपारींमध्ये अचानक केलेले खून, दुष्ट शत्रू आणि दुष्टपणे केलेला छळ!

पण तरूण मनाला ते इतके भीषण वाटत नाही. ते आनंदाने असले सर्व काही वाचतात, कथानायकाच्या अपार धैर्यात सहभागी होतात. डिक-डेंजर-डॉन्टलेस (धोक्याला न भिणारा डिक) (जेव्हा रेड इंडियन त्यांना झाडाला बांधून, पेटवून देण्यासाठी त्यांच्याभोवती, गवताचे भारे व डहाळ्या बांधत असतात,) तेव्हा डिक नेडच्या कानात कुजबुजतो. “मला हे बोललेच पाहिजे. अरे म्हाताऱ्या, आता चुकीच्या गोष्टी होऊ लागल्या आहेत. आपण यातून सुटकेचा काही मार्ग शोधला नाही, तर आपण (lost) संपलोच आहोत.”

इथे कृपया हे लक्षात घ्या, की (lost) चा खरा अर्थ ‘हरवलो’पेक्षा जास्त वाईट आहे. त्यांना शिजवले जाणार आहे. पण या प्रकारच्या साहित्यात, (lost) अनेक गोष्टी दाखवण्यासाठी वापरले आहे. आणि अर्थात डिकला यातून बाहेर पडायचा मार्ग शोधण्याऐवजी असे वाटते की त्याचे हात हलवून, त्याचे बंधन त्याला सोडवता येईल, नेडलाही सोडवून, झाडावरून उडी मारून, दोघांनाही घोड्यावर मांड

टाकता येईल. आणि मग हजार फूट खोल दरीच्या कडेवरून उडी मारून, ते त्यांना 'तुलनात्मक दृष्ट्या सुरक्षित' वाटणाऱ्या ठिकाणी पोचतील. त्यानंतर भयानक दृष्ट्यांची पर्वा न करता, गोष्ट थंडपणे पुढे जात, जवळजवळ शेवटाकडे येते.

पण आधुनिक पालकांना व शिक्षकांना धक्का बसतो. मुलांना सांगायच्या गोष्टी थोड्या मवाळ करायला हव्यात, असे त्यांना वाटते. त्यात भीती, रक्तपात आणि रक्तरंजित मरण नको. मुले राक्षसांपासून व नरभक्षक असुरांपासून लांब हवीत. त्यापेक्षा प्राण्यांच्या राज्यातील गोष्टी बऱ्या! त्यात ची ची करणाऱ्या उंदराबरोबर, गो गो करणारी अळी मोठ्या पानामधून चहा पित असते. नाटकी मांजर (रागावल्यास घाण वासाचा फवारा सोडणारे) हार्वर्ड मध्ये प्राणीशास्त्रात शिकवल्या जाणाऱ्या प्राण्यांच्या आयुष्याबद्दल बोलते.

पण आपण किंवा ते, शेवटी आपले आयुष्य बनवणाऱ्या, या दुष्ट पर्यावरणातून निसटू शकू का? नरभक्षक राक्षसांपेक्षा पशू जास्त मवाळ आहेत का आणि चाचे लोकांपेक्षा दयाळू आहेत का? जेव्हा नाटकी मांजर ची ची करणाऱ्या उंदराची हाडे मोडते, तेव्हा ते कसे सहन केले जाते? आणि जेव्हा

म्हातारा मिस्टर ससाणा, व्यर्थ गवताखाली लपू बघणाऱ्या व हरवलेल्या आईला हाक मारणाऱ्या, पिटुकल्या कोंबडीच्या पिल्लासाठी हवेत तरंगत रहातो --- तेव्हा ते, किती भीतीदायक असते? माझ्या विचारांप्रमाणे आत्मविश्वास गमावल्याने उदास होणारे कल्पक मूल, वेल्समध्ये रहाणाऱ्या झोपलेल्या सर्व राक्षसांचे मरण पाहून घाबरण्यापेक्षा, रागावलेल्या व झपाटलेल्या जनावराचे चित्र पाहून जास्त घाबरेल.

बालपणीचे अश्रू सहजपणे व भरभर येतात. जे लोक ते वहायला लावतात, त्यांचे वाईट होवो.

एका हरवलेल्या मुलाची गोष्ट वाचून किंवा गरजा आणि गरिबीची गोष्ट वाचून, मुले आपोआप रडू लागतील. किंवा मरणाच्या बाबतीत त्यांचे सांत्वन करणे, किती अवघड असेल! खऱ्याखऱ्या मनोशारीरिक दुःखाच्या झऱ्याना, नुसता हलकासा स्पर्श करा आणि अश्रू टपकू लागतील. पण लाल घोडेस्वाराची आजी! ती मेली नाही. कधीच मेली नाही. तिला नुसते गिळले गेले.

खलाशी, चाचे लोक, अमेरिकेतील अपाचे भारतीय!
मुलांसाठी ते खऱ्या अर्थाने मरत नाहीत. ते फक्त नाहीसे
होतात किंवा पाडले जातात, --- खरे तर बुद्धिबळाच्या
पटावरील सोंगट्यांसारखे विस्कटले जातात.

त्यामुळे यावरून काय बोध होतो, तर मुलांच्या
पुस्तकातील खऱ्या गोष्टीतील फसव्या भीतीचा वा
रक्तरंजिततेचा बाऊ करू नका. त्यात काही नाही. फक्त
जगण्याचे व मरण्याचे भक्कम अन्वयार्थ, दुःख न करता
लावायला शिकण्याचे प्रतिनिधित्व, अनेक पिढ्यांमागून
पिढ्यातली मुले करत रहातात.

अनुवादिकेची ओळख

डॉ. वृषाली जोशी

B Sc, M A, M Ed, Ph D

२५ अनुवादित कथा मराठी मासिकामधून
पंधरा पुस्तके ई साहित्यतर्फे प्रसिद्ध

मराठी व इंग्रजी माध्यमांच्या शाळाकॉलेजमध्ये अध्यापन

संशोधन प्रकल्पात सहभाग

कॉलेजमध्ये प्राचार्यपद

सुगमसंगीत स्पर्धेत पारितोषिके, सिंथेसायझरवर गाणी वाजवण्याचा,
कविता करण्याचा व शब्दकोडी बनवण्याचा छंद

संपर्क वृषाली जोशी ७, अक्षय, २० तुळशीबागवाले कॉलनी पुणे
४११००९, चलभाष ९९२१७४६२४५

THE PICTURE OF
DORIAN GRAY

द पिकचर ऑफ
डोरिअन ग्रे

वृषाली जोशी
OSCAR WILDE

ज्या कव्हरवर
क्लिक कराल ते
पुस्तक उघडेल
(नेट आवश्यक)

वृषाली जोशी

साकीया कथा

HECTOR HUGH
MUMBO 54/97

वृषाली जोशी

विश्वकथा-२

वृषाली जोशी

विश्वकथा-१

वृषाली जोशी

विश्वकथा-३

वृषाली जोशी

विश्वकथा-४

सॉमरसेटमॉग

मेजबानीपूर्वा

त उतर कथा

अनुवाद
वृषाली जोशी Short story by W. Somerset Maugham

BEFORE
THE PARTY

वृषाली जोशी

THE SHAKESPEARE
STORIES

THE MERCHANT OF VENICE

THE MERCHANT OF VENICE

THE MERCHANT OF VENICE

THE MERCHANT OF VENICE

THE MERCHANT OF VENICE

THE MERCHANT OF VENICE

THE MERCHANT OF VENICE

THE MERCHANT OF VENICE

Much Ado
about
Nothing

Twelfth
Night

शेरलॉक होम्स ७
वृषाली जोशी

शेरलॉक होम्स
१ ते ८

ज्या कव्हरवर
क्लिक कराल ते
पुस्तक उघडेल

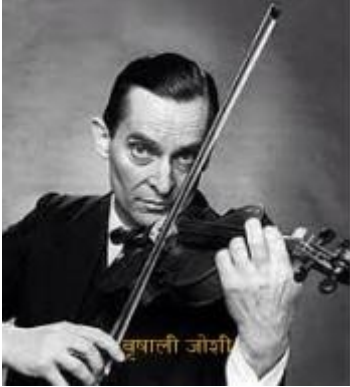
Adventures of
Sherlock
Holmes

शेरलॉक होम्स ४

वृषाली जोशी

SIR ARTHUR CONAN DOYLE

शेरलॉक होम्स ५

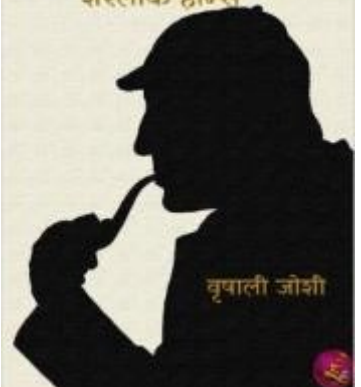
वृषाली जोशी

शेरलॉक होम्स ६

वृषाली जोशी

The Sherlock Holmes
शेरलॉक होम्स

वृषाली जोशी

SHERLOCK
HOLMES
2

शेरलॉक होम्स-२

वृषाली जोशी

THE ADVENTURES OF
SHERLOCK HOLMES

शेरलॉक होम्स ३
वृषाली जोशी

SIR ARTHUR CONAN DOYLE

शेरलॉक होम्स ८

वृषाली जोशी

ई साहित्य प्रतिष्ठानचे हे तेरावे वर्ष.

डॉ. वृषाली जोशी यांचे हे सतरावे पुस्तक.

डॉ. वृषाली जोशी या मराठी व इंग्रजी या भाषांच्या विद्वान आहेत. त्या प्राचार्य होत्या. त्यांनी काही काळ विदेशातही राहून तेथल्या वाचन संस्कृतीचा अनुभव घेतला आहे. तशीच वाचन संस्कृती महाराष्ट्रातही निर्माण व्हावी असे त्यांना वाटते. इंग्रजीतील उच्च दर्जाचे निवडक लेखकांचे साहित्य मराठीत अनुवाद करून मराठी वाचकांची अभिरूची संपन्न व्हावी यासाठी त्या अतोनात कष्ट घेतात. तसे पहाता अनुवादित पुस्तकांना अनेक व्यावसायिक प्रकाशकांकडून मागणी असते. परंतू मराठीतील जास्तीत जास्त वाचकांपर्यंत आपले साहित्य जावे म्हणून त्यांनी ई साहित्यची निवड आपल्या पुस्तकांसाठी केली आहे.

डॉ. वृषाली जोशी यांच्यासारखे ज्येष्ठ लेखक आपली सर्व पुस्तके ई साहित्यच्या माध्यमातून जगभरातील मराठी वाचकांना विनामूल्य देतात. असे लेखक ज्यांना लेखन हीच भक्ती असते. आणि त्यातून कसलीही अभिलाषा नसते. मराठी भाषेच्या सुदैवाने गेली दोन हजार वर्षे कवीराज नरेंद्र, संत ज्ञानेश्वर, संत तुकारामांपासून ही परंपरा सुरू आहे. अखंड. अजरामर. म्हणून तर शंभू गणपुले (नऊ पुस्तके), डॉ. मुरलीधर जावडेकर (९ पुस्तके), डॉ. वसंत बागुल (१७ पुस्तके), शुभांगी पासेबंद (८ पुस्तके), अविनाश नगरकर (चार पुस्तके), डॉ. स्मिता दामले (सात पुस्तके), डॉ. नितीन मोरे (२६ पुस्तके), अनील

वाकणकर (९), अनंत पावसकर(४ पुस्तके), मधू शिरगांवकर (६), अशोक कोठारे (बारा हजार पानांचे महाभारत), श्री. विजय पांढरे (ज्ञानेश्वरी भावार्थ), मोहन मद्रवणा (जागतिक कीर्तीचे वैज्ञानिक), संगीता जोशी (आद्य गझलकारा, १६ पुस्तके), विनीता देशपांडे (७ पुस्तके) उल्हास हरी जोशी(६), नंदिनी देशमुख (५), डॉ. सुजाता चव्हाण (८), डॉ. वृषाली जोशी(१६), डॉ. निर्मलकुमार फडकुले (१९), CA पुनम संगवी(४), डॉ. नंदिनी धारगळकर (८), अंकुश शिंगाडे(५), आनंद देशपांडे(२), निलीमा कुलकर्णी, अनामिका बोरकर असे अनेक ज्येष्ठ व अनुभवी, कसलेले लेखक ई साहित्याच्या द्वारे आपली पुस्तके लाखो लोकांपर्यंत विनामूल्य पोहोचवतात.

अशा साहित्यमूर्तींच्या त्यागातूनच एक दिवस मराठीचा साहित्य वृक्ष जागतिक पटलावर आपली ध्वजा फडकवील याची आम्हाला खात्री आहे. यात ई साहित्य प्रतिष्ठान एकटे नाही. ही एक मोठी चळवळ आहे. अनेक नवनवीन व्यासपीठे उभी रहात आहेत. त्या त्या व्यासपीठांतून नवनवीन लेखक उदयाला येत आहेत. आणि या सर्वांचा सामूहिक स्वर गगनाला भिडून म्हणतो आहे.

आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषीं लोकीं 'इ'ये ।

दृष्टादृष्ट विजये । होआवे जी ।

